

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN MUHANDISLIK-QURILISH INSTITUTI

“MENEJMENT” KAFEDRASI

R.ISMATOV, O.AHMEDOV

SIFAT MENEJMENTI

FANI BO'YICHA
O'QUV-USLUBIY MAJMUA

Namangan

MUNDARIJA

1	SHAROITLARIDA SIFAT VA RAQOBATBARDOSHLIK	
2	SIFAT KATEGORIYASI VA SERTIFIKATLASHTIRISHNING TARIXI	
3	SIFATNI BOSHQARISH NAZARIYASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	
4	SIFATNI BOSHQARISHNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY ETISH	
5	MAHSULOT SIFATI VA SIFATNI BOSHQARISH SISTEMASI	
6	STANDARTLASHTIRISH VA MAHSULOT SIFATI	
7	MAHSULOTNI SERTIFIKATSIYALASH	
8	O'ZBEKISTONDA STANDARTLASHTIRISH OB'EKTLARIGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA TOVARLARNI SHTRIXLI KODLASH	
9	O'ZBEKISTONDA SERTIFIKATLASHTIRISH TIZIMI VA SERTIFIKATLASHTIRISH TARTIBI	
10	O'ZBEKISTONDA SERTIFIKATLASHTIRISHNING TASHKILY TUZILMASI VA SERTIFIKATLASHTIRISHNING ASOSIY BOSQICHLARI	
11	METROLOGIYA XIZMAT.O'LCHOVLARGA BO'LGAN EHTYOJNING PAYDO BO'LISHI	
12	ISTE'MOLCHILARNING HUQUQLARINI HIMOYA QILISH	

1 – MAVZU. BOZOR SHAROITLARIDA SIFAT VA RAQOBATBARDOSHLIK

1.1. “Sifat – XXI asr bo’sag’asida raqobatning umumjahon maydoni

1.2. Sifatni boshqarishga ma’muriy va iqtisodiy yondashuvlar

1.3. Texnologiyalar evolyutsiyasi va sifat tushunchasi

1.4. 100% lik yangi sifat siyosati

1.1. Sifat – XXI asr bo’sag’asida raqobatning umumjahon maydoni.

Sifat narxdan muhimroq

Raqobatbardoshlikni ta’minlashda XX asrning 80 – yillarida sifatga talablar hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. Jahon bozorida mahsulotlarni xarid qilayotgan iste’molchilarning 80% dan ortig’i sifatni narxdan ustun qo’ymoqda. Ma’lumotlar sifat harajatlarining umumiy ishlab chiqarish harajatlarining 15 – 25% dan kam bo’lmagan qismini tashkil qilganini ko’rsatadi.

Mazkur sertifikat mahsulot sifatining Xalqaro standartlashtirish tashkiloti – ISO standartlaridagi talablarga javob berishini tasdiqlaydi. Boshqa sertifikatlashtirilmagan mahsulotlarning ikki barobar arzoniga sotilishi shart qilib qo’yilgan.

Sifatga bog’liq tashkiliy – iqtisodiy va texnik muammolar allaqachon tadqiqot predmetiga, ularni hal qilish yo’llari fan tarmog’iga aylangan.

Global iqtisodiyotda ikkinchi jahon urushidan so’ng AQSH ning yetakchiligi mustahkamlandi. Butun dunyoda Amerika tajribasi o’rganildi va amaliyotda qo’llanildi. 1953 yilda ingliz mutaxassislari AQSH da ishlab chiqarishni tashkil qilish yuzasidan keng qamrovli islohotlarni o’tkazishgan. Biroq sifatni boshqarish sohasida ular oqilona statistik nazoratdan foydalanilayotganini qayd etdilar, xolos. Amerika korxonalarini tanlanma kirish nazoratidan foydalanishgan va unga ko’ra mahsulotlarning 98%i yaroqli deb topilgan. Yaroqsiz mahsulotlar iste’molchi talablariga ko’ra bepul almashtirib berilgan.

Ilmiy – texnik taraqqiyot va Yevropa mamlakatlari iqtisodiyotining yuksalishi, “yapon mo’jizasi” ning yuzaga kelishi natijasida ushbu mamlakatlardagi ilg’or korxonalar nuqsoni bor mahsulotlarni ro’yxatga olish va almashtirish bilan kifoyalanib qolmadilar. Sifatni boshqarishning murakkab tizimlari shakllantirila boshlandi. Bu tizimlar tarqala boshlaganda bozor *sifatning narxdan muhimligini* angladi. Natijada Amerika biznesi 70 – va 80 – yillarda yuqori sifatli mahsulotlarni past narxlarda bozorga taklif qilgan Yaponiya va Yevropa firmalari tomonidan kuchli raqobatga duch keldilar.

1987 yilda sifat bo’yicha mashhur Amerika mutaxassislaridan D. X. Xarrington bu davr haqida yozadi: “80 – yillarning yirik urushi harbiy harakatlardan emas, balki sanoat urushidan iborat va butun dunyodagi iste’molchilar bu urushning o’ljasi hisoblanadi. Amerika sanoatiga nafaqat Yaponiya, balki Osiyo va Yevropa tomonidan ham hujum uyushtirilmoqda. Qo’shma SHtatlarda ko’plab mahsulot turlarining takomillashuv darajasi aniqlanmaydi.

Prezident R. Reygan “Xbyulett – Pakkard” kompaniyasining prezidenti J. A. Yangga ham ichki, ham tashqi bozorda Amerika sanoatining raqobatbardoshligini oshirish yo’llarini izlash bilan shug’illanuvchi guruhni boshqarishni taklif qildi. Bunga Yang javoban quyidagicha ta’kidladi: “So’nggi yigirma yilda xalqaro bozorda Amerika sanoatining raqobatbardoshligi pasayib ketgan. Tashqi savdo taqchilligining rekord darajasiga yetishi, yuqori texnologik sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarilayotgan

mahsulotlar savdosida jahon bozori ulushining qisqarishi, bizning ishlab chiqarish sektorimiz daromadlarining pasayishi, mehnat unumdorligining sust o'sishi va real ish haqi o'sishining mavjud emasligi tushkunlikdan dalolat beradi¹”.

Rossiyada sifat sohasidagi tadqiqotlar va ishlanmalar keng ko'lamda muvaffaqiyatli olib borilgan. Ular alohida yo'nalishlarda hatto jahon darajasidan bir necha o'n yilga ilgari ketdi. Lekin amaliyotda sifatni boshqarishning samarali tizimlari faqat harbiy – sanoat komplekslarida (HSK) yaratilgan va tatbiq etilgan.

HSK o'z vaqtida sanoatning asosiy tarmoqlarini o'z ichiga olgan. HSK tarmoqlari, korxonalarida fuqarolik maqsadlaridagi mahsulotlar ham ishlab chiqarilgan, lekin bu ishlar qoloq texnik negizda amalga oshirilgan. Ko'p hollarda iste'mol bozori uchun mahsulotlar harbiy ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash yo'li bilan tayyorlangan.

HSK da sifatni boshqarish sohasidagi yutuqlar yangi mahsulotni yaratish bo'yicha tadqiqotlar va ishlanmalar bosqichida qo'llaniladigan sifatni texnologik ta'minlash usullari, nazorat kartalari orqali sifatni statistik tartibga solish (shu jumladan, avtomatlashtirilgan, maxsus davlat va tarmoq standartlari) ni o'z ichiga oladi. Bunday yutuqlarga mahsulot sifatini boshqarishning birlashgan tizimlari – MSBBT, korxonalar va alohida bo'linmalar faoliyatini boshqarishning kompleks tizimlari (KABFBKT), ta'minotchilar bilan ishlashning shakllari va usullarini kiritish mumkin. Ushbu ishlanmalarining katta qismi amaliyotda dastlab Yaponiya yoki AQSH da emas, balki Rossiya va MDH davlatlarining HSK tarmoqlarida qo'llanilgan.

SHubhasizki, bozor iqtisodiyoti sharoitida sifatni boshqarishning tashkiliy – iqtisodiy masalalari ko'p hollarda yangicha yondashuvlar asosida hal qilinadi. Biroq orttirilgan tajriba va milliy fan salohiyatidan bu sohada foydalanish nihoyatda foydali.

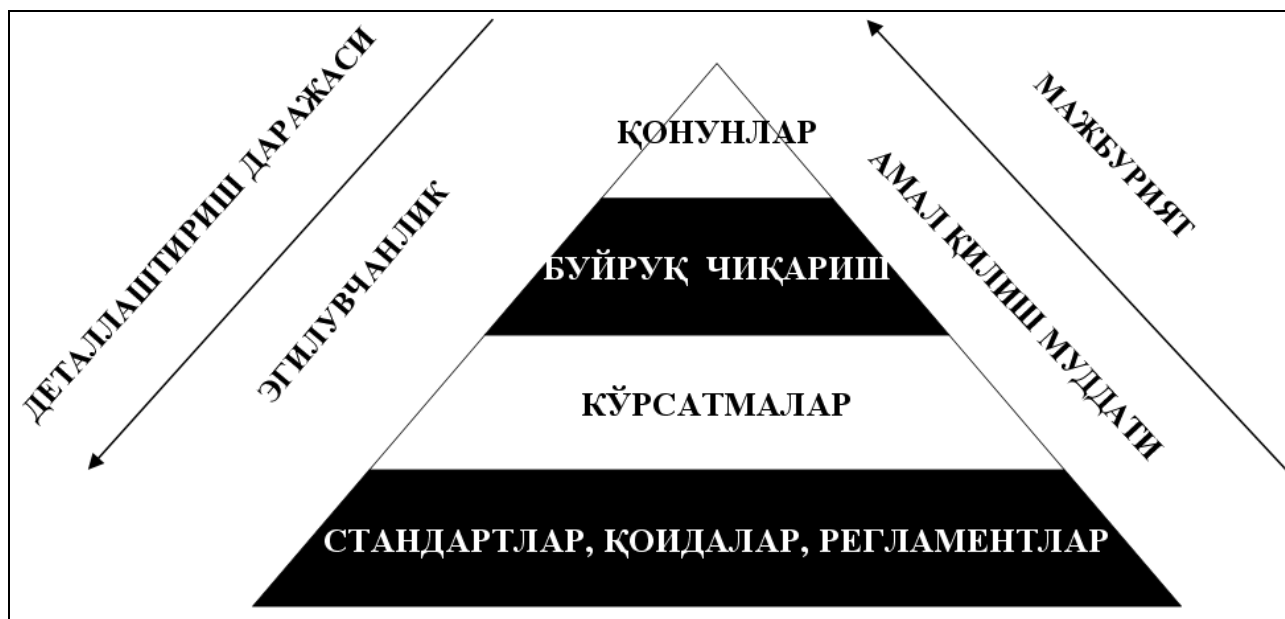
Sifatni boshqarishning xorij tajribasi.

Jahon hamjamiyati mahsulot sifatiga texnik talablarni me'yorlashga yagona yondashuvni ishlab chiqdi. Ko'rsatma beradigan hujjatlar pog'onalarining piramidasi 1.1 rasmda keltirilgan. Bunda qonunchilikka sifat va uni ta'minlash usullarini davlat tomonidan tartibga solish shakli sifatida qaraladi. Dunyoning turli mintaqalaridagi standartlashtirish, sertifikatlash va metrologiyaning qonunchilik asoslari 1.1 jadvalda berilgan.

Ilmiy – texnik taraqqiyotning hozirgi rivojlanish bosqichida mahsulotning sifati milliy iqtisodiyotlar rivojlanishining asosiy muammolariga aylanmoqda. Barcha sanoati rivojlangan mamlakatlarda jahon bozorida mahsulotning sifati, raqobatbardoshligini oshirish muammosini hal qilish yo'llari faol izlanmoqda.

Jahonning uch yetakchi mintaqasi: AQSH, Yaponiya va G'arbiy Yevropa misolida sifatni boshqarishning rivojlanish tarixini ko'rib chiqamiz.

¹ Харрингтон Д. Х. Управление качеством в американских корпорациях: Сокр. пер. с англ. / Под. ред. Л. А. Конарева. М.: Экономика. 1990. 29 – 30 с.

1.1 rasm. Texnik me'yorlar va talablar piramidasi.

Sifatni boshqarishning AQSH tajribasi.

Global sanoat salohiyatining katta qismi yo'q qilingan ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda hamma davlatlarda keng iste'mol mahsulotlarining yuqori tanqisligi yuzaga kelgan. AQSH ning hududi to'pga tutilmagan yoki quruqlikdagi janglar maydoniga aylanmagan. Sobiq askarlarning uyiga qaytishi natijasida butun dunyoda ortgan ehtiyojlarni qondirish uchun AQSH sanoati tez o'sib, muzlatgichlar, televizorlar, avtomobillar va radiopriyomniklarni cheklanmagan miqdorda ishlab chiqara boshlagan. 40 – 50 – yillarda Amerikada ishlab chiqarilgan mahsulotlarning sifati past edi. Faqat rejalashtirilgan hajmda mahsulot ishlab chiqarishga e'tibor berilgan.

1 jadval

Dunyoning turli mintaqalarida standartlashtirish, sertifikatlash va metrologiyaning qonunchilik asoslari (sanoati rivojlangan davlatlar misolida)			
Mintaqa (davlat)	Standartlashtirish qonuni	Sertifikatlashtirish qonuni	Metrologiya qonuni
Amerika (AQSH misolida)	Kataloglashtirish va standartlashtirish haqida (1954 y.)	Iste'mol mahsulotlarining xavfsizligi haqida (1972 y.)	Metrologik tizim to'g'risida (1986 y.)
Osiyo (Yaponiya misolida)	Sanoatning standartlashtirilishi haqida (1949 y. 1980 y. da o'zgartirish kiritilgan)	Iste'mol mahsulotlarining xavfsizligi haqida (1973 y.)	O'lchovlar haqida (1985 y.)
Evropa (Germaniya misolida)	DIN va federal hukumat o'rtasidagi kelishuv (1979 y.)	-texnik vositalarning xavfsizligini ta'minlash haqida (1968 y.) -atrof muhitni muhofazalash haqida (1974 y.)	-o'lchash ishi haqida (1985 y.) -o'lchov birliklari va tekshirish

		-oziq-ovqat mahsulotlari va ommaviy foydalanish tovarlari haqida (1974 y.)	haqida (1985 y.)
--	--	--	---------------------

Sifatning past darajasi oqibatida sarflanadigan katta harajatlar AQSH sanoati uchun jiddiy muammoga aylangan. Namunaviy Amerika korxonasining barcha joriy harajatlarining 20 – 25%i mahsulotlarning nuqsonlarini aniqlash va bartaraf qilishga sarflangan. Boshqacha aytganda, korxona ishchilarining chorak qismi hech narsa ishlab chiqarishmagan – ular birinchi safar noto’g’ri bajarilgan ishlarni tuzatishgan. Agar bunga korxonadan chetga chiqqan va bozorga kelib tushgan nuqsonli buyumlarni ta’mirlesh yoki almashtirib berish harajatlarini qo’shadigan bo’lsak, u holda past darajadagi sifat oqibatida sarflanadigan umumiy harajatlar ishlab chiqarish harajatlarining 30 va undan ko’p foizini tashkil qiladi.

AQSH ning ko’plab mutaxassislari past sifatni Amerika mahsuloti uchun mehnat unumdorligi va uning raqobatbardoshligi o’sishining asosiy to’sig’i deb baholashgan.

Sifat darajasini oshirish yoki mag’lub bo’lish – Amerika sanoati uchun boshqa muqobil yo’l bo’lmagan.

Sifat muammosini hal qilishda ko’p hollarda Amerika mahsulotini raqobatchilardan himoya qiluvchi turli proteksionistik choralar: tariflar, kvotalar, to’lovlarini izlangan.

Amerika tadbirkorlarining talabi bilan AQSH ma’muriyati Amerikaning avtomobil, po’lat, maishiy elektronika, mototsikllar va h.k. ni ishlab chiqaruvchilarini himoyalash yuzasidan proteksionistik choralar ko’rgan. Mahsulotning sifati asosiy masadga aylangan Amerikaning yetakchi kompaniyalarida ham sifatga iste’molchilarning ehtiyojlarini qondirish yo’li emas, balki ishlab chiqarish harajatlarini kamaytirish vositasi sifatida qaralgan.

SHu bilan birga, AQSH firmalarining dadil fikrlovchi boshqaruvchilari Amerika mahsulotlarining sifatini oshirish zarurligini anglab yetdilar. Buning uchun quyidagilarni rivojlantirishga **qaror** qilingan:

- 1) ishchilarni motivatsiyalash;
- 2) sifat to’garaklari;
- 3) statistik nazorat qilish usullari;
- 4) xizmatchilar va boshqaruvchilarning tafakkurini yuksaltirish;
- 5) sifat harajatlarini hisobga olish;
- 6) sifatni oshirish dasturlari;
- 7) moddiy rag’batlantirish;

AQSH da 80 – yillarning boshida sifatni boshqarish sifatni rejalashtirish bilan birgalikda olib borildi. Bu sifat xizmatining muhim yutug’i bo’ldi.

O’sha davrda AQSH da E. Demingning ikkita kitobi: “Sifat, unumdorlik va raqobatbardoshlik” va “Inqirozdan chiqish” nashrdan chiqqan. Bu monografiyalarda “14 qoida” nomi bilan tanilgan Demingning falsafasi o’rin olgan bo’lib, ular umumiy sifat (Total Quality) ning asosini tashkil qilgan.

AQSHda sifat muammosi teran anglay boshlangan. Amerika sanoatida resurslar, salohiyat, qadr – qimmat va yuqori ish haqi to’lanadigan yuqori pog’ona rahbariyati mavjud. Mashhur Amerika mutaxassisi A. Feygenbaumning ta’rifiga ko’ra, “sifat – yevangelizm emas, oqilonalashtirish taklifimas va shior ham emas, u hayot tarzidir”.

Buyurtmachilar (iste’molchilar) ning talablarini qondirish sifat sohasidagi inqilobning negizi hisoblanadi. Konveyerdagi har bir ishchi o’zidan oldingi ishchi

mahsulotlarining iste'molchisi hisoblanadi. SHuning uchun, har bir ishchining vazifasi navbatdagi ishchini qoniqtirishdan iborat.

Miliy mahsulotning sifatini oshirish masalalariga qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat tomonidan e'tibor davlatning iqtisodiy rivojlanishidagi yangi yo'nalishga aylandi.

AQSH ning Kongressi mahsulotning sifatini oshirish sohasida erishgan alohida yutuqlari uchun Mal'kol'm Boldridj nomli milliy mukofotni ta'sis etgan bo'lib, bu mukofot har yili uchta eng yaxshi firmaga topshiriladi. Umumjahon sifat kuni deb belgilangan noyabrning ikkinchi choragida AQSH Prezidenti mukofotni taqdim qiladi.

Sifat sohasida Amerika tajribasini tahlil qilgan holda uning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini qayd qilamiz:

- matematik statistika usullari orqali mahsulot ishlab chiqarish sifatini qattiq nazorat qilish;
- miqdor va sifat ko'rsatkichlari bo'yicha ishlab chiqarishni rejalashtirish jarayoniga e'tibor berish, rejalar bajarilishining ma'muriy nazorati;
- firmani boshqarishni takomillashtirish.

Mahsulotning sifatini muntazam oshirishga qaratilgan choralar AQSH ning Yaponiyadan katta farqlar bilan ortda qolishini bartaraf etdi. Bu o'z navbatida yagona, global bozorga aylanayotgan jahon bozorida raqobat kurashini kuchaytirib yubordi.

Yaponiyaning sifatni boshqarish tajribasi ishning sifatini oshirish hech qachon tugamasligini ko'rsatadi.

1945 yilda Yaponiya vayron bo'lgan, sanoati to'liq ishdan chiqqan edi. SHuningdek, o'sha davrda Yaponiyaning texnikasi qoloq holatda bo'lgan.

Zamonaviy radiotexnikada katta ahamiyatga ega bo'lgan Yaponiyada ishlab chiqarilgan kuchaytirgichlar uchun kichik chastotali transformator 250 gramm og'irlikda edi. Ayni vaqtda AQSH da bu apparatning konstruksiyasining vazni atigi 30 gramm bo'lgan.

Suv bilan to'yintirilgan Yaponiya transformatori 15 daqiqada ishdan chiqardi, Amerikaniki esa germetik qoplama bilan to'liq o'ralgan va suv o'tkazmaydi.

Biroq 40 – yillarning oxiri – 50 – yillarning boshida sifatni boshqarish bo'yicha Amerikaning mashhur olimlari E. Deming va J. Juranning sabog'ini olgan yapon mutaxassislari bu bilimlardan Yaponiyaning sanoatida muvaffaqiyatli foydalana boshladilar.

Deming davri tatbiq qilindi. U mahsulotni loyihalash, ishlab chiqarish, sotish, tahlil qilish va sifat darajasini oshirish uchun o'zgarishlar – PDCA tsikli “rejalashtirish – bajarish – tekshirish – tuzatish ta'sirlari” (“plan – do – check – action”) ni bog'langan.

Texnologik jarayonni boshqarish uchun nazorat kartalari faol qo'llanilgan. Deming nomidagi mukofoti uning kitoblari, ma'ruzalari topshiriladigan mualliflik mukofoti sifatida ta'sis qilingan. Deming oltin medali alohida shaxs yoki korxona uchun 1951 yildan boshlab berib kelinmoqda.

Sifatni boshqarishga Yaponiyaning yondashuvi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega, biroq qiyosiy tahlil uning nazariy qoidalari jahon tajribasi bilan umumiy xususiyatga egaligini ko'rsatmoqda. Bu kontsepsiya to'liq va to'g'ri tatbiq qilingan ilg'or xorijiy firmalarning sifatni boshqarish tizimlari bir – biriga o'xshash, ularni qo'llash va rivojlantirish mexanizmlarida ham umumiylik mavjud.

Sifatni boshqarishga Yaponiya yondashuvining o'ziga xos xususiyatlari:

- 1) barcha bo'linmalarda mehnat jarayonlari va natijalarini doimiy takomillashtirish;
- 2) mahsulotning sifatini emas, balki jarayonlarning sifatini nazorat qilish;

3) nuqsonlarga yo'l qo'yilish ehtimolini bartaraf qilish;
4) oldingi operatsiyadan keyingisiga o'tishda yuzaga keladigan muammolarni tadqiq va tahlil qilish;

5) "Sening iste'molching – keyingi ishlab chiqarish operatsiyasini bajaruvchi" tamoyilini ilgari surish;

6) bevosita ijrochining zimmasiga mehnat natijalarining sifati uchun javobgarlikni yuklash;

7) inson omilidan faol foydalanish, ishchilar va xizmatchilarning ijodiy salohiyatini oshirish, "Yaxshi odamga yomon ishlash uyat" maqoliga rioya qilish.

"Yapon mo'jizasi" ning asosiy g'oyasi – har qanday sohada ilg'or texnologiyalarni qo'llash. Firmalarda hisoblash va mikroprotsessor texnikasi, yangi materiallar, loyihalashning avtomatlashtirilgan tizimlari, to'liq komp'yuterlashtirilgan statistik usullar keng tatbiq qilinmoqda.

Yaponiya mutaxassislarining fikriga ko'ra, ishni majburiyatlar mantig'ini himoya qilishdan emas, balki ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishdan boshlash, hamkorlikdagi izlanishlar, jamoaning qarorlariga tayanish kerak.

Ishchilarni o'qitish ularning bevosita rahbarlari – masterlar, uchastka boshliqlari tomonidan amalga oshiriladi. Masterlar, uchastkalar va tsexlarning boshliqlarini o'qitish 6 kunlik nazariy kurs va 4 oylik amaliy faoliyatdan iborat.

"Nissan Motor" kompaniyasida ish faoliyatining dastlabki 10 yilida o'qitish ishlab chiqarishdan ajralgan holda amalga oshiriladi va bunga kamida 500 kun sarflanadi. Keyinchalik o'qitish kechqurunlari va dam olish kunida bevosita ish joylarida davom etadi. Vaqti – vaqti bilan barcha toifadagi ishlayotganlar, shuningdek, rahbarlar attestatsiyalanib, o'qitish jarayoni yakunlanadi. Mos bo'linmalarning rahbarlari mutaxassislar ishtirokida attestatsiyalashni o'tkazadilar. Ishchilarning toifalariga mos ravishda attestatsiyalash 3, 6 oy va 1 yilda bir marta olib boriladi.

Bir qator mutaxassislar firmaning imtihonidan tashqari davlat imtihonini ham topshiradilar. Masalan, "Tabay Espek" firmasida ishchilarning 75%i Mehnat vazirligining davlat attestatsiyasidan o'tishgan. Davlat attestatsiyasidan oldingi o'qitish pullik va unga firma haq to'laydi. Davlat attestatsiyasidan o'tgan ishchining ish haqiga qo'shimcha to'lanadi.

Attestatsiyalash natijalari ish joylariga osib qo'yiladi. Uch martagacha attestatsiyadan o'tishga ruxsat beriladi. Uch marta attestatsiyadan o'tmagan ishchi berilgan ish joyida kasbiy jihatdan ishga yaroqsiz hisoblanadi.

O'qitishning juda muhim foydali samarasi bor: sifat odamlarning o'z ishiga shaxsiy munosabatlarini yaxshi tomonga o'zgartiradi. Sifatning 90%i tarbiya, anglanganlik bilan va faqat 10%i bilimlar bilan tavsiflanadi, deb o'ylashadi. O'quv dasturlari atigi bu 10% ni berishi mumkin, lekin ular ishchilarning sifatga munosabatini o'zgartiruvchi kuch hisoblanib, bu munosabat keyinchalik rag'batlantirishlar vositasida doimiy qo'llab – quvvatlanishi kerak.

Sifat to'garaklariga katta e'tibor beriladi. To'garaklar ixtiyoriy shakllantiriladi. To'garaklarga qatnash va yig'ilishlardagi faollik bilan sifatning ichki masalalarini hal qilishdagi ixtiyoriylik, mustaqillikda bevosita aloqa mavjudligini tadqiqotlar ko'rsatdi. To'garaklarning majlisi – ish vaqtida o'tkaziladigan noishlab chiqarish faoliyatining yagona turi. Majlislar har haftada o'tkaziladi.

Sifat to'garaklarining tsex va zavod konferentsiyalari muntazam o'tkaziladi. Yiliga ikki marta sifat to'garaklarining konferentsiyalari butun kompaniya miqyosida o'tkaziladi. Sifat to'garaklari vakillarining umumiyapon s'ezdlari ham o'tkaziladi.

To'garak Yaponiya olimlar va muhandislar birlashmasi (JUSE) da ro'yxatdan o'tgan bo'lsa va "Sifat ustasi va nazorati" jurnalida bu ma'lumot chop etilgan bo'lsa, u holda bunday to'garak rasmiy tan olingan hisoblanadi.

Yaponiya korxonalarida xodimlar uchun "beshta nol" nomini olgan sifatni ta'minlashda qatnashish dasturi ishlab chiqilgan. U qisqa qoidalar – maqollar ko'rinishida shakllantirilgan:

- yaratmaslik (nuqsonlarning yuzaga kelishi uchun sharoit);
- yubormaslik (nuqsonli mahsulotni keyingi bosqichga);
- qabul qilmaslik (nuqsonli mahsulotni avvalgi bosqichdan);
- o'zgartirmaslik (texnologik tartiblarni);
- takrorlamaslik (xatolarni).

Bu qoidalar ishlab chiqarishni tayyorlash va ishlab chiqarish bosqichlari uchun detallashtirilgan hamda har bir ishchiga yetkazilgan.

SHu tarzda, Yaponiyada sifatga munosabatning asosiy jihatlarini ko'rib chiqamiz:

- boshqaruv va texnologiya sohasida ilmiy ishlanmalarni keng tatbiq etish;
- ishlab chiqarishni boshqarish, tahlil qilish va nazorat qilishning hamma operatsiyalarining yuqori kompyuterlashtirilganlik darajasi;
- insonning imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish. Buning uchun ijodiy faoliyatni rag'batlantirish (sifat to'garaklari), o'zining firmasiga sodiqlik ruhida tarbiyalash, xodimlarni tizimli va har tomonlama o'qitish choralari ko'riladi.

Sifatni boshqarishning Yevropa tajribasi. Agar AQSH va Yaponiyada ko'p yillardan beri sifatni oshirish dasturlari amalga oshirilayotgan, sifat masalalari bo'yicha faol siyosat olib borilayotgan, sifatni uzoq muddatli rejalashtirish bajarilayotgan bo'lsa, Yevropada kamdan – kam istisnoli holatlarda sifatni boshqarish sifatni nazorat qilishdan orta qolishda davom etgan.

1980 – yillarda butun Yevropa bo'ylab mahsulotlar va xizmatlarning sifatini yaxshilashga intilish kuzatildi. ISO 9000 seriyasidagi standartlar asosida sifat tizimlari keng tatbiq qilindi. Bu sifat masalalarini yanada muhim o'ringa olib chiqdi, yanada ishonchliroq ta'minotlar va umuman sifatning yanada barqaror darajasiga erishishni ta'minladi.

1993 yil 1 yanvarda e'tirof etilgan ochiq umumevropa bozoriga tayyorgarlik jarayonida yagona standartlar, texnologik ko'rsatmalarga yagona yondashuvlar ishlab chiqilgan, ISO 9000 seriyasidagi standartlar asosida yaratilgan sifat tizimlariga tayanilib milliy standartlar tuzilgan, ularning Yevropa analoglari – 29000 seriyasidagi EN lar amaliyotga tatbiq qilingan. Bu standartlarga mos ravishda sifat tizimlarini sertifikatlash, EN 45000 seriyasidagi standartlarning talablariga muvofiqlikda sertifikatlashtirish bo'yicha nufuzli Yevropa organini tuzishga alohida e'tibor berilyapti. Keltirilgan standartlar yuqori sifatning kafolatlariga aylanishi, millionlab iste'molchilarni past navli mahsulotlardan himoyalashi, ishlab chiqaruvchilarni sifat sohasidagi yangi yutuqlarga rag'batlantirishi kerak.

Firmalar mahsulotning sifatini oshirish sohasida yanada intensiv siyosat olib boradilar, jarayonlar esa yanada qattiqroq nazoratga olinadi.

Sifat Yevropa davlatlarining raqobatbardoshligini ta'minlash omiliga aylangan. Bunday strategiyani amalga oshirish uchun quyidagilar talab qilingan:

1. Yagona qonunchilik talablari (ko'rsatmalar).
2. Yagona standartlar.

3. Firmaning bozor talablariga muvofiqligini tasdiqlash uchun yagona tekshirish jarayonlari.

1985 yilda standartlarni muvofiqlashtirishning yangi g'oyasi qabul qilindi, xavfsizlik va ishonchlilikni ta'minlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Ayni paytda yagona talablarni bajarishda ISO 9000 va EN 29000 standartlariga asoslaniladi. Mahsulotlarni SE belgisi bilan tamg'lash joriy qilingan.

Sinovlar va sertifikatlashtirish bo'yicha Yevropa muvofiqlashtirish kengashi va sifat tizimlarini baholash va sertifikatlashtirish bo'yicha Yevropa qo'mitasi tashkil qilingan. Buyuk Britaniya, SHvetsariya, GFR, Avstriya, Daniya, SHvetsiya, Frantsiya, Ispaniya, Portugaliya, Yunoniston, Gollandiya, Belgiya, Finlyandiya, Norvegiya, Irlandiya va Italiyaning sertifikatlashtirish bo'yicha tashkilotlari ushbu qo'mitaga a'zo bo'lgan.

1988 yilning sentyabrida G'arbiy Yevropaning 14 yirik firmalarining prezidentlari sifatni boshqarishning Yevropa fondi (SBEF) ni tuzish to'g'risida shartnoma imzoladilar.

SBEF ning faoliyat sohasi:

1. Umumiy raqobatda ustunlikka erishish uchun sifatni yaratish jarayonini tezlashtirishda G'arbiy Yevropa kompaniyalarining rahbariyatlarini qo'llab – quvvatlash.

2. Sifatni yaxshilash va Yevropaning sifat madaniyatini mustahkamlash faoliyatida qatnashishda G'arbiy Yevropa hamjamiyatining barcha segmentlarini rag'batlantirish va ularga ko'maklashish.

SBEF sifat bo'yicha Yevropa tashkiloti (SET) bilan hamkorlikda sifat bo'yicha Yevropa mukofotini ta'sis qildi. Bu mukofot eng yaxshi firmalarga 1992 yildan boshlab taqdim etib kelinmoqda.

Sifat masalalarini hal qilishga Yevropa yondashuvining o'ziga xos xususiyatlari:

- Sifatni baholash va tasdiqlash bilan bog'liq barcha ishlarni olib borish uchun qonunchilik asosi;

- Milliy standartlarning talablari, qoidalar va sertifikatlash tartiblarini o'zaro muvofiqlashtirish;

- Mahsulot va sifat tizimlarini sertifikatlash ishlarini olib borishga vakolatli milliy tashkilotlar infratuzilmasi va tarmog'ini yaratish, laboratoriyalarni akkreditatsiyalash, sifat bo'yicha mutaxassislarni ro'yxatga olish va h.k.

Sifatga g'arbiy (AQSH va Yevropa) va sharqiy (Yaponiya) yondashuvlarni taqqoslash 1 jadvalda keltirilgan.

1. jadval.

Sifatga yondashuvlarni taqqoslash

G'arbiy yondashuv (AQSH va Yevropa)	SSharqiy yondashuv (Yaponiya)
Sifat narxlarning past darajasiga asoslanadi. Birinchi maqsad – foyda, sifat – tasodifiy kategoriya. Xaridorlar sifat masalalari bo'yicha ta'minotchining ruxsatini so'rashlari kerak. Umumiy g'oyalar sifatdan kelib chiqadi.	Sifat nuqsonlarning past darajasiga asoslanadi. Birinchi maqsad – sifat, foyda ketma – ketlikni sekinlashtirmaydi. Sifat masalalari bo'yicha xaridorning talablari bilan kelishish. Har bir predmet uchun qat'iy sifat siyosati.

Sifat miqdorlarda ifodalana boshlandi – 1985 yilda jahonda sotilayotgan mahsulotlarning yarmidan ko'pi Yaponiyaning hissasiga to'g'ri keldi. Bunday

mahsulotlar: fotokameralar (84%), kassetali videomagnitofonlar (84%), soatlar (82%), kalkulyatorlar (77%), yuqori chastotali oshxona pechkalari (71%), telefon apparatlari (66%), mototsikllar (55%), rangli televizorlar (53%) va boshqalar.

1.2.Sifatni boshqarishga ma'muriy va iqtisodiy yondashuvlar

Sifatni boshqarishga yondashuvlarni ikki asosiy yo'nalishga ajratish mumkin.

Ma'muriy yondashuv. Ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini 100% gacha oshirish taklif qilinadi. Mahsulotning sifati uning hayot tsikli bosqichlariga mos ravishda turkumlanadi.

Mahsulotning hayot tsikli marketing tadqiqotlari va ishlanmalaridan boshlanib, ishlab chiqarish, sotish, ekspluatatsiya qilishni qamrab oladi va utilizatsiyalash yoki iste'mol qilishgacha davom etadi. Nuqsonlarning yuzaga kelishiga imkon beruvchi muhim bosqichlar va operatsiyalar ajratiladi va tadqiq etiladi. Yuzaga kelgan nuqsonlar turlarga ajratiladi. SHunga ko'ra, nuqsonlarning yuzaga kelishining oldini olish va sifat darajasini 100% gacha olib chiqish choralari ko'riladi.

Ma'muriy yondashuvda nuqson paydo bo'lishi bilan darhol bartaraf qilinishi lozim bo'lgan favqulodda holat sifatida e'tirof etiladi.

Sifat masalasiga **iqtisodiy yondashuvda** mahsulot sifatining ko'zlangan darajasiga erishish uchun iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq harajatlar miqdori aniqlanadi.

Iqtisodiy yondashuvda mazkur chegara *sifatning optimal darajasini* aniqlashga imkon beradi.

1.3.Texnologiyalar evolyutsiyasi va sifat tushunchasi

Texnologiyalarning rivojlanish bosqichlari. Zamonaviy texnologiyalar taraqqiyotining birinchi bosqichi yangiliklar texnologik kompleksining yuzaga kelishi va yoyilishi bilan tavsiflanadi. Ushbu kompleksning yangi g'oyalari insonning tabiat, mehnat predmetlariga bevosita ta'sir etish funktsiyalarini texnikaga o'tkazishni ta'minladi. Qayta ishlash va o'lchov asboblari, moslamalari, mexanizmlari kashf qilindi va mashina qurollari sifatida ishlatildi.

Ishlab chiqarish sohasida **iqtisodiy kategoriya sifatida "sifat" tushunchasining rivojlanishi** elektronika sanoati misolida ko'zga yaqqol tashlanadi. Elektronika sanoati taraqqiyotining muayyan bosqichida texnologiya chiqindisiz ishlab chiqarishni ta'minlashda yaroqsiz hisoblandi. O'zining xususiyatiga ko'ra elektronika sifat haqidagi tasavvurni sezilarli darajada o'zgartirib yubordi.

Yuzaga kelgan nuqsonni hamma vaqt ham aniqlab bo'lmasligi tufayli nuqsonli mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonida qolaveradi va keyingi qayta ishlashga uzatiladi. SHuningdek, ayniqsa 5 – 30% lik yaroqsiz mahsulotlarning chiqishida sifatli mahsulotning qiymati keskin ortadi.

1.4.100% lik yangi sifat siyosati

Mashhur Amerika kompaniyasi IBM Yaponiya tajribasidan foydalangan holda 80 – yillardan boshlab 100% darajadagi sifat siyosatini olib borishga o'tdi. Ushbu siyosat natijasida mazkur kompaniya 90 – yillarda superkompyuterlarni ishlab chiqarish va sotish yuzasidan AQSH mudofaa vazirligi bilan shartnomalarni imzolashga muvaffaq bo'ldi.

Bu siyosatning asosida sifatni ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan harajatlarning o'zaro munosabati yotadi: loyihalashdan ishlab chiqarishga, jihozlarni o'rnatish va so'ngra ularni ekspluatatsiya qilishga qarab harakatlanishning har bir bosqichida zarur harajatlar ortib boradi. Ya'ni agar loyihalash bosqichida xatoni bartaraf qilish 1000 so'mni tashkil qilsa, u holda mashinani ishlab chiqarish bosqichida u 10 ming so'mga yetadi, buyurtmachiga montaj qilish va o'rnatish bosqichida – 100 ming so'm, foydalanish bosqichida u 1 mln. so'mni tashkil qiladi (agar bartaraf etishning iloji bo'lsa).

Milliy mashinasozlik sanoatida sifatni ta'minlash bo'yicha harajatlarni tadqiq qilish xuddi shunday natijalarni ko'rsatmoqda. Ular 2 jadvalda keltirilgan ma'lumotlarda o'z aksini topgan.

Sifatni ilgari tushunishga qaytish yuz beradi. Bunday tushunishda mahsulotlar yoki xizmatlarning 100%i o'rnatilgan talablarga to'liq mos keladi, lekin sifatning bunday darajasini ta'minlash murakkab xususiyatga ega.

Sifatga taktik yondashuv ishlab chiqarish va tayyorlanayotgan mahsulot turlari, talab va taklifning munosabati, mazkur mahsulotning asosiy ishlab chiqaruvchilarining raqobat kurashiga ko'p jihatdan bog'liq. SHunga ko'ra, rejalashtirilgan sifat darajasiga erishish yo'llari va vositalari izlanadi. Boshqa tomondan, bir qator yo'nalishlarda sifatga erishish strategiyasi umumiylik kasb etib boradi.

2- jadval

Mahsulot hayotining bosqichlari bo'yicha umumiy harajatlarning sifat darajasini ta'minlashga ta'siri

<i>Buyum hayotining bosqichi</i>	<i>Umumiy harajatlardagi ulushi (%)</i>	<i>Bosqichning umumiy harajatlarga ta'siri (%)</i>
Tadqiq qilish va ishlab chiqish	1 – 6	60 – 80
Ishlab chiqarish	40 – 45	5 – 10
Ekspluatatsiyalashgacha olib borish	5 – 15	20 – 30
Ekspluatatsiya	40 – 54	15 – 25

Masalan, ATT, “Eyvon”, “Korping Glase”, “Deneral Motorz”, “Хьюлетт – Pakkard”, “IBM”, “Polaroid” kabi Amerikaning turli kompaniyalari sifatni boshqarish sohasida o'zlari uchun yagona bo'lgan o'n asosiy yo'nalishlarni ishlab chiqqanlar:

1. Yuqori pog'onadagi rahbariyatning qiziqishiga erishish.
2. Sifatni yaxshilash bo'yicha boshqaruv kengashini tashkil qilish.
3. Butun boshqaruv jamoasini jalb qilish.
4. Sifatni oshirishda jamoa ishtirokini ta'minlash.
5. Sifatni oshirishda shaxsiy ishtirokni ta'minlash.
6. Tizimlarni takomillashtirish, jarayonlarni tartibga solish guruhini tashkil qilish.
7. Ta'minotchilarni sifat uchun kurashga yanada ko'proq jalb qilish.
8. Boshqaruv tizimlari faoliyatining sifatini oshirish tadbirlari.
9. Ishni yaxshilashning qisqa muddatli rejalari va uzoq muddatli strategiyasi.
10. Xizmatlarni tan olish tizimini yaratish.

Bu yo'nalishlar sifatni boshqarishning tashkiliy – iqtisodiy asoslarining mazmunini ifodalaydi.

Nazorat uchun savollar

1. AQSH 80 – yillarning sovuq urushida omon olish uchun qanday yo'lni tanladi?
2. AQSH da yangi texnik inqilobga zamin yaratuvchi omillarni sanab bering.
3. Yaponiyada xodimlarni o'qitish qanday amalga oshiriladi?
4. Sifatni boshqarish masalalari bo'yicha Yevropada tashkil qilingan tashkilotlar haqida so'zlab bering.
5. Sifatni boshqarishga bo'lgan ma'muriy va iqtisodiy yondashuvlar orasidagi farq nimadan iborat?
6. Texnologiyalar evolyutsiyasida inson kapitali mavqeining ortib borishi.
7. Sifat masalasining dolzarbligini elektronika sanoati misolida izohlab bering.
8. Amerikaning turli kompaniyalari tomonidan sifatni boshqarish sohasida ishlab chiqilgan yo'nalishlarni sanab bering.

2 –Mavzu. Sifat kategoriyasi vasertifikatlashtirishning tarixi

2.1. Sifat tushunchasi

2.2. Sifat tushunchasining tarixi

2.3. Sertifikatlashtirishning rivojlanish tarixi.

2.4. Sertifikatlashtirish sohasidagi atama va ta'riflar

2.1. Sifat tushunchasi

Ko'pgina xalqaro tashkilotlar, ya'ni Yevropa Sifat tashkiloti, ISO standartlashtirish xalqaro tashkiloti tomonidan XXI asrni - *sifat asri*, deb e'tirof etilishi bejiz emas. Aslidasifat- jamiyatdagi mehnatning yuksak samarasi ko'rsatkichi, milliy boylik manbai va eng muhimi, ijtimoiy va iqtisodiy inqirozlardan chiqish omilidir.

Hozirgi kunda sifat menejmenti tizimi (SMT) har bir rivojlangan kompaniyaning tobora muhim zaruratiga aylanib bormoqda. Darhaqiqat sifat iqtisodiy rivojlanishning asosiy shartidan biri bo'lib qoldi. O'z o'rnida ISO 9000 seriyali xalqaro standartlar - SMTdan foydalanishning minimal talablarini belgilab beradi.

Sifatni boshqarish taraqqiyotiga oid masalalarni tahlil qilishimizdan oldin, "sifat boshqaruvi" va "sifat menejmenti tizimi" atamalarining o'zagi bo'lgan "sifat" tushunchasining tub ma'nosini ko'rib chiqaylik.

"Sifat" tushunchasining o'zi serqirra va ko'p o'lchamlidir. Uning mohiyati haqidagi tasavvur esa, inson tafakkuri rivojining turli davrlarida o'zgarib borgan. Sifatdan foydalanish va uni o'rganish maqsadiga ko'ra, u falsafiy, ijtimoiy, texnik, iqtisodiy, huquqiy va boshqa aspektlarga ega bo'lishi mumkin. Iqtisodiy nuqtai nazardan, iste'mol qilish natijasi, yoki o'rganilayotgan ob'ektning iste'mol qiymati - sifatdir. Bir ob'ektning sifatga ehtiyoji boshqa ob'ektning ehtiyojidan farqlanishi sababli, iste'molchilar sifatni turlicha baholashadi. Iqtisodiy tarafdin, sifatning ehtiyojga qanchalik mosligini bilish muhimdir.

Sifat sohasida taniqli bo'lgan Yaponiya va Amerikaning ikkinchi jahon urushidan keyingi tiklanish jarayonlarida muhim rol o'ynagan olim Uilyam Edvard Deming ta'biricha, sifat - bu iste'molchining nafaqat istagidagi talablarini qanoatlantiruvchi, balki ushbu mahsulotning istiqboldagi holatini ham tasavvur ettira oladigan ko'rsatkichdir. SHuningdek, Edvard Deming sifatni iste'molchilar talablarining

qondirilishi bilan bog'lab, "iste'molchi – ishlab chiqarish tizimining eng muhim bo'g'ini. Sifat esa bugungi va keyingi ehtiyojlarni qondirishga qaratilishi lozim", - deb ta'kidlaydi.

Sifat sohasidagi taniqli amerikalik mutaxassis Jozef Juran ta'kidlashicha, sifat – foydalanishga yaroqlilikdir. Bu tushuncha to'rt elementdan, ya'ni:

- mahsulot loyihasi (dizayni)ning iste'molchi tomonidan qabul qilinishi;
- mahsulotning loyihaga mos kelish darajasi;
- mahsulotning spetsifikatsiyalarga mos kelish darajasi;
- mahsulotning arzonligi, chidamliligi, ta'mirbopligi hamda arzon servis xizmatidaniborat.

Sifat masalalari borasidagi yana bir amerikalik yirik mutaxassis Armand V. Feygenbaum- sifatni kompleks boshqarish nazariyasi muallifi, Xalqaro Sifat akademiyasi (MAK) akademigi, sifat bo'yicha Amerika jamiyatining sobiq prezidenti sifatni shunday ta'riflaydi: "Sifatni muhandis yoki marketolog emas, balki iste'molchining qarori aniqlaydi. Raqobatli bozor sharoitida sifat to'g'risidagi tasavvur bir joyda to'xtab qolmay, betinim o'zgaradi.

Sifat sohasidagi yana bir, atoqli yapon mutaxassisi Kaom Ishikavani ta'kidlashicha, mahsulot yoki xizmatning sifatini ularning narxidan ayrilgan tarzda tasavvur qilib bo'lmaydi. Buyum qanchalik oliy sifatli bo'lmasin, agar qimmat tursa, iste'molchini qondira olmaydi.

Sifat boshqaruvi masalalari bo'yicha amerikalik yirik mutaxassis J. Xarringtonni fikricha, sifat bu iste'molchilar o'zlari uchun maqbul deb topgan narxda, mahsulot va xizmatningizdan foydalanishni istashgan vaqtda, ularning talabini qondirish yoki undan-da oshirib qanoatlantirishdir.

Sifat boshqarish borasidagi zamonaviy fan asoschilaridan biri bo'lgan Valter SHuxartning fikricha, sifatning ikki jihati mavjud. Birinchi jihati – buyumlar sifati haqida insonning mavjudligiga bog'liq bo'lmagan ob'ektiv voqe'lik, deb tasavvur qilishdir. Ikkinchisi esa – ana shu ob'ektiv voqe'likka nisbatan munosabatimiz, fikrimiz va hissiyotimiz bilan bog'liqdir. Iste'molchilarning bunday shaxsiy baholari ularning xohishlarini amalda qanoatlantirishini qayd etib, bu muhandislar uchun asosiy e'tibor nuqtasi bo'lib xizmat qiladi, chunki muhandislar bu baho asosida ishlab chiqariladigan mahsulotning kerakli xususiyatlarini aniqlaydilar.

2.2. Sifat tushunchasining tarixi

Sifat tarixi. Fan, texnika va umuman jamiyatda sodir bo'layotgan hozirgi jarayonlarni anglashda sifatning tarixini bilish muhim ahamiyatga egadir. Arxeologiya va unga yaqin fanlar, o'tmishda muhandislik va boshqa faoliyat sohalarida g'aroyib yutuqlar qo'lga kiritilgani haqida dalillar topishmoqda. Bu yutuqlarni yuqori darajadagi sifat va sifat boshqaruvisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Eramizdan avvalgi XVIII asrda Bobil shohi Xammurapi qonunlar majmuini yozib,(arxeologlar tomonidan 1901-1902 yillarda Suzada (qadimgi Messopotamiya hududi) tahminan tarixi m.o. 1780 yillarda yaratilgan Xammurapi qonunlar qomusi topilgan. Qomusda 282ta qonun bo'lib, ular qora toshli ustunlarga bitilgan edi), mahsulot sifati uchun javobgarlikka asos solgan. Unda agarda usta uy qursa. ammo uy chidamli bo'lmay, qulab biror odam halok bo'lsa, ustaga o'lim jazosi belgilangan. Bu qonunlar ishlab chiqaruvchini (qaysi soha bo'lishidan qat'iy nazar) o'z ishlab chiqargan mahsulotining sifati uchun javobgarlik tamoyillarini ilk bor ifodalagan. Sifatsiz mahsulot ishlab chiqarilganlik uchun nafaqat moddiy, balki jismoniy jazolash amaliyoti qo'llanilganligi tarixdan ma'lum. Masalan, Petr I ning 1723 yil 11

yanvarda imzolagan farmoni yorqin misol bo'la oladi. Jumladan farmonda, Tula fabrikasi egasi Kornil Beloglazov davlat idoralariga yaroqsiz qurol-aslahalar sotganligi uchun cherkovda ishlashga yuborilishi, ishonchli nazoratchi Frol Fuks yaroqsiz mahsulotga sifat tamg'asini bosganligi uchun esa Azovga surgun qilinishi ta'kidlangan.

Asrlar ketidan asrlar o'tgach, ko'pgina sifatning taraqqiyoti to'g'risidagi tarixiy ma'lumotlar saqlanib qolmagan. Sifatni boshqarish to'g'risidagi fanning aynan qachon paydo bo'lgani haqida ham yagona fikr yo'q.

Turli mutaxassislar va tashkilotlarning qarashlaridagi ko'pgina o'xshashliklarga qaramay, sifatning yagona maqbul yoki to'g'ri talqini mavjud emas. Faqat turli mualliflar kontseptsiyalarida mavjud bo'lgan asosiy yondoshuvlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Sifat – bu qadriyat.
2. Sifat – bu ustunlikdir.
3. Sifat – bu spetsifikatsiyalarga muvofiqlikdir.
4. Sifat – bu mijozlar istaklariga muvofiqlik va yoki shu istaklarni oldindan ko'ra bilishdir.

Sifat bu - qadriyat, degan yondoshuvga A. Feygenbaum quyidagicha fikr bildiradi: “Sifat bu -“eng yaxshi” degan mutlaq ma'noni ifoda etmaydi. U, “iste'molchining muayyan shartlariga ko'ra eng yaxshi” degan ma'noni anglatadi. Bu shartlar quyidagicha: a) mahsulotning haqiqiy iste'moli; b) mahsulotning sotilish narxi. Mahsulotning sifatini uni ishlab chiqarish uchun ketgan xarajatdan ajralgan holda tasavvur qilib bo'lmaydi” sifatli mahsulot – bu mutanosib narxda, ma'lum ehtiyojlarni qondiruvchi mahsulotdir.

Sifat bu - ustunlikdir. Bunday yondoshuv D. Garvinning ta'rifidan tashqari, “Oxford University Press” (1990) lug'atida mavjud. Unda sifat ustunlik yoki asllik ma'nosida ta'riflanadi.

Sifat – bu spetsifikatsiyalarga muvofiqlikdir: SHunday mahsulotni ishlab chiqarish yoki shunday xizmatlarni ko'rsatish kerakki, ularning o'lchanadigan xususiyatlari raqamlarda ifodalangan aniq texnik talablarni qondirsin. Bunday yondoshuv ikkinchi jahon urushi davridayoq keng tarqalgan edi, negaki o'sha vaqtda harbiy mahsulotlar belgilangan talablarga aniq javob berishi kerak edi. Bir tomondan, bunday talqinni ishlab chiqarish xususiyatiga ega deyish mumkin, chunki bu talablarni muhandislar belgilaydi, buyurtmachilarning talablari esa inobatga olinmaydi. Biroq ko'p mutaxassislar ta'kidlashicha,, mijozlarning ehtiyoj va talablari bunday spetsifikatsiyalar uchun asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'lmog'i kerak.

Sifat – mijozlar istaklariga muvofiqlik va yoki shu istaklarni oldindan ko'ra bilishdir, degan yondoshuv hozirgi kunda keng tarqalgan. Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, taniqli mutaxassislarning ko'pchiligi bu yondoshuvni o'z ta'riflarida e'tirof etishgan .

SHunday qilib, sifatning zamonaviy talqini qay darajada bo'lmasin, ana shu yondoshuvlarga asoslanishi lozim. ISO 9000:2000 xalqaro standartining so'nggi tahririda sifat ta'rifi lo'nda qilib berilgan va unda yuqorida keltirilgan birinchi va to'rtinchi yondoshuvlarni birlashtirishga harakat qilingan. Sifat mahsulot va xizmatlar xususiyatlari yig'indisining talablarga muvofiqlik darajasi deb, talab esa – aniqlangan ehtiyoj yoki istak deb ifodalanadi.

3. Sertifikatlashtirishning rivojlanish tarixi

Hozirgi vaqtda «sertifikat» degan atamani tez-tez uchratib turamiz. Bu qanday atama deb so'rasangiz turlicha talqin olishingiz mumkin: kimdir biror malaka olganlik to'g'risidagi tasdiqlovchi hujjat desa, yana kimdir, mahsulotni sifati to'g'risidagi hujjat, ba'zi birovlar esa mahsulotni hududimizga olib kirish yoki olib ketish uchun bojxonaga ko'rsatilishi lozim bo'lgan hujjat deb ta'rif beradi. O'ylaymizki, darsligimizning ushbu bo'limini o'qib chiqqaningizdan so'ng ushbu atamaga albatta aniq va mukammal javob topasiz.

«Sertifikat» so'zining ma'nosini keltirishdan oldin mavzudan biroz chetga chiqamiz.

Ma'lumki, SHarq, jumladan O'zbekistonimiz chet ellarda nafaqat go'zal tabiati va mehnatsevar xalqi bilan, balki o'zining ko'zni qamashtiradigan, rang-barang meva, sabzavot va turli mahsulotlarga serob bozorlari bilan ham mashhurdir. Bundan tashqari, bizning bozorlardagi yana bir o'zgachalik ham bor. Agar rastalar oralab yuradigan bo'lsangiz, sotuvchilar, dehqonlar meva-chevalardan uzatib, totib ko'rishni taklif etishlarini guvohi bo'lasiz (albatta, totib ko'rganlik uchun haq so'ralmaydi). Buni tagida bir ma'no yotadiki, u ham bo'lsa, mahsulotning sifatiga xaridorning o'zi baho bersin, ya'ni, taklif qilinayotgan mahsulot sifati va unga so'ralayotgan narx mutanosib ravishda belgilanayotganligigao'zi ishonch hosil qilsin.

Qadimdan bizda bir tushuncha bor. Xarid paytida savdo mukammal va to'liq bo'lishi uchun uchta tomon ishtirok etishi kerak. Birinchi tomon - oluvchi (xaridor), ikkinchi tomon - sotuvchi (tayyorlovchi) va uchinchi - xolis tomon. Uchinchi tomon sotilayotgan buyum yoki mahsulotga qo'yilgan narx ushbu mahsulot ega bo'lgan sifat ko'rsatkichlariga mutanosib ekanligi to'g'risida kafolat bergan. Bunda uchinchi tomon albatta mahsulot to'g'risida o'zining xolisona fikrini haqqoniy bildiradi olishi, juda ko'p vaqtdan buyon shu faoliyat bilan shug'ullanayotganligi sababli sotilayotgan mahsulotning shu vaqtda va shu bozordagi narxi bir-biriga mos tushushini belgilay oladigan mutaxassis bo'lishi talab etiladi. Savdoning bu turi asosan katta miqdordagi yoki qimmatbaho xarid paytida qo'llanilgan bo'lib, bu holatni hozir ham qoramol, qo'y yoki ot savdolarida uchratishimiz mumkin. O'rtada turuvchi xolis tomon (ularni dallollar deb yuritilgan) savdoni bir muqim bo'lishiga yordam berib, savdo ob'ektiga xos bo'lgan sifat ko'rsatkichlariga tavsif beradi va xolisona baho beradi. Bu shaxsni hozirda ko'p qo'llanilayotgan **broker** bilan tenglashtirish maqsadga muvofiq emas, chunki broker sotilayotgan yoki olinayotgan mahsulotning sifat ko'rsatkichlari to'g'risida yetarli baho bera oladigan shaxs sifatida emas, balki sotuvchi tomondan belgilangan narxda mahsulotni sotish yoki sotib olish bilan shug'ullanadi. Biz sertifikatlashirishni tushuntirish maqsadida tanlagan misolimizda savdo tugagandan so'ng sotuvchi tomon o'z savdosidan, oluvchi tomon esa xarididan va savdo ob'ektining mavjud sifat ko'rsatkichlaridan ishonch hosil qilib, qoniqish hissiga ega bo'ladi. Bu savdoning yana bir muhim xususiyati - uchinchi xolis tomon sifatida alohida ishonchga va nufuzga ega bo'lgan, rostgo'y shaxslargina ishtirok etishi mumkin. Bizdagi mana shu savdo turi bir necha yuz yillardan beri mavjud bo'lib, chet davlatlarda sertifikatlashtirish deb ataluvchi faoliyatga aynan shu asos solgan bo'lsa ham ajab emas.

Sertifikatlashtirish guvohlik berish, qayd yoki shahodat etish, ishonch bildirish ma'nolarini bildiruvchi **certifus** (lotincha) so'zidan olingan bo'lib, kerakli ishonchlilik bilan mahsulotning muayyan standartga yoki texnikaviy hujjatga muvofiqligini uchinchi, xolis va tan olingan tomon tarafidan tasdiqlaydigan faoliyatni bildiradi.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqilayotgan turli xil mahsulotlar muayyan sifat ko'rsatkichlariga ega bo'lishi kerak. Sifat ko'rsatkichlari esa ma'lum, belgilangan talablarga muvofiq /mos/ kelishi lozim. Muvofiqlik o'z navbatida ma'lum standartga yoki boshqa me'yoriy hujjatlarga mos kelishini talab etadi. Muvofiqlikni sertifikatlashtirish (ya'ni tasdiqlash) mumkin.

"Sertifikatlashtirish" tushunchasi birinchi marta Xalqaro standartlashtirish tashkiloti Kengashining sertifikatlashtirish masalalari bo'yicha maxsus qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilib, uning "Standartlashtirish, sertifikatlashtirish va sinov laboratoriyalarini akkreditlash sohalaridagi asosiy atamalari va ularning qoidalari" qo'llanmasiga kiritilgan.

Qayta ishlangan Xalqaro standartlashtirish tashkilotining qo'llanmasida "sertifikatlashtirish" atamasining faqatgina izohlari berilgan:

Sertifikatlashtirish umumiy atama bo'lib, mahsulot, texnologik jarayon va xizmatlarning sertifikatlashtirishda /muvofiqlikni tasdiqlashda/ uchinchi tomonning qatnashishi va unga xolisona baho berishi tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng sertifikatlashtirish sohasida juda katta ishlar amalga oshirildi va hozirgi kunda ham bu sohaning rivojlanishi, xalqaro miqyosda tan olinishi ustida «O'zstandart» Agentligi tomonidan katta e'tibor berilmoqda. Binobarin, 1992 yil mustaqillikning ilk yillaridayoq Vazirlar Mahkamasi huzurida standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish Davlat markazi («O'zdavstandart») va keyinchalik, 2002 yilda, ushbu sohani yanada rivojlantirish va takomillashtirish maqsadida mustaqil «O'zstandart» Agentligi tashkilotiga aylantirilishi Hukumatimiz tomonidan bu sohaga berilayotgan ahamiyatning mahsuli sifatida qarash mumkin. Davlatimiz tomonidan sertifikatlashtirish ishlarini tashkillashtirish, uni tartibga tushirish va bu sohaning qonuniy asosini yaratish maqsadida 1993 yil «Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risida»gi qonunning qabul qilinishi, buning natijasida ishlab chikarilayotgan va chetdan olib kirilayotgan mahsulotlarning xavfsizligi to'g'risida Qarorning qabul qilinishi, uni amalga oshirish maqsadida qator chora-tadbirlarning ishlab chiqilishi ham aytib o'tilgan so'zlarning yaqqol misolidir.

4. Sertifikatlashtirish sohasidagi atama va ta'riflar

Mazkur kursda qo'llaniladigan atama va ta'riflar ISO/MEK 2, O'z DSt ISO 9000:2002, O'z DSt 5.5 standartlariga mos bo'lib quyidagi atama va ta'riflar mutanosiblik bilan qo'llaniladi:

Sertifikatlashtirish jarayoni, shunday uslubki, unda vositachi hisoblanmish – uchinchi tomon yozma ravishda guvohlik bildirib, mahsulot, jarayon yoki xizmatni qo'yilgan talablar darajasiga mosligini e'tirof qiladi.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqilayotgan turli xil mahsulotlar muayyan ko'rsatkichlarga javob berishi kerak. Bu ko'rsatkichlar esa ma'lum belgilangan talablarga muvofiq /mos/ kelishi lozim. Muvofiqlik o'z navbatida mahsulot yoki xizmatlarning ma'lum standartga yoki boshqa me'yoriy hujjatlardagi shu mahsulot yoki xizmatlarga

belgilangan kursatkichlarga mos kelishini talab etadi. Muvofiqlikni sertifikatlashtirish mumkin. Xo'sh sertifikatlashtirish tushunchasi nima?

Sertifikatlashtirish deganda talab etilgan ishonchlilik bilan mahsulotning muayyan standartga yoki texnikaviy hujjatga muvofiqligini tasdiqlaydigan faoliyat tushuniladi.

"Sertifikatlashtirish" tushunchasi birinchi marta Xalqaro standartlashtirish tashkiloti Kengashining sertifikatlashtirish masalalari bo'yicha maxsus qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilib, uning "Standartlashtirish, sertifikatlashtirish va sinov laboratoriyalarining akkreditlash sohalaridagi asosiy atamalari va ularning qoidalari" qo'llanmasiga kiritilgan.

Muvofiqlik - atamasi mahsulot, jarayon, xizmatga belgilangan barcha talablarga rioya qilishni o'z tarkibiga oladi. Bunda muvofiqlikni uchta ko'rinishi - muvofiqlik bayonoti, muvofiqlikni attestatlash, muvofiqlikni sertifikatlashtirish degan tushunchalar mavjud. Muvofiqlik bayonoti deb yetkazib beruvchining mahsulot, jarayon va xizmatlarning aniq bir standartga yoki boshqa me'yoriy hujjatga to'la-to'kis muvofiqligi xaqida butun ma'suliyatni o'z ustiga olganligini bayon etishiga aytiladi. **Muvofiqlikni attestatlash** uchunchi tomon tarafidan "sinov laboratoriyasining bayonoti" tushunilib, ma'lum namuna mahsulotga bo'lgan talablarni belgilovchi ma'lum standartlar yoki boshqa hujjatlar bilan muvofiq ekanligini bayon etishiga aytiladi.

Sertifikatlashtirish jarayoni deganda mahsulot /buyum, mol/ yoki xizmat muayan standart yoki texnikaviy shart talablariga mos kelishini tasdiqlash maqsadida o'tkaziladigan faoliyat tushunilib, ushbu faoliyat natijasida mahsulot /buyum, molning/ urnatilgan talablarga iste'molchini ishontiradigan tegishli hujjat - sertifikat beriladi.

Yana bir zarur atamalardan biri "sertifikatlashtirish tizimi" bulib u quyidagicha ta'riflanadi: **Sertifikatlashtirish tizimi** - muvofiqlikning sertifikatlashtirish faoliyatini o'tkazish uchun ish tartibi qoidalariga va boshqarishiga ega bo'lgan tizimdir.

Sertifikatlashtirish faoliyatida kullaniladigan uchta tushuncha to'g'risida to'xtalib o'tamiz: sertifikatlashtirish tizimidan foydalanish, sertifikatlashtirish tizimida qatnashuvchi va sertifikatlashtirish tizimi a'zosi.

Sertifikatlashtirish tizimidan foydalanish – guvohnoma talabgoriga sertifikatlashtirish tizimining qoidalariga muvofiq berilgan sertifikatlashtirishdan foydalanish imkoniyati tushuniladi.

Sertifikatlashtirish tizimida qatnashuvchi – deb ushbu tizimning qoidalariga binoan faoliyat ko'rsatadigan, lekin tizimni boshqarish imkoniyatiga ega bo'lmagan sertifikatlashtirish katnashuvchisi tushuniladi.

Sertifikatlashtirish tizimi a'zosi deganda ushbu tizimning qoidalariga binoan faoliyat ko'rsatadigan va tizimni boshqarishda ma'lum darajada ishtirok eta oladigan sertifikatlashtirish katnashuvchisi tushuniladi.

Sertifikatlashtirish ikki xil buladi: majburiy va ixtiyoriy. Ishlab chikarilgan yoki iste'mol etiladigan mahsulot uchun uning tashqi muhitga, inson salomatligiga ta'siri asosiy mezon hisoblanadi. Tashqi muhitga, inson salomatligi va uning xavfsizligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatuvchi mahsulotlar, majburiy sertifikatlashtirilishi maksadga muvofik buladi, bunday mahsulotlar ruyxati Davlat tomonidan tasdiklanib, bu ruyxatga kiritilmagan mahsulotlar esa sertifikatlashtirilishi ixtiyoriydir.

Majburiy sertifikatlashtirish deganda sertifikatlashtirish xuquqida ega bo'lgan idora tomonidan tasdiklangan ruyxatga kiritilgan mahsulot jarayon, xizmatning standartlardagi talablarga muvofiqligini tasdiqlash tushuniladi.

Ihtiyoriy sertifikatlashtirish deganda ishlab chiqaruvchi /bajaruvchi/, sotuvchi /ta'minlovchi/ yoki iste'molchi tashabbusi bilan ixtiyoriy ravishda o'tkaziladigan mahsulot sertifikatlashtirilishi tushuniladi.

Sertifikatlashtirish tarixini kurib chikadigan bulsak bu faoliyat bilan ishlab chiqaruvchi assotsiyatsiyalar, yirik iste'molchilar, standartlashtirish milliy tashkilotlari shugullanib turli tizimlarni yaratganlar. Masalan, Frantsiya va Angliyada 60-yillar boshida iste'molchilar tomonidan harbiy maqsadlar uchun ishlatiladigan elektronika mahsulotlarini sertifikatlashtirish tizimi yaratildi.

. SHuning uchun sertifikatlashtirishni tekshiruv deb hisoblab, bosim ostidagi idishlarni, portlash havfidan himoyalangan qurilmalarning, kemalarning, suzish vositalarining, tayyorlarning, aviatsiya qurilmalarining, atom reaktorlarining va tog' texnikasining ishlatilishdagi havfsizligini ta'minlash maksadida texnikaviy nazorat o'rnatuvchi idoralar shartli tekshiruvni amalga oshiradi.

Akkreditatsiya – bu nufuzli idora tomonidan, boshka bir tashkilot yoki shaxsni rasmiy ravishda aniq ishlarni bajarishda to'la huquqli vakolat berilganligini e'tirof etishidir.

Nazorat savollari:

1. Sifat tushunchasiga ta'rif bering.
2. Sifatni boshqaruvi deganda nimani tushunasiz.
3. Sifat menejmenti tizimining mohiyati nimada.
4. Sifat sohasidagi olimlarining dunyoqarashlarini sharxlab bering.
5. Sifat boshqaruviga oid olimlarning fikrini tavsiflab bering.
6. Sifat tushunchasiga nisbatan qanday yondoshuvlar mavjud?
7. Sifat – bu ustunlikdir deganda nimani tushunasiz?
8. Sifat – bu mijozlar istaklariga muvofiqlikdir deganda nimani tushunasi?
9. ISO 9000:2000 xalqaro standartlariga ko'ra sifat tushunchasi qanday talqin qilinadi?
10. Sertifikatlashtirishning zaruriyati nimada?

3-Mavzu. Sifatni boshqarish nazariyasining rivojlanish bosqichlari

3.1. Sifatni boshqarish nazariyasining rivojlanish bosqichlari bo'yicha umumiy tushunchalar.

3.2. Sifat nazoratining Teylor tizimi, statistik usullar. Sifatni umumiy nazorat qilish

3.3. Total Quality Management (TQM) kontseptsiyasi.

3.4. Standartlarni vujudga kelishi

3.5. Sifatni boshqarish tizimi va ISO 9000 seriyali xalqaro standartlarining mohiyati

3.1. Sifatni boshqarish nazariyasining rivojlanish bosqichlari bo'yicha umumiy tushunchalar

Sifatni boshqarish taraqqiyotini muhokama etish uchun A.V. Glichev va V. Ye. SHvets yondoshuvlari asosida tuzilgan quyidagi davriy bo'linishlarga asoslanish mumkin:

1. Sifat bo'yicha jarayonlarni tashkil qilishning individual shakli.
2. Sifat bo'yicha jarayonlarni tashkil qilishning tsex shakli.
3. Sifat bo'yicha jarayonlarni tashkil qilishning sanoat (industrial) shakli:
 - a) Sifat nazorati, Teylor tizimi – (XIX a. oxiri – XX asrning 20 yy.);
 - b) Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish – (XX asrning 20–50 yy.);
 - v) Sifat boshqaruvi – (XX asrning 50–80 yy.).
4. Postindustrial davr, Sifatni yalpi boshqarish (TQM) – (XX asrning 80 yillaridan – hozirgi kunga qadar).

Jahonda sifatni boshqarish taraqqiyotining tarixan ilk bosqichi – *sifat bo'yicha ishlarni individual ravishda tashkil qilish shakli* bilan bog'liq bo'lgan davriga to'g'ri kelgan. Bu shakl manufakturaga qadar hunarmandchilik ishlab chiqarishi uchun xos bo'lgan. Bunday shaklning mazmuni shundaki, bir ishchi mahsulotni yaratish, tayyorlash va sotish borasidagi masalalarni mustaqil o'zi hal qilib, sifati uchun ham barcha javobgarlikni o'z zimmasiga olgan (boshqalar esa bu javobgarlikka tortilmagan).

Sifatni boshqarishning ilmiy uslublari va tamoyillarining yaratilishini asosan shu davr bilan bog'laydilar. Bu davrga, yuqorida aytilganidek, uch kontseptsiya nuqtai nazaridan qaraladi:

- 1) Sifat nazorati, Teylor tizimi;
- 2) Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish, SCQ;
- 3) Sifatni umumiy nazorat qilish, TQS.

Sifatni umumiy boshqarish kontseptsiyasi (TQM) – yuqorida ko'rsatilgan uch kontseptsianing taraqqiy etgan hosilasi hamda jamiyatning postindustrial rivojlanish davriga o'tishi natijasidir. (1-jadval). Bu kontseptsiyalar to'g'risida keyingi paragrafda alohida to'xtalib o'tamiz.

Nazarat savollari:

1. Sifatni boshqarish taraqqiyotini qanday shakllarga bo'lish mumkin?
2. Sifat bo'yicha jarayonlarni tashkil etishning individual shaklini tavsiflab bering.
3. Sifat bo'yicha jarayonlarni tashkil etishning tsex shakli deganda ni mani tushunasiz?
4. Sanoat(industrial) shaklining o'ziga xos tomonlarini yoritib bering.
5. Postindustrial davrda sifat bo'yicha jarayonlarni tashkil etish?

1-jadval

Sifatni boshqarish taraqqiyotini bosqichlari va turli yondoshuvlari

Sifat menejmenti-ningtarixiy bosqichlari	Mualliflar/ Tashkilotlar	Kontseptsiyalar/ Voqealar	Yi llar
Teylor tizimi	F. Teylor	Menejmentning ilmiy asoslari	1905
Sifatni boshqarishning statistik usullari	V. SHuxart	Sifat nazoratining statistik usullari (SQC)	1924
	G. Dobj, G. Roming	Sifatni saralab nazorat qilish jadvallari	1920
	E. Deming	Yaponiyadagi ma'ruzalar	1950
	Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqi (JUSE)	E. Deming nomidagi sifat sohasidagi Yaponiya mukofoti	1951
	J. Juran	Yaponiyadagi ma'ruzalar	1954

	J. Juran	Sifatning qiymati (COQ)	1951
Yalpi boshqarish sifatni	A. Feygenbaum	Sifatni umumiy boshqarish	1956
		Sifat to'garaklari	1962
	F. Krosbi	Defektlarsiz ishlash	1965
	Sobiq Ittifoq	BIP	1955
	Sobiq Ittifoq	KANARSPI	1958
	K. Isakava	Butun kompaniya miqyosida sifatni boshqarish(CWQC)	1960
	Sovet Ittifoqi	NORM	1964
	Sovet Ittifoqi	SBT	1967
	Sovet Ittifoqi	KSUKP	1975
	G. Taguti	Taguti usullari	80 yy.
Sifatni universal boshqarish tamoyillari (UQM)–90 yy	Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (ISO)	9000 seriyali ISO standartlarining birinchi tahriri	1987
	Amerika standartlar va texnologiyalar instituti (NIST)	M. Boldrij nomidagi sifat sohasida milliy mukofot (AQSH)	1987
	Evropa sifat boshqaruvi jamg'armasi (EFQM)	Sifat sohasidagiEvropa mukofoti (EQA)	1992
	ISO	14000 seriyali ISO standartlari	1996
	Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqi (JUSE)	TQM deklaratsiyasi	1997
	ISO	ISO 9000ning uchinchi tahriri	2000

3.2.Sifat nazoratining Teylor tizimi, statistik usullar. Sifatni umumiy nazorat qilish

Teylor tizimiga asoslangan sifat nazorati. Sifat menejmenti ildizlari ilmiy boshqaruv maktabi – “Scientific Management”da 1885-1920 yillarda shakllana boshlagan. F.U.Teylor tomonidan ishlab chiqilgan sifat boshqaruvining ilk usullari, mahsulot ishlab chiqarilganidan keyingi nazorati bilan bog'liq bo'lgan. Teylor tizimida, shablon va kalibr kabi o'lchov asboblari qo'llanilgan edi. Teylor tizimi muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlash maqsadida, ilk marta, sifat bo'yicha nazoratchi lavozimini joriy etish zaruriyati asoslab berilgan, mahsulot sifatiga ta'sir etishning shakl va usullari, yaroqsiz mahsulot chiqaruvchilar uchun jarima solish tizimi ishlab chiqilgan edi. Mazkur yondoshuvning mohiyati shundaki, bunda asosiy e'tibor, yaroqsiz mahsulotlar iste'molchiga yetib bormasligiga qaratilgan.

Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish. XX asrning 20-yillarida sifat nazoratining statistik usullari - “Statistical Quality Control” (SQC)ning vujudga kelishi va kulgusi rivojlanishi, sifat menejmenti taraqqiyotida muhim davr bo'ldi.1924 yilda Amerikaning “Bell Telephone Laboratories” kompaniyasining xodimi V.SHuxart mahsulotlar sifatini kuzatib borishning nazorat kartalarini ishlab chiqadi. Taxminan shu

davrda G.F.Dodj va G.G.Roming ilk marta sifatni saralab nazorat qilish jadvallari yaratishdi. SHu ishlarning barchasi birgalikda, sifat boshqaruvining statistik usullari vujudga kelishi uchun turtki berdi va bu usullar keyinchalik E.Deming sharofati bilan Yaponiyada keng tarqaldi hamda shu mamlakatdagi iqtisodiy inqilobga katta ta'sir ko'rsatdi.

Bu usul yaroqsiz mahsulotlarni iste'molchiga jo'natish oldidan aniqlash va konveyerdan olib tashlashga emas, balki texnologik jarayon vaqtidayoq unga e'tibor qaratish imkoniyatini berdi. Asosiy e'tibor ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta'minlashga va ularning variatsiyalarini kamaytirishga qaratildi. Ya'ni, nuqsonlar sababini aniqlash va jarayonlarni boshqarish asosida ularni bartaraf etish asosiy vazifaga aylandi.

Sifatni boshqarish (Quality Control).50 - yillarga kelib, sifatga erishish – nafaqat sifat bo'yicha nazoratchi yoki muhandisning, balki har bir korxona xodimining muhim vazifasi ekanligi ayon bo'ldi. Sifat kontseptsiyasi endi nafaqat, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishga, balki butun tizimni yaxshilashga, kompaniyalar rahbariyatining sifat muammolarida bevosita qatnashuviga, kompaniyaning barcha xodimlarini sifatni ta'minlashning asosiy usullariga o'rgatishga qaratiladi. Bu davr birinchi navbatda amerikalik mutaxassislar Deming va Juranning sifat sohasidagi faoliyati bilan bog'liqdir. Sifat nazoratining statistika usullarini tatbiq etishdan tashqari, bu olimlar qo'shgan salmoqli hissa shundan iborat ediki, ular ideal mahsulot o'lchamlariga ta'sir qiladigan, o'sha davrgacha ma'lum bo'lmagan va o'rganilmagan turli omillarning mavjudligini ixtiro qilishgan.

Bu esa sifat to'g'risidagi yangi fan nazariyotchilari va amaliyotchilari uchun kelgusi tadqiqotlarni davom ettirish imkonini bergan. Aynan Deming va Juran birinchi bo'lib sifatni ta'minlashning tashkiliy masalalariga e'tibor qaratdilar, sifat muammolari yechimida rahbariyatning roliga alohida urg'u berdilar. SHunday qilib, XX asrning 50-60 yillarida sifat ishlab chiqarish sohasidan sekin-asta umumiy menejment sohasiga o'ta boshlagan; *bunda e'tibor yaroqsiz mahsulotlarni ishlab chiqarishdan olib tashlashdan xatolarning oldini olishga ko'chdi.*

Sifat masalalari rivojlanishidagi ushbu davrning muhim voqeasi - 1956 yilda *Sifatni yalpi nazorat qilish*– “*Total Quality Control*” (TQC) kontseptsiyasining vujudga kelishi bo'ldi. Mazkur kontseptsiya kelgusida sifatni boshqarishga tizimli yondoshuvni boshlab berdi. Uning muallifi – sifat bo'yicha mashhur amerikalik mutaxassislardan biri bo'lgan A.Feygenbaum hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, mahsulot hayotiy tsiklining barcha bosqichlarini o'z ichiga olgan to'liq ishlab chiqarish jarayoni sifatni belgilaydi.A.Feygenbaum taklif etgan sifatni boshqarish tizimi korxonaning ichki boshqaruviga sezilarli o'zgartirishlar kiritdi. Xususan, tashkiliy tuzilmalar o'zgardi: ilmiy, loyihalash-konstruktorlik, ishlab chiqarish, ta'minot va sotuv bo'linmalari tasarrufida sifatni boshqaruvchi markaziy bo'limlar va tegishli yacheykalar tashkil qilindi.

TQC kontseptsiyasi Yaponiyada ham faol rivojlanib, bunda asosiy ahamiyat statistika usullari qo'llanishiga va xususan, xodimlarni ish jarayoniga “sifat to'garaklari” orqali jalb etishga qaratildi. K.Isikava bu kontseptsiya faol tarafdori va targ'ibotchilaridan biri edi. Isikava sifat to'garaklari falsafasi ustida izchil ish olib borib, uni tashkilotning barcha xizmatchilari va rahbariyatiga tanishtirdi. SHuningdek, olim birinchi bo'lib E.Demingning sifat falsafasini va A.Feygenbaumning TQC modelini o'zi kashf etgan butun tashkilot doirasida sifatni nazorat qilish tizimiga (Company-Wide Quality Control, CWQC) tatbiq etdi. CWQCning umumiy g'oyasi sifatni boshqarish

falsafasining yangi shaklini o'zlashtirgan edi. Bu g'oya keyinchalik TQM kontsepsiyasiga aylanadi. Kaora Isikavadan tashqari, jahonda sifatni boshqarish nazariyasi va amaliyotiga salmoqli hissa qo'shgan yapon maktabi namoyandalariga Geniti Taguti va Sigeo Singni ham kiritish mumkin.

Yaponiyada sifatni boshqarish usullarining keng joriy etilishi natijasida, XX asrning 60-80 yillari jahon bozorlarida yapon mahsulotlari hukmronligi davriga aylanishiga olib keldi. Yevropa mamlakatlarini Yapon mahsulotlari egallashi, sifatni ta'minlash tizimlaridan foydalanish bilan bog'liq faoliyatni kuchaytirib yubordi. Bu tizimlar nafaqat maxsus sifat xizmatlari, balki korxonaning butun rahbariyati sifat uchun birgalikda ishlashi, mas'uliyat va vakolatni o'z zimmasiga olishi zarurligini taqozo etdi. Buyuk Britaniyada 1979 yilda paydo bo'lgan BS 5750 shunday standart bo'lib hisoblanadi. Aynan shu standart keyinchalik ISO 9000 seriyali standartlarni yaratish uchun asos bo'ldi.

SMT va ISO 9000 seriya standartlari rivojlanishiga katta hissa qo'shgan "g'arb maktabi"ning vakili, amerikalik mutaxassis F.B.Krosbi o'zidan oldingi hamkasblaridan farqli o'laroq, sifatni kompleks usulda takomillashtirish muammosini yechish taklifi bilan chiqdi. U sifat tizimini joriy etishning 14 ta qoidasini kashf etgan. ISO 9000 standartlarida bunday yondoshuv (unifikatsiyalash va standartlashtirish) 8 yil o'tgandan keyingina – 1987 yilda qo'llanilgan.

SHunday qilib, bu davrda sifatni yaxshilash va ishlab chiqarish unumdorligining o'sishi o'rtasidagi avvalgi ziddiyat hal etildi. CHunki boshqaruvning yangicha g'oyalari qo'llanishi bir vaqtning o'zida sifatni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish uchun imkon berdi. Bunday taraqqiyot ko'p jihatdan J. Juran va A. Feygenbaum tadqiqotlariga bog'liqdir, chunki ular sifat xarajatlarini ("cost of quality") asoslash va umuman sifatning iqtisodiy samaradorligini aniqlashga salmoqli hissa qo'shishgan.

3.3.Total Quality Management (TQM) kontsepsiyasi (Sifatni yalpi boshqarish)

Total Quality Management (TQM) kontsepsiyasi. XX asrning 70-80 yillarida jahon mahsulot va xizmatlar bozorining rivojlanishi, unda raqobatning keskinlashuvi va proteksionizm siyosatini olib borilishi, sifatni boshqarishning yangi davriga o'tishini taqozo etdi. CHunki, iste'molchini raqobatchilar mahsulotidan ko'ra kamroq qondirgan mahsulot raqobatga dosh berolmay qolgan edi.

Ta'kidlash lozimki, TQM kontsepsiyasi bir vaqtning o'zida shakllanmagan; u sifatni boshqarish taraqqiyotining butun zamonaviy bosqichi davomida shakllanib kelgan. Masalan, sifatni statistik usullar vositasida boshqarish bo'yicha V.SHuxart va E.Deming ta'riflashgan ko'pgina g'oyalar TQMning tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. "Malaya entsiklopediya kachestva" muallifi N. Inyatsning fikricha, TQMning birinchi ma'lum bo'lgan modeli (garchi, bu model ilgari bunday atalmagan va nazarda tutilmagan bo'lsa-da) 1951 yilda Deming Mukofotini ta'sis qilish mezonlariga kiritilgan edi. SHunga qaramay, odatda XX asrning 80-yillarini TQM kontsepsiyasining shakllanishi davri deb hisoblashadi. Masalan, aynan 1983 yilda A. Feygenbaumning "Sifatni umumiy nazorat qilish" (Total Quality Control, McGrawHill, 1983) kitobining 40-nashri chop etilgan edi. Feygenbaum kitobda TQM (Total Quality Management) "Sifatni yalpi boshqarish" kontsepsiyasiga birinchilardan bo'lib ta'rif bergan. Birinchi bo'lib sifat muammolarining ko'p qamrovligiga e'tiborni qaratgan "g'arb maktabi" namoyandalari (Filipp Krosbi, Tom Peters, Klaus Meler) TQM kontsepsiyasi shakllanishiga katta hissa qo'shganlar.

Biroq TQMning shakllanish jarayoni shu kungacha ham tugallanmagan. Bu haqda ko'pgina nashrlar ham dalolat bermoqda. Jumladan, Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqining (JUSE) sifat bo'yicha tadqiqotchilar guruhi 1997 yilda ishlab chiqqan TQM Deklaratsiyasi shular jumlasiga kiradi.

Hozirgi kungacha TQM kontseptsiyasining umum qabul qilingan yagona ta'rifi mavjud emas. ISO 8402 xalqaro standartida TQM tashkilotni boshqarishda sifatga qaratilgan, uning barcha a'zolari ishtirokiga asoslangan, iste'molchining ehtiyojini qondirish orqali va tashkilot, shu bilan birga jamiyatning barcha a'zolari foydasini ko'zlab, uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishga yo'naltirilgan yondoshuv, deb izohlangan.

Panov A.N. tadqiqotida sifatni yalpi boshqarish - faoliyatning barcha yo'nalishlarini qamrab oluvchi boshqaruv tamoyilidir, ya'ni, bunda doimo takomillashib borish maqsadida, barcha xodimlar salohiyatidan imkon qadar ko'proq foydalanish evaziga iste'molchi va jamiyatning ehtiyoj va talablari, shuningdek, tashkilotning maqsad va vazifalari eng samarali tarzda qondiriladi, deb ta'riflanadi.

Sifat sohasidagi boshqaruvning yangi kontseptsiyasida rahbarlik uslubiga, xodimlar malakasiga, ularning xatti-harakatlari motivatsiyasiga va yangiliklarga bo'lgan munosabatiga ulkan ahamiyat beriladi. Korxonaning jamiyatdagi ijtimoiy rolining o'sib borishi, tashkilotchilik madaniyati, ya'ni qadriyatlar tizimi, axloq me'yorlari, mo'ljal va maqsadlar ahamiyatini yanada oshiradi. Xodimlar mehnati yanada ijodiy, yanada mas'uliyatli bo'lib qoldi. Inson resurslaridan oqilona, to'liq foydalanish va ularning ehtiyojlarini ko'proq hisobga olish orqali, TQM kontseptsiyasi tashkilotlar ichida o'z-o'zini rivojlantirish va malakasini oshirish uchun asos yaratdi.

A.V.Glichevning fikricha, TQMning asl mohiyati - korxona faoliyatining barcha qirralarini, binobarin, barcha xodimlarni sifatni yaxshilash g'oyasi bilan qamrab olish vazifasi qo'yilishidir.

SHunday qilib, yangi kontseptsianing asosiy e'tibori tashqi iste'molchilarning, ya'ni, ayrim iste'molchilar va butun jamiyatning ehtiyojini qondirish va istagini aniqlashga, shuningdek, ichki iste'molchilarning, ya'ni tashkilot jamoasi a'zolarini qondirishga qaratilgan. Ya'ni, sifatning ijtimoiy yo'nalishi birinchi o'ringa chiqadi.

Bundan tashqari, boshqa manfaatdor taraflar: investorlar, aktsiyadorlar, ta'minotchilarga ham katta ahamiyat beriladi.

Bu davrda, 1987 yilda ISO 9000 sifat standartlarining birinchi tahririni chiqishi muhim voqea bo'ldi. Bu standartlarda, sifat muammolarini yechish uchun, korxonalaridagi barcha faoliyat turlarini bir butun holda rivojlantirish va muvofiqlashtirishga asoslangan tizimli yondoshuvni qo'llash zarurligiga alohida ahamiyat beriladi. Bu hujjatlar ikkinchi jahon urushidan keyingi sifat rivojlanishida mavjud bo'lgan ikki yo'nalishning natijasidir. *Bir tomondan*, bu unifikatsiya va standartlashtirishga intilish bo'lsa, *ikkinchi tomondan*, sifatni yalpi va har tomonlama boshqarish tamoyillarini ommalashtirilishidir. ISO 9000 standartlaridan tashqari, TQM strategiyasining kompaniya va tashkilotlar o'rtasida keng ommalashishiga sifat sohasidagi milliy mukofotlar ham xizmat qildi. 1987 yilda sifat bo'yicha Malkolm Boldrij nomli Amerika mukofoti (Malcolm Baldrige National Quality Award) ta'sis etildi. 1992 yilda esa ilk bor sifat bo'yicha Yevropa mukofoti (European Quality Award) topshirildi.

Sifat masalalarining taraqqiyotiga bag'ishlangan adabiyotlarda TQM kontseptsiyasi rivojlanishini odatda jamiyatning postindustrial, axborot davriga o'tishi bilan bevosita bog'lamasa-da, bu ikki tendentsiyani o'zaro bog'lash uchun asos bor.

Sifat menejmentining kelgusi istiqboli jamiyatga diqqat-e'tiborning tobora ortishi, ijtimoiylashuvi darajasi bilan uzviy bog'liqdir. G.Nivning "Doktor Deming hududi" kitobida Demingning sifat g'oyasi bilan bog'lanuvchi sifat inqilobi – ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ob'ektiv tendentsiyalari hamda yangi iqtisodiyot davri vujudga kelishi natijasida hosil bo'lgan menejment falsafasi va usullaridagi chuqur o'zgarishlar davri uchun muqaddima, xolos, deb ta'kidlanadi.

3.4.Standartlarni vujudga kelishi

Yaponiyada sifatni boshqarishga yondoshuvlarning urushdan keyingi faol rivojlanishi bilan bir vaqtda, Yevropa va AQSHda ham standartlarni ishlab chiqish va qo'llashga katta e'tibor qaratilgan. CHunki bu davlatlar Ikkinchi jahon urushi davrida artilleriya texnikasi ta'minoti sifati tufayli tajribaga ega edilar. Qo'shma SHtatlarda dastavval mahsulot sifatini texnik va texnologiya jihatdan nazorat qilishning ba'zi asosiy tamoyillari shakllanib, AQAP (Sifatni ta'minlash borasidagi jamlanma materiallar) nashr etilgan edi. Biroz vaqt o'tgach, bu tamoyillar Yevropada "Harbiy standartlar" NATO AQAP 100 (Allied Quality Assuranje Publication = ingl. "ittifoqchilarning sifat kafolatlari nashri") hujjatlari seriyasi ko'rinishida chop etiladi. Dastlab Buyuk Britaniya AQAPni qabul qilmay, unga ekvivalent bo'lgan uchta mudofaa standarti - DEF.STAN 05-21 / 05-24 / 05-29 larni afzal ko'rgan. Pirovard natijada AQAP standartlari DEF.STAN standartlari bilan birlashtirilgan. Buyuk Britaniya Mudofaa vazirligining xaridlar bo'limi ularni DEF STANS hujjatlar seriyasi ko'rinishida nashr etgani tufayli, ular keyinchalik xususiy tashkilotlarda ham keng tarqaladi.

Bu standartlardan AQAP (Sifatni ta'minlash borasidagi jamlanma materiallar) nomi bilan ma'lum bo'lgan NATO doirasida qo'llaniladigan standartlar seriyasiga asos sifatida ham qo'llanilgan.

Dastlab Buyuk Britaniya AQAPni qabul qilmay, unga ekvivalentda bo'lgan uchta mudofaa standarti - DEF.STAN 05-21 / 05-24 / 05-29 larni afzal ko'rgan. Pirovard natijada AQAP standartlari DEF.STAN standartlari bilan birlashtirilgan.

Sifat standartlariga zarurat na tanho harbiy sohada, balki sanoatning boshqa tarmoqlar uchun zaruratga aylana oshladi. SHu tariqa BS 4891 va BS 5179 Britaniya standartlari vujudga kelib, ular amaliy jihatdan yo'riqnomaga o'xshash bo'lib, sifatning talablari sifatida sifatida qo'llash mumkin bo'lmagan. Keyinchalik uch qismli yanada takomillashtirilgan BS 5750 standarti ishlab chiqarilgan.

Yapon mahsulotlarining Yevropa mamlakatlarini egallashi sifatni ta'minlash tizimlaridan foydalanish bilan bog'liq faoliyatni kuchaytirib yubordi. Biroq, har bir mijoz sifat nazorati tizimiga o'zicha yondoshgani sababli, umume'tirof etilgan standartlarni ishlab chiqishga zarurat tug'ildi. Buyuk Britaniyada 1979 yilda paydo bo'lgan BS 5750 shunday standart bo'lib hisoblanadi. Aynan shu standart keyinchalik ISO 9000 seriyali standartlarni yaratish uchun asos bo'ldi.

SMT va ISO 9000 seriya standartlari rivojlanishiga katta hissa qo'shgan "g'arb maktabi"ning vakili, amerikalik mutaxassis Filipp B. Krosbi o'zidan oldingi hamkasblaridan farqli o'laroq, sifatni kompleks usulda yaxshilash muammosini yechish taklifi bilan chiqdi. U sifat tizimini joriy etishning 14 qoidasini kashf etgan. ISO 9000 standartlarida bunday yondoshuv (unifikatsiyalash va standartlashtirish) 8 yil o'tgandan keyingina – 1987 yilda qo'llanilgan.

SHunday qilib, bu davrda sifatni yaxshilash va ishlab chiqarish unumdorligining o'sishi o'rtasidagi avvalgi ziddiyat hal etildi. CHunki boshqaruvning yangicha g'oyalari

qo'llanishi bir vaqtning o'zida sifatni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish uchun imkon berdi.

Nazorat savollari:

1. AQAP (Sifatni ta'minlash borasidagi jamlanma materiallar) ning mohiyati va vazifalari.
2. BS 5750 standartining mazmuni.
3. "G'arb maktabi"ning vakili, amerikalik mutaxassis Filipp B. Krosbi sifatni kompleks usulda yaxshilash muammosini yechishning qanday taklifi bilan chiqdi?
4. BS 5750 standarti necha qismdan iborat?
5. DEF STANS hujjatlar seriyasi o'z ichiga nimalarni oladi?

4-Mavzu. Sifatni boshqarishning xalqaro standartlarini joriy etish

4.1.Sifatni boshqarish tizimi va ISO 9000 seriyali xalqaro standartlarining mohiyati

4.2.ISO 9000 seriyali standartlarning tarkibiy tuzilishi

4.3.ISO 9000 seriyali standartlarni joriy etilishining asosiy sabablari

4.4.ISO 9000 seriyali standartlarini joriy etish va sertifikatlashga ketadigan xarajatlar

4.1.Sifatni boshqarish tizimi va ISO 9000 seriyali xalqaro standartlarining mohiyati

Sifat menejmenti tizimlarining shakllanishi va rivojlanishi – XX asrda sifatni boshqarish bilan bog'liq g'oyalarni rivojlanishining eng muhim nuqtasiga aylandi. E.Demingni ta'kidlashicha, "Korxonalar boshqaruvining amaliy tajribasini nazariya yordamida o'rganib chiqmagunga qadar, ularni tushunmasdan takrorlash, befoyda bo'ladi va bu muvaffaqiyatga olib kelmaydi"². ISO 9000 seriya standartlarining 1994 yilgi tahririda sifat menejmenti tizimi deb, "sifatni yalpi boshqarish uchun zarur bo'lgan tashkiliy tuzilma, usul, jarayon va resurslar yig'indisi" tushunilgan. Yangi ISO 9000:2000 standartida sifat menejmenti tizimi "tashkilotga rahbarlik qilish va uni boshqarish uchun zarur bo'lgan sifatni boshqarish tizimi" deb ta'riflanadi.

A.V. Glichevning fikriga ko'ra, mahsulot sifatini boshqarish tizimi, bu "kuch va mablag'larni minimal darajada sarflash orqali, iste'molchining ma'lum ehtiyoj va talablari qondirilishini ta'minlovchi xususiyatlarni mahsulotga tatbiq etish maqsadida, mahsulotni ishlab chiqarish, sotish, undan foydalanish va servis xizmatini ko'rsatishda ishtirok etgan boshqaruv va ijro bo'limlari hamda ayrim shaxslarning o'zaro samarali faoliyatini tashkillashtirish usulidir". Albatta, xorijiy adabiyotlarda sifat tizimlariga berilgan ta'riflar shu fikrlar bilan cheklanib qolmagan.

Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (International Organization for Standardization – ISO, ISO – xalqaro standartlarni ishlab chiqaruvchi va standartlashtirish sohasidagi hamkorlikni amalga oshiruvchi xalqaro nodavlat tashkilotidir. U 1946 yilda 25ta mamlakat vakillarining Londondagi yig'ilishida ta'sis etilgan. Unga 2006 yili dekabr oyi holatiga 164 ta mamlakatning milliy standartlashtirish tashkilotlari ISO a'zosidir. Hozirgi kunga qadar ular tomonidan 17000

²Эдвардс Деминг и философия управления качеством. <http://quality.eur.ru/MATERIALY/guru.htm>

dan ortiq turli xalqaro miqyosdagi standartlar ishlab chiqilgan, O'zbekiston Respublikasi nomidan ISO vakili – O'zbekiston Respublikasi "O'zstandart" agentligi hisoblanadi). SMT uchun mo'ljallangan ISO 9000 seriya standartlarining tarixi 1987 yildan, ya'ni uning birinchi tahririnashr qilingan kundan boshlanadi. ISO 9000 standartlarining shakllanishi, sifatni boshqarish jarayonlari rivojlanishining mantiqiy natijasi bo'ldi.

ISO 9000 seriya standartlari qabul qilingach, sifatni kompleks boshqarishning ma'lum darajasi belgilab berildi. U sifatni samarali boshqarishni ta'minlab, ISO 9000 seriyali standartlarining barcha zarur elementlari, hamda korxona ixtisoslashuvi uchun qo'shimcha talab etilgan elementlarni ham, korxonaning ish amaliyotiga joriy etilishi kerakligini shart qilib qo'yadi va bu bilan buyurtmachiga sifat kafolatini beradi.

Ushbu standart muvaffaqiyatli biznes yuritishning xalqaro e'tirof etilgan usullarining qisqacha tasnifidir. U muvofiqlik sertifikatini olish uchun bajarilishi zarur bo'lgan minimal talablar shaklida bayon etilgan³.

ISO standartlari turkumining universalligi shundaki, ularda har bir mahsulot va xizmatlarning har bir turiga bo'lgan mutlaq o'lchovli mezonlar qo'yilmaydi (masalan, mahsulotning texnikaviy ko'rsatkichlari talabi). ISO 9000 standartlari turkumi faqat sifat tizimining ishlashi metodologiyasini aniqlab beradi, tizim esa o'z navbatida korxona tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulot va xizmatlarning yuqori sifatini, boshqacha qilib aytganda – iste'molchilarning talabini yuqori darajada qanoatlantirishini ta'minlaydi.

4.2.ISO 9000 seriyali standartlarning tarkibiy tuzilishi

1987 yil 9000 seriyali ISO standartlarining beshtasi nashr etilgan: ISO 9000, ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 va ISO 9004. 1986 yilda esa, sifat ta'minoti sohasidagi ISO 8402 atama va tushunchalarning uch tildagi lug'ati ishlab chiqilgan. ISO 9000 standarti esa, 9000 seriyali ISO standartlaridan qaysisini tanlash va qanday qo'llash bo'yicha yo'riqnomani o'z ichiga olgan. ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlari ("sifatni ta'minlash modellari", deb ham ataladi) mahsulot hayotiy tsiklining turli bosqichlari uchun mo'ljallangan, sifat tizimiga qo'yilgan me'yoriy talablardan iborat bo'lib, mahsulot ishlab chiqaruvchining sifat tizimini baholashning, shu jumladan, bu tizimni sertifikatlashning me'yoriy bazasi bo'lgan:

- ISO 9001. To'liq ishlab chiqarish jarayonining sifat tizimi – yangi turdagi mahsulotlarni loyihalash, ishlab chiqarish va sotishdan tortib, tayyor mahsulotga texnik xizmat ko'rsatishni o'z ichiga oladi;

- ISO 9002. Loyihalashtirishni o'z ichiga olmagan ishlab chiqarish jarayoni uchun, ya'ni, an'anaviy mahsulotni chiqarish uchun mo'ljallangan sifat tizimi;

- ISO 9003. Faqat tayyor mahsulot nazoratini amalga oshiruvchi tashkilotlarga (ishlab chiqarish jarayoni bunga kirmaydi) mo'ljallangan sifat tizimi, masalan: savdo tashkilotlari va vakolatxonalari;

ISO 9001 modeli eng umumiy bo'lib, boshqa ikki sifat modellarining ham talablarini o'z ichiga olgan. ISO 9004 standarti sifat tizimiga bo'lgan talablarni izohlovchi yo'riqnomalardan iborat bo'lib, korxonada sifat tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish uchun mo'ljallangan.

³ISO 9001 Разработка, внедрение, сертификация, улучшение системы менеджмента качества.Практическое руководство для специалистов по качеству.С-Петербург. ООО "Издательство Форум Медиа", август 2006 г., 1.3-банд,

Ta'kidlash joizki, 9000 seriyali ISO standartlarini doimiy ravishda qayta ko'rib, yangilab borish talab etiladi. Birinchi marta ular 1994 yil iyulida qayta ko'rib chiqilgan. Standartlarga kiritilgan o'zgartirishlar 1987 yil standartlari tuzilishiga nisbatan asosiy yondoshuvlarga zid bo'lmagan va sifat tizimlari bo'yicha ilk standartlarni qo'llash borasidagi amaliy tajribani, hamda sifatni boshqarish sohasidagi taraqqiyotni aks ettirgan. Yanada kengaytirilgan 9004 (1,2,3,4) standartlarida esa, dasturiy mahsulotlar, ishlov beriladigan material va xizmatlarning sifatini ta'minlash masalalariga ko'proq e'tibor qaratilgan.

2000 yil 15 dekabrda 9000 seriyali ISO standartlarining yangi tahriri rasman nashr etildi. Standartlar to'plami endi 4 ta asosiy standartdan iborat:

1. ISO 9000:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Asosiy qoidalar va lug'at" – sifat menejmenti tizimlarining asosiy qoidalari va SMT atamalarini izohlaydi.

2. ISO 9001:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Talablar" – sifat tizimlari uchun minimal zarur bo'lgan talablar majmuini joriy qilib, sertifikatlash va audit maqsadlarida qo'llaniladi.

3. ISO 9004:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Faoliyatni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar" - korxonalarining samaradorligini oshirishga qaratilgan sifat menejmenti tizimlarini yaratish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalardan iborat.

4. ISO 19011 "Sifat menejmenti tizimini tekshirish va atrof-muhitni himoyalash bo'yicha yo'riqnomalar".

Standartlarning avvalgilaridan farqi shundaki, endi SMTning talablari korxonalarining turi bo'yicha ajratilmaydi: avvalgi tahrirlardagi ISO 9001, 9002, 9003 standartlari yagona ISO 9001:2000 miqyosida jamlangan.

ISO 9000 standartlarining asosiy tamoyillari.

Standartlarning yangi tahriri sifatni tizimli boshqarishning TQM g'oyalariga yaqin bo'lgan 8 ta tamoyilga (Standartning avvalgi tahririni qo'llaganda, tizimda shu standartda nazarda tutilgan 20 ta element mavjudligini tekshirish zarur bo'lgan) asoslangan⁴: Ular yordamida, korxona faoliyatini yaxshilashi mumkin. 1) Iste'molchiga e'tiborni qaratish; 2) Yetakchilik; 3) Xodimlarni jalb qilish; 4) Jarayonli yondoshuv; 5) Menejmentga tizimli yondoshuv; 6) Doimiy takomillashuv; 7) Dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilish; 8) Ta'minotchilar bilan o'zaro manfaatli munosabatlar. Bu tamoyillarning har birini qisqacha ko'rib chiqamiz.

Birinchi tamoyil: Iste'molchiga e'tiborni qaratish. Kompaniyaning muvaffaqiyatli ishlashi avvalo uning buyurtmachilariga bog'liqdir. SHu boisdan har qanday tadbirkorlik faoliyati bozorni tahlil qilish va mijozlarning ehtiyojini o'rganishdan boshlanishi kerak, shular asosida mahsulot loyihalashtiriladi va ishlab chiqarishga joriy qilinadi. SHu bilan birga, ideal variant - nafaqat buyurtmachilarning rasmiy talablarini bajarish, balki ularning istaklarini oldindan ko'ra bilishdir.

Iste'molchilarning talablari va tashkilot faoliyatidan manfaatdor bo'lgan boshqa tomonlar (aktsiyadorlar, ta'minotchilar, davlat organlari, butun jamiyat)ning ehtiyojlariga ham baravar yondoshuvni ta'minlash zarur.

Ikkinchi tamoyil: Etakchilik. Bu tamoyilni shartli ravishda ikki tomonlama ko'rib chiqish mumkin. Bir tomondan, u bevosita tashkilot rahbarlariga qaratiladi, chunki ular kompaniyalarda sifatni yaxshilashga qaratilgan o'zgarishlarni amalga oshirishda juda muhim rol o'ynaydilar.

⁴ Басовский Л. Е., Протасьев В. Б. Управление качеством: Учебник. – М.: ИНФРА – М, 2001. –212 с.

Uchinchi tamoyil: Xodimlarni jalb qilish tamoyili; amalda har bir xodimning boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda muntazam ishtirok etishini bildiradi. Bunday imkoniyat kishilarda ijodiy mehnatga undaydigan mas'uliyat va ishtirokchilik hissinu uyg'otadi, bu esa pirovard-natijada tashkilot samaradorligini oshiradi.

To'rtinchi tamoyil: Jarayonli yondoshuv. 2000 yil tahriridagi ISO 9000 standartlarining jami turkumlari uchun yangi muhim uslubiy o'zgarishlar mohiyati shundan iboratki, har qanday ishlab chiqarish faoliyati bir jarayondir va bu jarayon turli resurslardan foydalanish va boshqaruv ta'siri orqali, kirish oqimlarini va chiqish oqimlariga aylantiradi. Korxona ishlab chiqarish jarayonlarini aniqlashi va o'z mahsulotini yaratib, takomillashtirib va uning doimiy sifatini ta'minlab, bu jarayonlarni boshqarishi kerak.

O'zbekiston korxonalarida jarayonli yondashuvning qo'llanishi qator qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Bu sabablarning birinchisi – amaldagi boshqaruvning to'g'ri-funksional tashkiliy tuzilmalarning jarayonli yondashuvga mos kelmasligi, avval aytilganidek, faoliyat differentsiyalashgan, yakuniy natijaga qaratilmagan. Ikkinchi sabab – yangi sharoitlarda ishlashga moslashtirilgan rahbariyat tarkibining yo'qligi.

Beshinchi tamoyil: Menejmentga tizimli yondoshuv. Bu tamoyil, tashkilotga o'zaro bog'liq jarayonlar yig'indisi sifatida qarashni talab etuvchi oldingi tamoyil bilan chambarchas bog'liq. Sifat masalalarining yalpi xususiyatini inobatga olib, qo'yilgan maqsadga erishishga qaratilgan jarayonlarni aniqlash, tushunish va boshqarish korxonaning samaradorligini oshiradi.

Oltinchi tamoyil: Doimiy takomillashuv tashkilotning asosiy maqsadi bo'lib qolishi kerak. Hozirgi sharoitda, bu tamoyilni amalga oshirmasdan, biznesda yetakchi o'rinlarga chiqish mumkin emas. Faoliyat muntazam takomillashib borsa, nafaqat raqobatdosh mavqe saqlab qolinadi, balki sekin-asta zararlarni kamaytirish va shunga mutanosib ravishda, daromadni ko'paytirish imkoni paydo bo'la boshlaydi.

Etтинchi tamoyil: Dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilish. Haqiqiy ma'lumotlar va axborotga asoslanib qabul qilingan qarorlar samarali bo'ladi.

Sakkizinchi tamoyil: Ta'minotchilar bilan o'zaro manfaatli munosabatlar. Ta'minotchilar o'rtasida o'zaro manfaatli asosda yo'lga qo'yilgan munosabatlar har ikki tashkilotning imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

ISO 9000 seriya standartlari mohiyatining asosiy hususiyatlari va ISO 9000 seriya standartlarining ahamiyati

ISO 9000 seriya standartlari mohiyatini ko'rsatuvchi *kamida uchta asosiy hususiyat* mavjud: kompaniya faoliyatining tayyor mahsulot sifatini ta'minlovchi asosiy yo'nalishlariga e'tibor berish; faoliyatni tashkil etishga jiddiy yondoshish; mahsulot hayotining barcha bosqichlarini qamrab olish.

Birinchi xususiyat sifat menejmentining yuqorida ko'rib chiqilgan sakkizta asosiy tamoyilida ifodalangan.

Ikkinchi xususiyat quyidagicha namoyon bo'ladi: standartlarda "klassik" olimlarning, mahsulot sifati ishlarning muayyan ijrochilariga emas, balki ishlab chiqarishning umumiy tashkil etilishiga bog'liqligi g'oyasi amalga oshgan. E.Deming taxminicha, sifat uchun kurashdagi muvaffaqiyatning 94 % boshqaruvchilarga va faqatgina 6 % - ishchilarga bog'liq ekan. J.Juran o'zining mashhur 14 tamoyilida, mahsulot sifatidagi kamchiliklarning faqat 15% aynan ish jarayoniga bog'liqligini

ko'rsatib o'tadi. Sifat nuqsonlarining qolgan 85% esa - ma'muriyat tomonidan ishlarning yomon tashkil etilishidan hosil bo'ladi deb ta'kidlagan.⁵

Uchinchi xususiyat ko'rsatadiki, ISO 9000 seriya standartlari negizidagi SMT, mahsulot hayotining bozor ehtiyojlarini aniqlashdan boshlab, to belgilangan talablarni to'liq qondirishgacha bo'lgan barcha bosqichlari hamda jarayonlariga ta'sir etadi. Bu mahsulotning oliy sifati va xarajatlar kamayishi garovidir. ISO 9000 standartlarining dastlabki tahrirlariga qiyoslaganda, mahsulot hayotining o'ziga xos bosqichlari (ilk nomi - "sifat halqasi") 2000 yil tahririda to'ldirildi, aniqlashtirildi va kengaytirildi.

ISO 9000 seriya standartlari jahon iqtisodiyotida hamda bozor munosabatlarini joriy etish yo'nalishida rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim rol o'ynaydi. Ular ishbilarmonlar hamjamiyati uchun sifatning xalqaro umumqabul qilingan tilini shakllantiradi. Ya'ni, ISO 9000 standartlarining jahon iqtisodiyotida tutgan o'rni va falsafasi, mamlakatlar o'rtasida mahsulot va xizmatlar ayirboshlashni osonlashtirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga yordam berishni asosiy maqsad qilib olgan istalgan xalqaro standartlar falsafasiga mos keladi. ISO 9000 seriya standartlari muayyan mahsulotlar uchun belgilangan me'yoriy talablarning o'rnini bosa oladigan vosita sifatida, savdodagi texnik to'siqlarni bartaraf etishga yordam beradi.

ISO 9000 xalqaro standartlarida ko'pgina mamlakatlarning sifatni boshqarish borasidagi tajribasi to'planib, umumlashtirilgan. Bu hujjatlarning aniq va ravshanligi mazkur tajribani xalqaro miqyosda keng yoyilishiga olib keldi.

4.3.ISO 9000 seriyali standartlarni joriy etilishining asosiy sabablari

ISO 9000 bo'yicha SMTni sertifikatlashning ko'p sabablaridan biri – *"iste'molchilarning talabi"* edi va bo'lib qoladi. Bu omil ko'p jihatdan sanoat bozoriga ("business-to-business") taalluqlidir, chunki ISO 9000 sertifikati ta'minotchi hamkorni izlash va keyinchalik u bilan munosabat o'rnatish bilan bog'liq chiqimlarni qisqartirish imkonini beradi.

Iste'molchilar bozorida bunday omilning ta'siri uncha sezilarli emas, chunki jismoniy shaxs bo'lmish mijozlarni SMT uchun sertifikatning mavjudligi emas, balki mahsulotning iste'mol xususiyatlari ko'proq qiziqtiradi. Talablar ko'pincha, o'z ta'minotchilariga SMT uchun ISO 9000 sertifikatiga ega bo'lishni shart qilib qo'yuvchi transmilliy kompaniyalardan chiqadi. Ta'kidlash lozimki, Yevropa va Amerikadagi ba'zi transmilliy kompaniyalar hozirgi vaqtda o'z ta'minotchi hamkorlariga, SMTni mustaqil organ tomonidan majburiy sertifikatlamay, faqat ISO 9000 talablariga muvofiqlashishni taklif qilmoqda⁶.

Bu omilning muhimligini quyidagi fakt tasdiqlaydi. Hatto M.Boldrij nomidagi mukofotni qo'lga kiritgan jahondagi eng yirik kompaniyalardan biri bo'lmish "Motorola" butun dunyodagi ko'pchilik zavodlaridagi sifat tizimlarini mijozlar talablariga muvofiq sertifikatlayapti.

Ba'zi hollarda, *tenderning kvalifikatsion shartlaridan* biri bo'lib, nomzodlarda sertifikatlangan SMT mavjudligi hisoblanadi. Bunday tizim xalqaro tanlovlar o'tkazishda hamda davlat ehtiyojlari uchun mahsulotlarni sotib olishda qo'llanadi. Jahondagi ko'pgina mamlakatlarning hukumat organlari o'z ta'minotchi hamkorlariga ISO 9000

⁵ Герасимова Г.Е. 14 постулатов Э.Деминга // Стандарты и качество. 1999 №1 с. 20.

⁶ Poksinska B. The state of ISO 9000 certification: a study of Swedish organizations // The TQM Magazine Vol. 14. №5. 2002. pp. 297-306.

bo'yicha sertifikatlanish talabini qo'yadi. Bunday vaziyat shu bilan bog'liqki, davlat tuzilmalari, birinchidan, sifatli mahsulot va xizmatlar yetkazib berilishidan manfaatdor, ikkinchidan, mahalliy kompaniyalarni o'z raqobatbardoshligini ISO 9000 yordamida oshirishga yo'naltirishi kerak.

ISO 9000 standartlarining asosiy jihati shundaki, SMT joriy etilganda kompaniyaning biznes-jarayonlari barqarorligi, ishonchliligi ortadi. ISO 9000 standartlari talablariga rioya qilish natijasida, rahbarning aniq yo'riqnomalari, tadbirlar va mas'uliyatni to'g'ri taqsimlash hisobiga, kompaniyalar o'z bo'limlarining o'zaro aloqadagi faoliyatini yaxshilay oladi.

SMTni tatbiq qilish, barcha bosqich xodimlarini mahsulotning ichki unumdorligi va sifatini yaxshilash jarayoniga jalb qilishni nazarda tutadi, bu esa xodimlarning kompaniyaga sodiqligida ijobiy aks etadi.

Biznes-jarayonlarni hujjatlash, uslubiy yo'riqnomalar, lavozim vazifalari va boshqa hujjatlarni ishlab chiqish hisobiga, kompaniyaning faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan xodimlarning bilimi va malakasi oshadi.

Ichki samaradorlikni oshirish, xodimlarning yuz berayotgan biznes-jarayonlar uchun mas'uliyatini mustahkamlash, uzluksiz takomillashishga bevosita mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilashga olib keladi. Bu omil ham ISO 9000 me'yorlari bo'yicha SMTni joriy etish va sertifikatlashga sabab sifatida ko'p eslatiladi.

Bundan tashqari, ko'p tashkilotlar sertifikat mahsulot sifatini kafolatlay olmasligini angelaydi, shu boisdan ISO 9000 standartlarini sifatni yaxshilash jarayonini boshlash uchun yaxshi bazis deb hisoblashadi. Kanji (Kanji)⁷ fikricha, ISO 9000 standartlarining muhim xususiyati – uning tuzilishidir. U, qo'llashga qulay bo'lgan tadbirlar, elementlar va talablarning universal majmuini tashkil etadi. SHuningdek, sifatni ta'minlash tizimlarini ishlab chiqish, baholash, qo'llash, belgilash va sertifikatlashning asosini ham ta'minlaydi. SHunday qilib, ISO 9000 talablari TQM madaniyatini o'zlashtirish va sifat bo'yicha milliy mukofotlar mezonlarini qo'llash uchun jiddiy negiz yaratadi.

Agarda ma'lum bir sohada yoki segmentda ishlaydigan kompaniyalar ISO 9000ni qo'llamasa, lekin standartlar talabiga mos keladigan SMTni joriy etsa va sertifikatlasa, qo'shimcha raqobat ustunligiga erishishlari mumkin (ayrim hollarda SMT uchun ISO 9000 sertifikati zaif kompaniyalar uchun savdo to'sig'i bo'lib qolishi ham mumkin). Lekin ko'pincha teskari holat yuz beradi, ya'ni korxonalar faqat raqiblaridan orqada qolmaslik uchungina ISO 9000 sertifikatini olishga majbur bo'ladilar.

SHubhasiz, mahsulot sifatini yaxshilash, unumdorlikni oshirish, chiqimlarni kamaytirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish kabi omillar kompaniyaning *bozordagi ulushi ortishiga* olib kelishi mumkin.

Kompaniyalar ISO 9000 talablari bo'yicha SMTni joriy etish va sertifikatlashi uchun zarur bo'lgan sabablarning ko'pligini inobatga olib, ularni tartibga solish va tasniflash variantlarini ko'rib chiqaylik. Sabab bo'luvchi omillarni “*ichki*” va “*tashqi*” omillarga bo'lish mumkin.

1. *Ichki sabablar* kompaniyaning samarasi va mahsuldorligini yaxshilash bilan bog'liq. Bularga: mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash; ichki jarayonlarni jadallashtirish; xarajatlarni kamaytirish; xodimlar bilan munosabatni yaxshilash; axborot almashuvi va tahlili tartiblarini o'rnatish; TQM kontseptsiyasini amalga oshirishga tayyorgarlik va boshqalarni kiritish mumkin.

⁷Kanji J.K. An innovative approach to make ISO 9000 standards more effective // Total Quality Management. Vol.9. №1. 1998. pp. 67-78.

2. *Tashqi sabablar* kompaniya atrofidagi biznes-muhitga (mijozlar, ta'minotchilar, davlat organlari) bo'lgan ta'sirga bog'liq. Bunda, SMT uchun rasman tasdiqlangan hujjat, ya'ni, sertifikat ana shu ta'sir vositasidir.

4.4.ISO 9000 seriyali standartlarini joriy etish va sertifikatlashga ketadigan xarajatlar

Eng ko'p tarqalgan xarajatlarga quyidagilarni kiritish mumkin: hujjatlar tizimini yaratish; maslahatchilik xizmat haqi; xodimlarni ISO 9000 seriya standartlari tamoyillariga o'rgatish; SMTni joriy etish uchun qo'shimcha xodimlarni yollash; ishlab turgan xodimlarning SMTni joriy etishga sarflaydigan vaqtinchalik xarajatlari; sertifikatsion audit haqi; axborot texnologiyalariga qo'shimcha investitsiyalar (ehtimol, yangi dasturiy ta'minotni sotib olish uchun). SMTni joriy etish va sertifikatlashga ketadigan xarajatlarni batafsil ko'rib chiqamiz.

1. Hujjatlar tizimini yaratish SMTni yaratishda eng ko'p uchraydigan qiyinchiliklardan biridir⁸. Bu fakt ISO 9000 seriya standartlarining avvalgi tahririga ko'proq taalluqli bo'lib, unda sifat tizimining 20 ta element bo'yicha muvofiqligini tasdiqlash kerak edi.

2. Maslahatchilar mehnatidan foydalanish asosan kompaniyada SMTning asosiy tamoyillarini kiritish bilan bog'liq. Bu shu bilan izohlanadiki, ISO 9000 seriya standartlarida bu tamoyillarni kiritish usullari namunasi berilmagan va xodimlar standartlarni tushunish va qo'llash bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklarga duch keladi⁹. Standartni to'g'ri tushunmaslik, noto'g'ri talqin qilish tashkilotda sifatni boshqarishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

3. Xodimlarni ISO 9000 standartlariga o'rgatish ko'p xarajatlarni talab qiladi. Bu masalaga kam e'tibor qaratilsa, xodimlar yoki SMTni joriy etilishiga loqaydlik bilan qaraydilar, yoki unga hatto to'sqinlik ham qilishlari mumkin. SMTni joriy etilish va sertifikatlashning muhim qiyinchiliklaridan biri – xodimlarning uyushib ishlamasligi hisoblanadi.

4. Hujjatlarni yuritishdan tashqari, SMT talablari va tamoyillarini amalga oshirish uchun ham qo'shimcha xodimlar jalb etilishi mumkin.

5. Xodimlarning vaqtinchalik xarajatlari SMTni muvaffaqiyatli joriy qilish va sertifikatlash uchun zarur to'lovdir. SMT butun korxona faoliyatiga ta'sir etishini inobatga olib, har bir xodim faoliyat samaradorligini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilash borasidagi umumiy ishga u yoki bu darajada jalb etiladi.

ISO 9000 seriya standartlari talablariga muvofiq SMTni ishlab chiqish jarayoni vaqtning katta davrini o'z ichiga olishi sababli, mazkur omil sertifikatlashning xarajatli jihatini ko'rib chiqishda o'ta muhim sanaladi. Turli korxonalarining tajribasi dalolat berishicha, ro'yxatga olish jarayoniga odatda 12 oydan 18 oygacha vaqt sarflanadi.

6. Sertifikatsion audit uchun to'lov SMT uchun ISO 9000 sertifikatini olish bilan bog'liq xarajatlarning eng ko'zga tashlanadigan qismlaridan biri. Uning narxini belgilovchi asosiy omillar: kompaniya miqyosi; sertifikatlash o'tkazilayotgan mamlakat; sertifikat beruvchi organning nufuzi hisoblanadi

⁸ Mezher T., Ramadan H. The costs and benefits of getting ISO 9000 certification in the manufacturing sector in Saudi Arabia. Quality Assurance. №6 1999. pp. 107-122.

⁹ Lee-Peng Tan. ISO 9000: The answer for total quality management implementation? The Malaysian case. // Total Quality Management. Vol.12. №2. 2001. pp. 223-229

Nazorat savollari:

- 1.ISO 9004-87 Sifat sistemasining elementlari o'z ichiga nimalarni oladi?
- 2.Sifatni ta'minlash modeli deganda nimani tushunasiz?
- 3.ISO 9001-87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
- 4.ISO 9002 - 87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
- 5.ISO 9002 -87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
- 6.Mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bosqichida standartlashtirish o'rni?
7. Muomala va sotish bosqichida standartlashtirish.
8. Iste'mol va ekspluatatsiya bosqichlarida standartlashtirish orqali qanday ishlar bajariladi?
9. Mahsulot sifatini oshirishda standartlashtirishning o'rni?
10. Ishlab chiqarishda iqtisod qilishni oshirishda standartlashtirishning ahamiyati.

5-Mavzu. Mahsulot sifati va sifatni boshqarish sistemasi**5.1. Mahsulot sifati va sifatni boshqarish tushunchasi****5.2. Mahsulot sifati ko'rsatkichlarining turlari.****5.3. Mahsulot sifati darajasini baholash.****5.4. Mahsulot sifatining shakllanish bosqichlari.****5.5. Mahsulot sifatini nazorat qilish.****5.6. Mahsulot sifatini boshqarish va tahlil qilish statistik usullarining tizimli taxlili.****5.1. Mahsulot sifati va sifatni boshqarish tushunchasi**

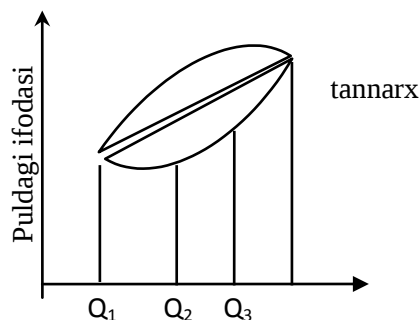
Sifatni yaxshilash jarayoni mahsulotni sotish yoki xizmatlar ko'rsatishda faqatgina ko'proq foyda olish uchun emas, balki jamiyat uchun, uning ravnaqi uchun ham zarurdir.

Ma'lum foydalilikka ega bo'lib, sotilish bahosi bilan tannarx o'rta-sidagi farqga ega bo'lgan tovarlar albatta sotilishi kerak. Shunday qilib tovarni sotilishining muhim shartlari-xaridorning uning kafolatlangan sifatiga ishonch va bahosidir.

Mahsulot sifati deb, mana shu mahsulotga nisbatan qo'yilgan xalq ehtiyoji talablarini qondirilish darajasi, ularning xossa xususiyatlari, tashqi ko'rinishi, ishlatilishining qulayligiga aytiladi.

Sifatni shakllantiruvchi elementlar sifat ko'rsatkichlari deyiladi va turlicha usullar yordamida aniqlanadi.

Mahsulotning texnikaviy tavsifi orqali aniqlanuvchi tovarlar yaroq-liligining asosiy elementlari konstruktsiya sifati deyiladi. Konstruktsiya sifatini takomillashtirilishi bilan uning qiymati ham ortadi.

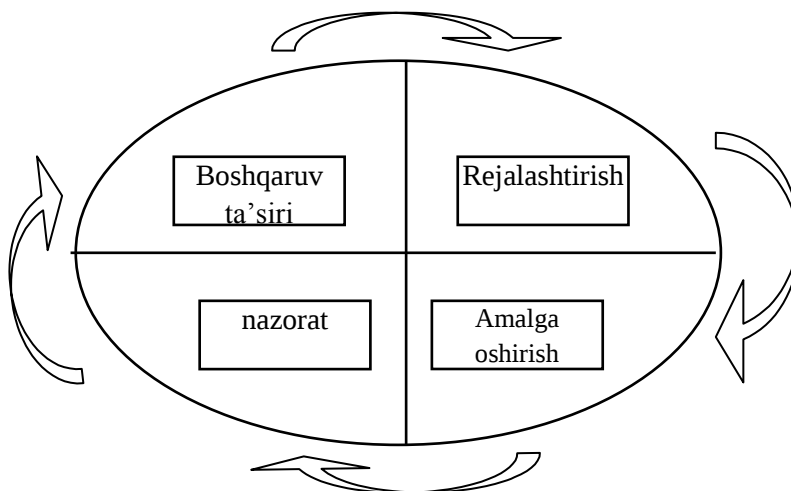

1.-rasm. Konstruktsiya sifati.

1-rasmda konstruktsiya sifatining uning bahosi va tannarxiga bog'liqligi ko'rsatilgan. Grafikning tannarx va baho egri chiziqlarining kesishuv nuqtalari Q_1 va Q_2 bilan ajratilgan qismi rentabellikni ifodalaydi. Baho va tannarx egri chiziqlari orasidagi eng katta masofani belgilovchi Q_0 nuqtasi eng yuqori foydani ta'minlovchi konstruktsiya sifatini ifodalaydi.

Raqobatlashuvchi mahsulotlar mavjud bo'lgan sharoitda korxona mahsulotini realizatsiya qilishda iqtisodiy strategiya va taktikaning turli variantlaridan eng muqbilini tanlashi kerak. Bunda sarf-harajatlar ortiqroq bo'lsada yuqori sifatni ta'minlovchi Q_3 konstruktsiya sifatida yoki tannarxning pasaytirilishiga asoslangan Q_4 konstruktsiya sifatida to'xtash mumkin.

Odatda, ishlab chiqarishdagi sarf-harajatlarning umumiy miqdori asosiy ishlab chiqarish sarf-harajatlari hamda nazoratga va yaroqsiz, defekt mahsulotlarni ishlab chiqarishga ketgan harajatlardan iborat bo'ladi. Nazorat qanchalik aniq, asosli o'tkazilsa, defekt mahsulotlar ishlab chiqarish hisobiga yo'qotishlar shunchalik qisqaradi, nazorat sarf-harajatlari ortadi.

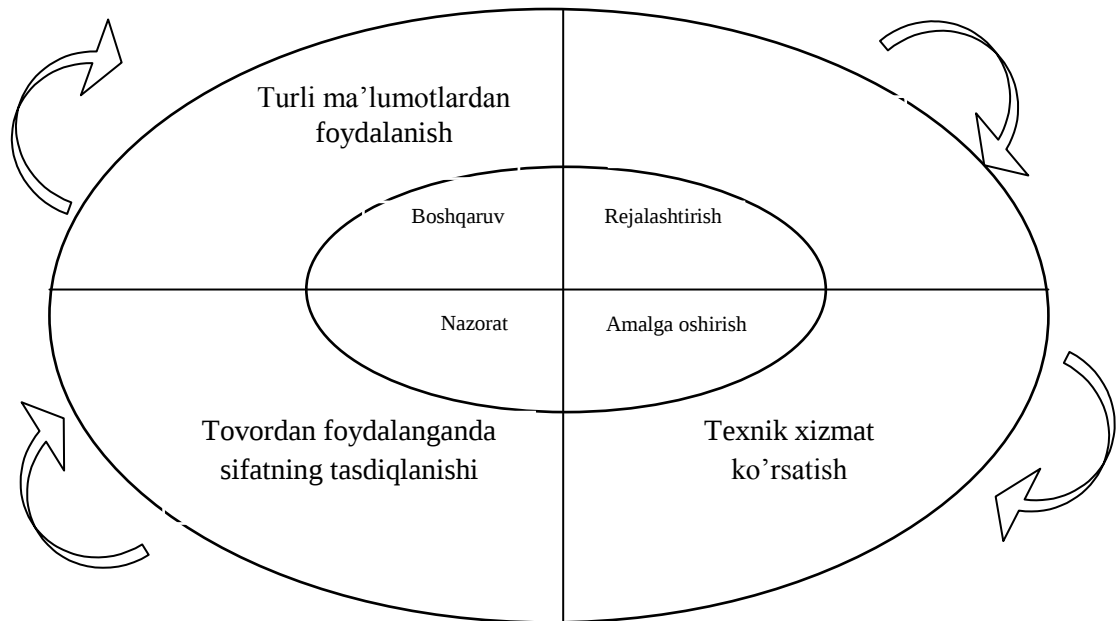

2 -rasm. Boshqaruv tsikli.

Yuqorida aytilganlardan shuni xulosa qilish mumkinki, texnikaviy nazoratni amalga oshirish bilan bir qatorda sifatni boshqarishning boshqa uslublarini ham yoddan chiqarmaslik kerak. Boshqaruv o'zi nima? Boshqaruv - korxona sharoitida aylanma tsiklda amalga oshuvchi "rejalashtirish-amalga oshirish-nazorat-boshqaruv" jarayonlarining yig'indisidir. 2-rasmda boshqaruv tsikli keltirilgan.

Boshqacha aytganda boshqaruvning bu tsikli korxonada sifatni boshqarishning asosi hisoblanadi.

Rejalashtirish funktsiyasi loyihalashtirish bosqichida korxona rahbariyati tomonidan bozordagi talab-taklifni, kapital sarf-harajatlarning samaradorlik koeffitsientini, korxonaning texnik darajasini, nazoratning samaradorligini hisobga olgan holda amalga oshirilib, mahsulotning sifati darajasini aniqlashni nazarda tutadi.

3-rasm. Korxonada sifatni boshqarish

Amalga oshirish funksiyasi konstruksiyaning loyihalashtirilgan sifatini tayyor mahsulotda mujassamlashuvini bildiradi. U texnologik jarayonlarni loyihalashtirish, qo'llanadigan dastgohlar, mashinalar, instrumentlar turini, shuningdek ishni bajarish va nazorat qilish uslublarini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Nazorat funksiyasi mahsulot ishlab chiqarish bosqichidagina emas, uni realizatsiya qilish bosqichida ham amalga oshiriladi. Boshqacha aytganda, mahsulotning yaroqliligi uni sotilishi bilan tasdiqlanadi.

Boshqaruvning ta'siri funksiyasi mahsulotni realizatsiya qilish chora-tadbirlarini belgilash, agar sotilgan tovar sifat shartlariga javob bermasa unga qayta ishlov berishni tashkil etishni o'z ichiga oladi.

Yuqorida sanab o'tilgan rejalashtirish - amalga oshirish – nazorat -boshqaruvning ta'siri funksiyalarini aniq boshqarish uchun korxonaning barcha bo'limlari boshqaruv va nazoratning texnikasini, maxsus texnologiyani, shuningdek statistik uslublarni qo'llab, mahsulot sifatining muhim ahamiyatini his etgan holda ma'suliyat bilan o'z vazifalarini bajarishlari lozim.

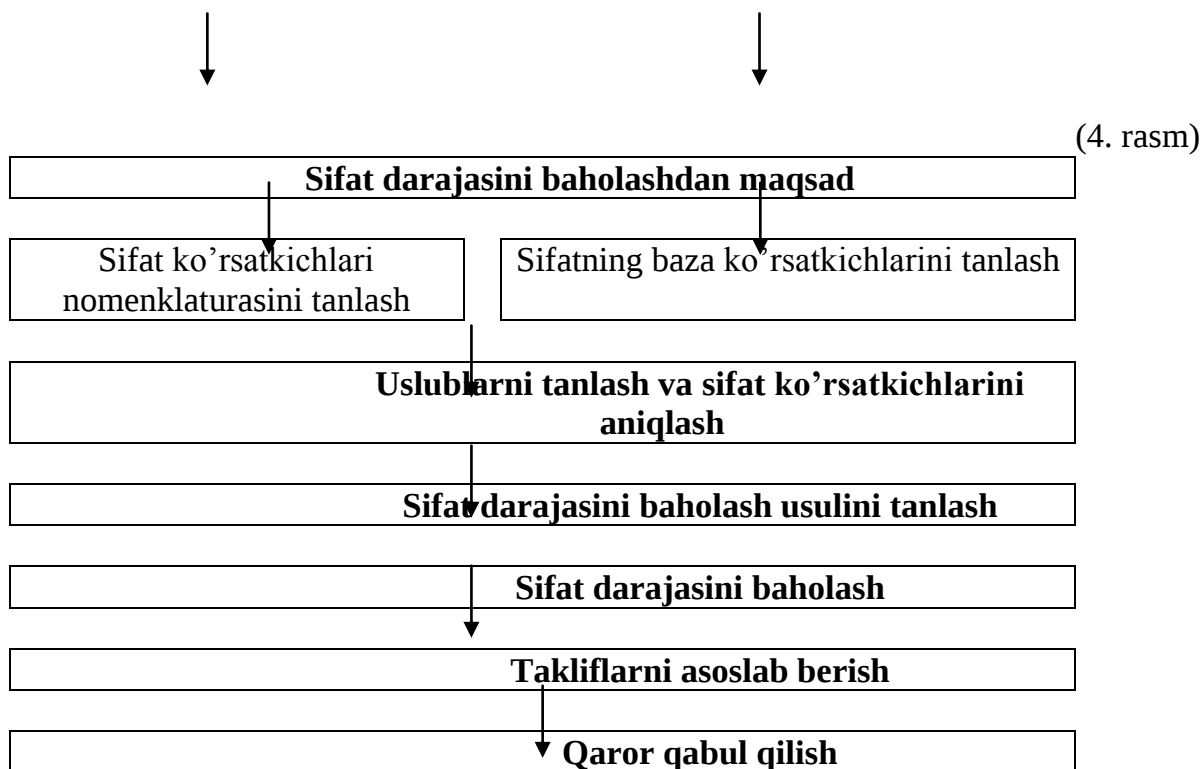
SHunday qilib, korxonada sifatni boshqarish – bu “iste'molchilarning ehtiyojini qondiradigan, yetarlicha yuqori darajadagi foydalilikka ega bo'lgan tovarlarni loyihalashtirish, tayyorlash va sotishni ta'minlovchi boshqaruv faoliyati turidir”

5.2. Mahsulot sifati ko'rsatkichlarining turlari

Mahsulot sifatini baholash va uni oshirish uchun sifat darajasini baholash zarurdir. Mahsulot sifatini miqdoriy jihatdan baholash bilan bog'liq bo'lgan faoliyat sohasiga **kvalimetriya** deyiladi.

Mahsulotning sifati darajasini baholash mahsulot sifatini sistemasida zaruriy boshqaruv ta'sirini amalga oshirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Umumiy ko'rinishida mahsulot sifatini baholash quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi mumkin.

4.- rasm. Mahsulot sifati darajasini baholash bosqichlari

Bosqichlarning mazmuni va ularning har birida bajariladigan ishning hajmi mahsulot sifatini baholashdan qo'yilgan maqsadga bog'liqdir.

Baholashdan maqsad:

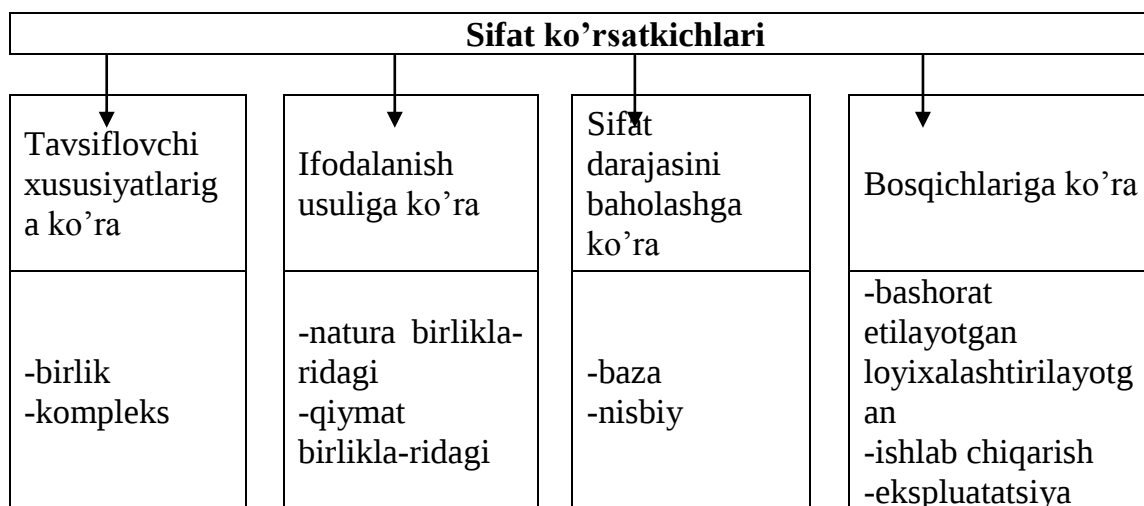
Ko'rib chiqish uchun sifatning qaysi ko'rsatkichlarini tanlash, qanday aniqlikda ularning qiymatini aniqlash, buning uchun qanday vositalar zarurligi, baholash natijalarini qanday formada ifodalash va ko'rsatkichlarni qanday qayta ishlash mumkinligini aniqlashdan iboratdir.

Mahsulotning xossa va xususiyatlari miqdoriy hamda sifat jihatdan tavsiflanishi mumkin. Sifat tavsiflari-bular, masalan, mahsulotning zamonaviy moda yo'nalishiga, dizaynga, ranglarga mos kelishi va boshqalar bo'lishi mumkin.

Mahsulotning bir yoki bir necha xossa xususiyatlarining miqdoriy tavsifiga ***sifat ko'rsatkichi*** deyiladi. Sifat ko'rsatkichlarini tanlash – mahsulot sifati tarkibiga kiruvchi va uning sifati darajasini baholashga imkon beruvchi mahsulot xususiyatlari miqdoriy tavsifining nomlarini aniqlashdir.

Sifat ko'rsatkichlarining nomlarini tanlashni asoslab berish quyidagilarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi:

- Mahsulotdan foydalanish shartlari va nima maqsadda ishlab chiqarilganligi;
- Iste'molchi talablarining tahlili;
- Mahsulot sifatini boshqarish masalalari;
- Tavsiflanayotgan xususiyatlarning tarkibi va strukturasi;
- Sifat ko'rsatkichlariga nisbatan qo'yilgan asosiy talablar (4. rasm)

5. rasm. Sifat ko'rsatkichlari klassifikatsiyasi.

Xalq iste'moli tovarlarining sifatini nazorat qilish sifatining ijtimoiy, funktsional, ishonchlilik, ergonometrik, estetik, ekologik, xavfsizlik kabi iste'mol ko'rsatkichlarini o'rganish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Zarurat tug'ilsa, tovarlarini sifatini baholash va tahlil qilish iste'molchilarning talablarini ham hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Ijtimoiy ko'rsatkichlar maxsus ko'rsatkichlar guruhiga kiradi. Tovarlar sifat ko'rsatkichlari va iste'mol xususiyatlariga ko'ra quyidagicha klassifikatsiyalanadi.

1-jadval

Ko'rsatkichlar Guruhlari	Ko'rsatkichlar
Ijtimoiy mohiyatiga ko'ra	Tovarlarni ishlab chiqarishi ijtimoiy zaruriyati, tovarning optimal assortimentiga mos kelishi, ma'naviy eskirishi
Funktsional	Asosiy funktsiyasini bajarishining takomil-lanishi, qo'llanishda universalligi, yordamchi operatsiyalar bajarishining takomillanishi
Ishonchlilik	Uzoq muddat ta'mirlanmasdan ishga yaroqli holda, o'z tashqi ko'rinishini yo'qotmasligi turishi
Ergonometrik	Gigienik, antropometrik, fiziologik, psixofiziologik va psixologik
Ekologik	Tashqi muhitni ifloslantiradigan zararli chiqindilar bo'lishi
Estetik	Ko'zga tashlanuvchanlik, tashqi tuzilishining ratsional bo'lishi. Ishlab chiqarishni bajarilishi-ning mukammal bo'lishi, tovar ko'rinishining stabilligi
Iste'molning xavfsizligi	Himoya moslamalarining ishlab chiqarishda qo'llanilishidagi samaradorligi

Ijtimoiy ko'rsatkichlari

Ushbu ko'rsatkichlar mahsulotning ijtimoiy-zaruriy ehtiyojlarga javob bera olishi va uning turli guruh iste'molchilari uchun ijtimoiy ahamiyatini tavsiflaydi.

Bu ko'rsatkichlarga tovarlar ishlab chiqarishning ijtimoiy zaruriyati, tovarning optimal assortimentga mos kelishi, ma'naviy eskirish va boshqa ijtimoiy samaralar ko'rsatkichlari kiradi.

Tovar ishlab chiqarishning ijtimoiy zaruriyati ko'rsatkichi mana shu tovarga nisbatan aholining qondirilmagan talabi hajmining zarurligini ifodalaydi. Tovarga nisbatan qondirilmagan talabning zarurlik darajasi aholining mana shu tovarlarga nisbatan ta'minlanganlik darajasi bilan tavsiflanadi.

Masalan, oyoq kiyimlar tipaji bog'cha yoshdagi, maktab yoshdagilar, qiz bolalar, o'g'il bolalar, ayol yoki erkaklar oyoq kiyimlariga bo'linadi.

Tovarning optimal assortimentga mos kelishi ko'rsatkichi uning mana shu tur mahsulotlari assortimenti sistemasida foydalanilishi ishlarining samaradorligini tavsiflaydi.

Ma'naviy eskirish ko'rsatkichi moda yo'nalishlari o'zgarishi, mavsum o'zgarishi yoki yangi sifatli mahsulotning yaratilishi bilan mahsulotni ma'naviy eskirishini ko'rsatadi.

Yondosh ijtimoiy samaralar ko'rsatkichlari deb mazkur guruh tovarlarini ommaviy ishlab chiqarish xaridorlarning tovarlarni xarid qilishlariga ta'sirini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga aytiladi. Masalan, mazkur guruh tovarlarini ishlab chiqarishganda, boshqa yondosh guruh tovarlariga nisbatan bo'lgan talab keskin o'zgarishi mumkin.

Kiyimlariga nisbatan modalarning o'zgarishi, kiyinish stilining o'zgarishi bosh kiyimlarga nisbatan bo'lgan talabni o'zgartirishi mumkin.

Funksional ko'rsatkichlar.

Mahsulot sifatining funksional ko'rsatkichlari ularning foydalanish maqsadlariga mos kelishi, moddiy, ma'naviy ehtiyojlarni qondira olish darajasini tavsiflaydi. Bu ko'rsatkichlar asosiy funktsiyalarining bajarilishini takomillashtirish ko'rsatkichi, universallik ko'rsatkichlari va yordamchi operatsiyalarini bajarishni takomillashtirish ko'rsatkichlariga bo'linadi.

Asosiy funktsiyani bajarishni takomillashtirish ko'rsatkichlari iste'molning foydali samarasini, mahsulotning iste'molchilar tomonidan foydalanilganda ma'lum ehtiyojni qondirish darajasini ko'rsatadi.

Universallik ko'rsatkichi mahsulotning o'z o'rniga qarab ishlatilishi bilan bir qatorda, kishilar uchun foydali boshqa maqsadlarda ham ishlatilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Yordamchi funktsiyalarning bajarilishini takomillashtirish ko'rsatkichi mahsulotni "inson-mahsulot-tashqi muhit" sistemasida asosiy va yordamchi faoliyatlarini bajarishining yondosh bosqichlarida: transportirovka, o'rnatish, ta'mirlash, xizmat ko'rsatish, saqlash va boshqa bosqichlarida mahsulotni o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatadi.

Yordamchi operatsiyalarni bajarilishini takomillashtirish uchun asosiy faoliyatining bajarilishini takomillashtirishga ham ta'sir ko'rsatadi.

Ishonchlilik ko'rsatkichi mahsulotning iste'mol yoki espluatatsiya vaqtida yaroqli holda bo'lishini ko'rsatadi. Bunga to'xtamasdan ishlashi, uzoqqa chidamliligi, ta'mirlanuvchanlik, saqlanuvchanlik kabi ko'rsatkichlar kiradi.

To'xtamasdan ishlash ko'rsatkichi mahsulotning ma'lum vaqt davomida to'xtamasdan ishlatilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Uzoqqa chidamlilik ko'rsatkichi xizmat ko'rsatish muddati davomida uzluksiz ishlashi mumkinligini ko'rsatadi.

Ta'mirlanuvchanlik ko'rsatkichi mahsulotning realizatsiya qilish jarayonida ba'zi mayda kamchiligi tuzatish mumkinligini ko'rsatadi.

Saqlanuvchanlik ko'rsatkichi mahsulotni saqlash va transportirovka qilish jarayonida va undan keyin ham o'zining iste'mol qiymatini saqlash xususiyati tushuniladi.

Ergonometrik ko'rsatkichlar.

Ergonometrik ko'rsatkichlar "inson-mahsulot" sistemasini tavsiflab, insoniyatning ekologik, fiziologik, antropometrik, gigienik xususiyatlarini hisobga oladi.

Gigenik ko'rsatkichlar mahsulotni kishilarni mehnat va hayotiy faoliyatining gigenik shartlariga mos kelishini ko'rsatadi.

Antroponometrik ko'rsatkichlar mahsulot konstruksiyasi undan foydalanilayotgan vaqtda kishilar tanasining tuzilishiga mos kelishini ko'rsatadi.

Estetik ko'rsatkichlar.

Estetik ko'rsatkichlarga ajralib turuvchanlik, tashqi ko'rinishning ratsional bo'lishi, kompozitsiyasining to'liq bo'lishi, mahsulotni ishlab chiqarishni bajarishning mukammal bo'lishi, tovar ko'rinishlarining stabil bo'lishi kabi ko'rsatkichlar kiradi. ***Ajralib turuvchanlik*** mahsulotga nisbatan jamiyatda shakllangan estetik dunyo qarashlarini aks ettiradi. Bu ko'rsatkich mahsulotni boshqa analogik maqsulotni ajralib turishini, davr talabiga, zamon talablariga, moda yo'nalishlariga javob berish darajasini ko'rsatadi.

Tashqi ko'rinishining ratsional bo'lishi mahsulotni funktsional - konstruktiv mohiyatining to'g'ri ifodalanishini mahsulotni tayyorlash va ekspluatatsiya qilishning ob'ektiv sharoitlariga mos kelishini tavsiflaydi.

Kompozitsiyasini to'liqligi mahsulot qismlarini organik bog'liqligini, uning boshqa ansambllariga ham mos kelishini ko'rsatadi. Ushbu ko'rsatkichlar mahsulotni modellashtirishda turli ranglari o'zaro aloqada qo'llashda, konstruksiyalash ishlarini badiiy tasvirlashda, to'liq kompozitsion yechimga erishishda badiiy vositalardan foydalanish samaradorligini ko'rsatadi.

Mahsulotni ishlab chiqarishning mukammal bo'lishi va tovar ko'rinishining stabil bo'lishi mahsulotning estetik jihatdan tashqi ko'rinishiga ta'sir ko'rsatadi va uni ishlab chiqarishda tashqi ko'rinishining mukammal bo'lishi, firma belgilarining aniq bo'lishi, informatsion material va hujjatlarning to'liq bo'lishi va mahsulot tashqi ko'rinishiga zarar yetmasligi uchun uni o'rash-joylash ishlarining yaxshi yo'lga qo'yish darajasini ko'rsatadi.

Iste'molning xavfsizligi ko'rsatkichi mahsulotni ekspluatatsiya yoki iste'mol qilish, montaj, xizmat ko'rsatish, ta'mirlash, saqlash, ortish va tashishda kishilarning xavfsizligini ta'minlovchi xususiyatlarini tavsiflaydi. Iste'molning xavfsizligi ko'rsatkichiga misol qilib, kishilarning ma'lum vaqt davomida xatarsiz ishlashi ehtimoli; himoya moslamalarining ishlatilishi; valti zanjirlarning elektr mustahkamligi kabilarni keltirishimiz mumkin.

Ekologik ko'rsatkichlar mahsulotni ekspluatatsiya qilishda yoki iste'molda atrof muhitga zararli ta'sir ko'rsatishini xisobga olish tabiat muxitiga ishlab chiqarish chiqindilarning tushishini cheklash, biologik resurslardan ratsional foydalanish, ularni saqlash, atmosferani ifloslanish darajasini pasaytirishni ta'minlash kerak.

Ekologik ko'rsatkichlarga, atrof muhitga tashlanayotgan zaharli chiqindilarning tarkibi, mahsulotni ekspluatatsiya qilish va iste'molda, ortish, tashishda, saqlashda zaharli gazlar chiqishini misol qilib keltirishimiz mumkin.

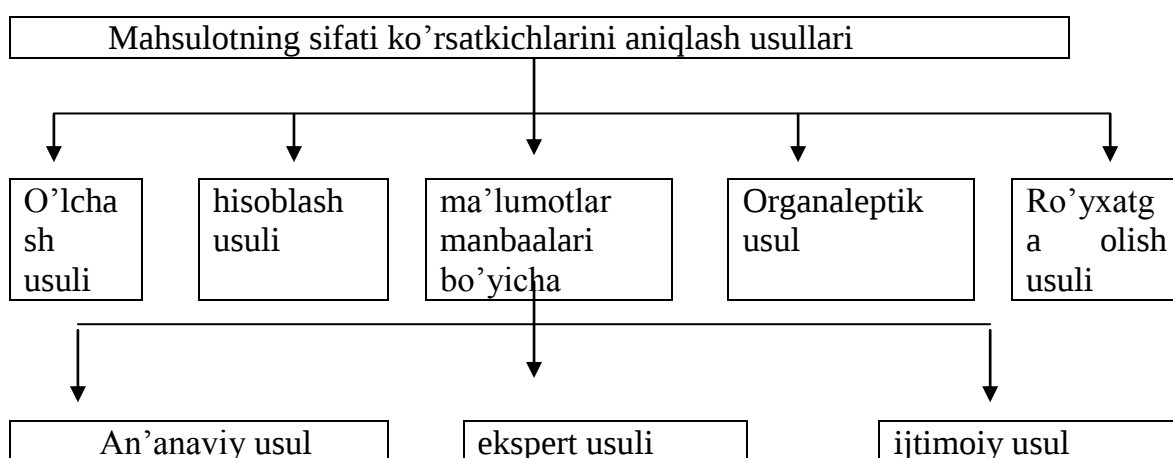
Iqtisodiy ko'rsatkichlar - bu tajriba namunalarni tayyorlash va sinovdan o'tkazishga ketgan xarajatlar, mahsulot ishlab chiqarish tannarxi, texnik ob'ektlarni ekspluatatsiya qilishdagi xarajatlar va boshqalar.

Sifat ko'rsatkichlari fizikaviy ko'rsatkichlar singari o'lchamga ega bo'lishi yoki ega bo'lmasliklari mumkin. Sifat ko'rsatkichlarining miqdoriy tavsifi deganda ma'lum birliklardagi ularning o'lchamalari tushuniladi.

Masalan, mahsulotni ishlab chiqarishga ketgan mehnat sarfi mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan vaqt bo'lib, ishchi-soatlarda ifodalanadi.

5.3. Mahsulot sifati darajasini baholash

Mahsulot sifati qanday degan savolga javob berish uchun bir turdagi mahsulotning sifat ko'rsatkichlarini ikkinchisi bilan taqqoslanadi. Taqqoslash natijasida qaysi mahsulotning sifati yuqori ekanligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin. (6-rasm)

6 – rasm. Mahsulot sifati ko'rsatkichlarini aniqlash usullari klassifikatsiyasi.

O'lchash usuli texnik o'lchov asboblari yordamida olingan ma'lumotlarga asoslangan. O'lchash usuli yordamida mahsulotning og'irligi, bo'yi, eni, razmeri kabi parametrlarini aniqlash mumkin.

Hisoblash usuli nazariy yoki empirik bog'lanishlar yordamida olingan ma'lumotlardan foydalanishga asoslangan. Bu usuldan loyiha bosqichida mahsulotlarning og'irligini, unumdorligini, quvvati, chidamliligi kabi ko'rsatkichlarni aniqlashda qo'llaniladi.

Organoleptik usul – sezgi organlari: ko'rish, eshitish, sezish organlari orqali olingan ma'lumotlarni tahlil qilishga asoslangan. Organoleptik usuldan qandolatchilik mahsulotlari, tamaki mahsulotlarining sifatini baholashda, gazlamaga berilgan ranglarning tiniqligini, gullarning shaklini, poyafzal mahsulotlari, tikuvchilik mahsulotlarining tashqi ko'rinishi, ko'zga tashlanuvchanligini baholashda qo'llaniladi.

Qayd etish usuli ma'lum voqealar, predmetlar yoki xarajatlarning, masalan, sinov paytida sinovdan o'tolmagan mahsulotlar sonini hisoblash yo'li bilan olingan ma'lumotlardan foydalanishga asoslangan.

An'anaviy usul – muassalar va korxonalarning maxsus eksperimental va hisoblar bo'limlaridagi mansabdor shaxslar tomonidan amalga oshiriladi (ularga ixtisoslashgan laboratoriyalar, poligonlar, sinov stendlari va boshqalar kiradi).

Ekspert usulida mahsulot sifat ko'rsatkichlarini baholash mutaxassis ekspertlar guruhi, ya'ni dizaynerlar, degustatorlar, tovarshunoslar va shu kabilar tomonidan amalga oshiriladi.

Ijtimoiy usuli mahsulotning haqiqatdagi yoki potentsial iste'molchilariga tayanadi. Iste'molchilarning fikri to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, so'roq qilish yoki maxsus so'roq anketalari orqali, ko'rgazmalar, konferentsiyalar va boshqalar orqali amalga oshiriladi. Bitta turdagi mahsulotning sifati darajasini baholash differentsial, kompleks va aralash usullar orqali amalga oshiriladi. Mahsulot sifati darajasini baholashning **differentsial usuli** baholanayotgan mahsulot turining sifat ko'rsatkichlarini tegishli bazis ko'rsatkichlari bilan taqqoslash orqali, ya'ni baholanayotgan mahsulotning sifat ko'rsatkichi R_1 taqqoslash asosi qilib qabul qilingan namuna ko'rsatkichlari R_1 baza bilan taqqoslanadi.

Har bir ko'rsatkich uchun baholanayotgan mahsulotning nisbiy sifat ko'rsatkichlari quyidagi formulalar orqali aniqlanadi:

$$Q_i = P_i / P_{ibaz} \quad (1.1)$$

$$Q_i = P_{ibaz} / P_i \quad (1.2)$$

Bu yerda R_i – baholanayotgan mahsulot i-sifat ko'rsatkichining miqdoriy qiymati;

R_{ibaz} -taqqoslash asosi qilib qabul qilingan namunaning i-sifat ko'rsatkichining miqdoriy qiymati.

(1.1.) formula sifat ko'rsatkichining absolyut jihatdan ortishi mahsulot sifatining yomonlashuviga olib keladigan holatlarda qo'llaniladi.

Ba'zan mahsulot sifati darajasini baholashda mushkul holatlar ham uchraydi. Bunday xolatlarda barcha ko'rsatkichlarni ahamiyatlilik darajasiga ko'ra ikki guruhga bo'lish maqsadga muvofiqdir. Birinchi guruhga mahsulotning muhim xossaxususiyatlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni, ikkinchi guruhga esa ikkinchi darajali ko'rsatkichlarni kiritiladi. Agar birinchi guruhga qiymati birdan katta yoki birga teng bo'lgan barcha nisbiy ko'rsatkichlarni kiritib, ikkinchi guruhga esa asosiy qismi birdan kichik bo'lmagan ko'rsatkichlarni kiritilsa, taqqosalanayotgan mahsulotning sifat darajasi namunaning sifat ko'rsatkichlaridan past emasligini ko'rishimiz mumkin.

Sifat darajasini baholashning **kompleks usuli** sifatning kompleks (umumlashgan) ko'rsatkichlaridan foydalanishga asoslangan. Bu usuldan mahsulot sifati darajasini faqat bitta son bilan ifodalash maqsadga muvofiq bo'lgan holatlarda foydalaniladi. Kompleks usuliga ko'ra sifat darajasi baholanayotgan mahsulotning umumlashgan sifat ko'rsatkichini taqqoslash asosi qilib qabul qilingan namunaning umumlashgan sifat ko'rsatkichi bilan taqqoslash orqali aniqlanadi.

$$Q = \frac{Q_1}{Q_{fp}} \quad (1.3)$$

Kompleks baholashning mukammalligi umumlashgan sifat ko'rsatkichini ob'ektiv topishdadir.

Baholanayotgan mahsulotning umumlashgan sifat ko'rsatkichlari bilan e'tiborga olinayotgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni tavsiflash imkoniyati bo'lgan barcha holatlarda quyidagi funktsional bog'liqlikdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

$$Q = f(n * P_i) \gamma_1 \quad (1.4.)$$

Barcha bo'lishi mumkin bo'lgan usullar, shu jumladan ekspert usulida ham ushbu bog'liqlikning ko'rinishi turlicha bo'lishi mumkin. Odatda, bunday hollarda

umumlashgan ko'rsatkich qilib mahsulotning xususiyatlarini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri qabul qilinadi.

Aralash usulda mahsulot sifatini baholash quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

1. Sifatning birlik ko'rsatkichlarini bir qator guruhlariga birlashtiriladi. Guruhlar bo'yicha sifatning kompleks ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Mahsulot sifatini baholashda quyidagi tushunchalarni bir-biridan farqlash muhim ahamiyatga ega:

- **Mahsulotning sifati ko'rsatkichi** deb uning sifatini belgilovchi bir yoki bir necha xossa-xususiyatlarning miqdoriy tavsifiga aytiladi.

- **Mahsulotning belgisi** – uning barcha xususiyat va holatlarining sifat va miqdoriy tavsifidir.

- **Mahsulotning parametri** – uning belgisi bo'lib, barcha miqdoriy xususiyat va xolatlarini ifodalaydi.

- **Mahsulot sifatining birlik ko'rsatkichi** deb, uning biror xossa yoki xususiyatini ifodalovchi ko'rsatkichga aytiladi. Mahsulot sifatining birlik ko'rsatkichiga misol qilib, gazlamalarning havo o'tkazuvchanligi, cho'ziluvchanligi, chidamliligi kabi xususiyatlarini keltirishimiz mumkin.

- Mahsulot sifatining kompleks ko'rsatkichi deb, uning bir necha xossa xususiyatlarini ifodalovchi ko'rsatkichlarga aytiladi. Mahsulot sifatining kompleks ko'rsatkichiga tortilgan o'rtacha qiymat ko'rinishida aniqlangan ko'rsatkichni misol qilib keltirishimiz mumkin:

$$K_o = \sum_{i=1}^n K_i Z_i \quad \text{bu yerda}$$

Ki- mahsulotning i xususiyatining ko'rsatkichi.

Zi- Ki ko'rsatkichning ulushini ifodalovchi koeffitsient.

2. Guruhlar bo'yicha aniqlangan kompleks ko'rsatkichlar hamda alohida ajratib ko'rsatilgan, muhim ahamiyatga ega bo'lgan birlik ko'rsatkichlar taqqoslash asosi qilib qabul qilingan ko'rsatkichlar bilan taqqoslanadi.

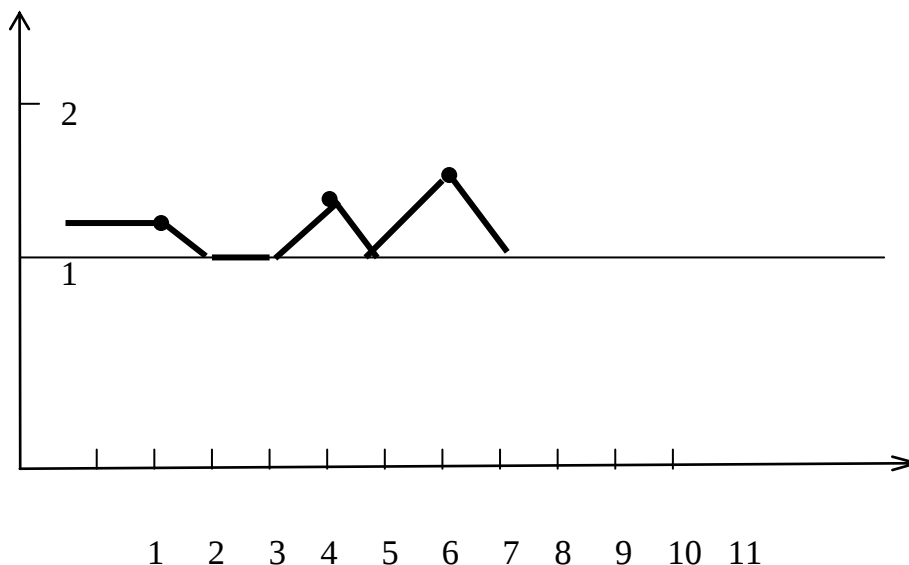
Odatda, o'lchash yo'li bilan mahsulot sifatining birlik ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Huquqiy-patent va iqtisodiy ko'rsatkichlar, mahsulotning bir tekisdaligi ko'rsatkichi, standartlash va unifikatsiyalash hisoblash orqali amalga oshiriladi. Hisoblash yo'li bilan, yuqorida aytib o'tganimizdek, sifatning kompleks ko'rsatkichlarini aniqlash mumkin.

Sifat ko'rsatkichlarini taqqoslashni intervallar shkalasi yoki nisbatlar shkalasi orqali ham ifodalash mumkin. Sifat ko'rsatkichlarini taqqoslashda ko'rsatkichlar dinamikasining tavsifi ham e'tiborga olinadi.

$$\frac{P_i}{P_{i\delta a3}} \quad \text{ёку} \quad \frac{P_{i\delta a3}}{P_i}$$

Texnikaviy daraja – mahsulotni texnikaviy takomillashtirishning nisbiy tavsifi bo'lib, mana shu mahsulot turini takomillashtirishda fan-texnika yutuqlarini tavsiflovchi, mahsulot sifatini belgilovchi eng asosiy xossa-xususiyatlarining yig'indisiga aytiladi.

Sifat ko'rsatkichlari

1.7. rasm. Sifat ko'rsatkichlarini nisbatlar shkalasi bo'yicha taqqoslash.

Texnikaviy darajani baholash - mahsulotning jahon, regional, milliy yoki tarmoq darajasiga javob berishini o'rnatishdan iborat. Bu vazifa mahsulotning texnikaviy darajasi ko'rsatkichini bazis namuna ko'rsatkichi bilan taqqoslash orqali amalga oshiriladi.

Taqqoslash asosi qilib qabul qilingan bazis namuna – bu baholanayotgan mahsulot analoglari guruhidan ajratilgan va fan-texnikaning ilg'or yutuqlarini o'zida mujassamlashtiruvchi mahsulot namunasidir.

Baholash natijasida mahsulotni quyidagi uchta darajadan biriga kiritiladi:

- Jahon darajasidan yuqori;
- Jahon darajasiga javob beradi;
- Jahon darajasiga javob bermaydi.

Baholash natijalari yangi tur mahsulotini ishlab chiqarishda foydalaniladi:

- ✓ Texnikaviy topshiriqqa (TT) kiruvchi shartlarni asoslab berishda;
- ✓ Normativ xujjatlarga (NH) kiruvchi shartlarni asoslab berishda;
- ✓ Mahsulotni ishlab chiqarishga qo'yish to'g'risidagi qarorni qabul qilishda;
- ✓ Mahsulotni ishlab chiqarishdan olib tashlash yoki almashtirishning maqsadga muvofiqligini asoslab berishda;
- ✓ Mahsulotni eksporti yoki importi bo'yicha muloxazalarning shakllanishida.

Mahsulotning texnikaviy darajasini baholash bosqichlari o'z ichiga quyidagilarni oladi:

A. Baholash uchun zarur bo'lgan ko'rsatkichlar nomenklaturasini aniqlash:

Ko'rsatkichlar nomenklaturasi bir turdagi mahsulot namunalarini, ya'ni bir xil nomdagi va bir xil maqsadda foydalaniladigan mahsulot namunalarini taqqoslashni ta'minlashi zarur.

Baholovchi ko'rsatkichlar baholanayotgan namunani bazis namuna bilan bevosita taqqoslash uchun va iste'mol xususiyatlarini, ishonchlilik, havfsizlik, ekologik hamda iqtisodiy ko'rsatkichlarni baholash uchun qo'llaniladi.

B. Analoglar guruhining shakllanishi va ko'rsatkichlarining ahamiyati:

Analoglar guruhiga kiritilganlarning hammasi va baholanayotgan mahsulot ishlatilish maqsadlari va qo'lanish sohasiga ko'ra mos bo'lishi, ya'ni bir xil guruhlovchi ko'rsatkichlarga ega bo'lishi kerak.

Guruhlarga quyidagilar kiradi:

- ishlab chiqarishga joriy etilayotgan mahsulotni baholashda – baholanayotgan mahsulotni ishlab chiqarish davrida jahon bozoriga kelib tushishi kutilayotgan ilg'or hamda eksperimental namunalar;

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotni baholashda – ko'rsatkichlarining qiymati ularning hujjatlari yoki sinov natijalari asosida o'rnatilgan, jahon bozorida sotilayotgan namunalar.

V. Analoglar guruhidan bazis namunalarni ajratish: Bazis namuna sifatida baholanayotgan ko'rsatkichlar qiymati bo'yicha barcha analoglarni ketma-ket jufti bilan taqqoslash usuli bilan analoglar guruhidan bazis namuna sifatida eng yaxshilari ajratib olinadi.

Bazis namunalarni analoglarni jufti bilan taqqoslash usulida ajratish quyidagi amalga oshiriladi:

- agar analog jami baholovchi ko'rsatkichlar bo'yicha boshqa analoglardan qolishmasa, ya'ni birorta ham ko'rsatkich bo'yicha boshqa analogdan qolishmay, boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha ustun bo'lmasa, u namuna sifatida tan olinmaydi va keyingi taqqoslash ishlarida ishtirok etmaydi;

- agar birinchi analog ba'zi ko'rsatkichlari bo'yicha ustun bo'lsa, boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha esa ikkinchi analog ustun bo'lsa, bunda analoglarning ba'zi ko'rsatkichlarining qiymati bir-biriga mos kelsa, ikkala analog ham boshqa analoglar bilan keyingi taqqoslash ishlarini bajarish uchun qoldiriladi.

Analoglarni jufti bilan taqqoslash natijasida har bir baholovchi ko'rsatkichlar to'plamida qolganlardan ustun bo'lgan analoglargina qoladi. Bu analogalar bazis namunalari hisoblanadi.

G. Baholanayotgan namunani bazis namuna bilan taqqoslash – bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda mahsulotni va uning ko'rsatkichlari qiymatlarini xalqaro standart ko'rsatkichlariga havfsizlik ko'rsatkichi, ekologiya ko'rsatkichi va boshqa ko'rsatkichlarni ham inobatga olgan xolda mos kelishi tekshiriladi. Ushbu shartlardan birortasiga javob bermaydigan mahsulot jahon bozori darajasiga javob bera olmaydi. Yuqoridagi shartlar bajarilsa, ikkinchi bosqichga o'tiladi.

Ikkinchi bosqichda baholanayotgan mahsulotni har bir bazis namuna bilan baholash ko'rsatkichlarining qiymati bo'yicha jufti bilan taqqoslash usuliga ko'ra solishtiriladi.

Mahsulotning texnikaviy darajasini baholashning ushbu bosqichlarini amalga oshirish yakuniga ko'ra mahsulot yuqoridagi 3 ta guruhdan qaysi biriga kiritish mumkinligi to'g'risida xulosa chiqariladi.

Baholanayotgan mahsulotning analoglari bo'lmagan hollarda, agar mahsulot avtorlik guvohnomalari yoki patentlari bilan himoyalangan yangi texnik yechimlar bilan tavsiflansa, u jahon darajasiga javob beradigan hisoblanadi.

Ishning yakunida qo'yilgan maqsadlar va olingan natijalarga bog'liq xolda mahsulot ishlab chiqarishga qo'yish, ishlab chiqarish va takomillashtirish to'g'risida qaror qabul qilish uchun taklif va muloxazalar tayyorlanadi

5.4. Mahsulot sifatining shakllanish bosqichlari

Mahsulot sifatining zarur darajasini ta'minlash uchun mahsulotning "hayot" tsiklini davom ettirmoq zarurdir.

Hayot tsikli – bu yaratish jarayonining o'zaro bog'liqligi va mahsulotlar holatining uning ishlatilishi yoki ehtiyoj davri tugaguncha dastlabki talablarni shakllanishidan mahsulotlar xolatining asta-sekinlik bilan o'zgarib borishidir.

Hayot tsiklining birinchi darajasini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin: tekshirish va tayyorlash (ishlash); tayyorlash (yasash) va realizatsiya qilish (pullash) va muomalaga chiqarish; ekspluatatsiya qilish. (1.8. rasm).

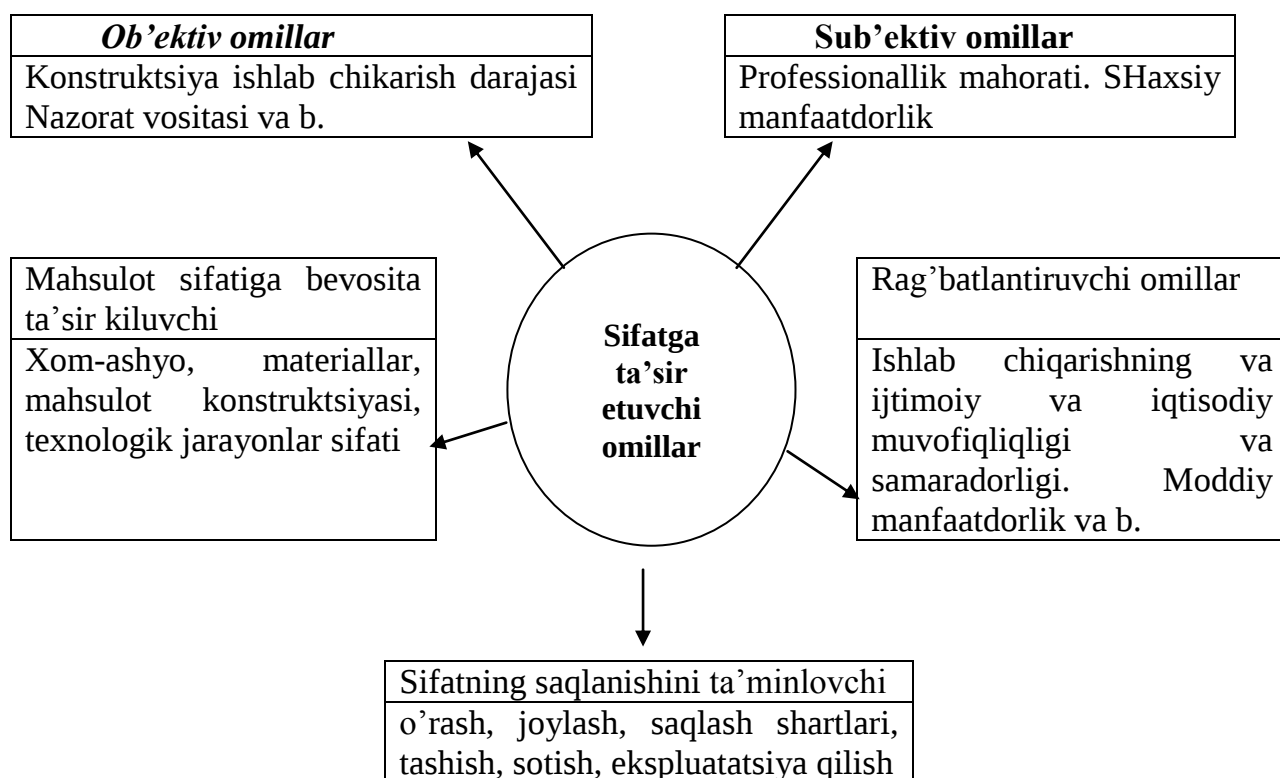
Hisoblab chiqilgan bosqichlarni etaplarga, jarayonlarga bo'lish mumkin. Mahsulotlar sifatini bir xilda doimiy ta'minlash hayot tsiklida yuzaga keladigan ko'p omillarga bog'liqdir. Ularni quyidagicha tasavvur qilish mumkin.

Mahsulotni tekshirish va tayyorlash.

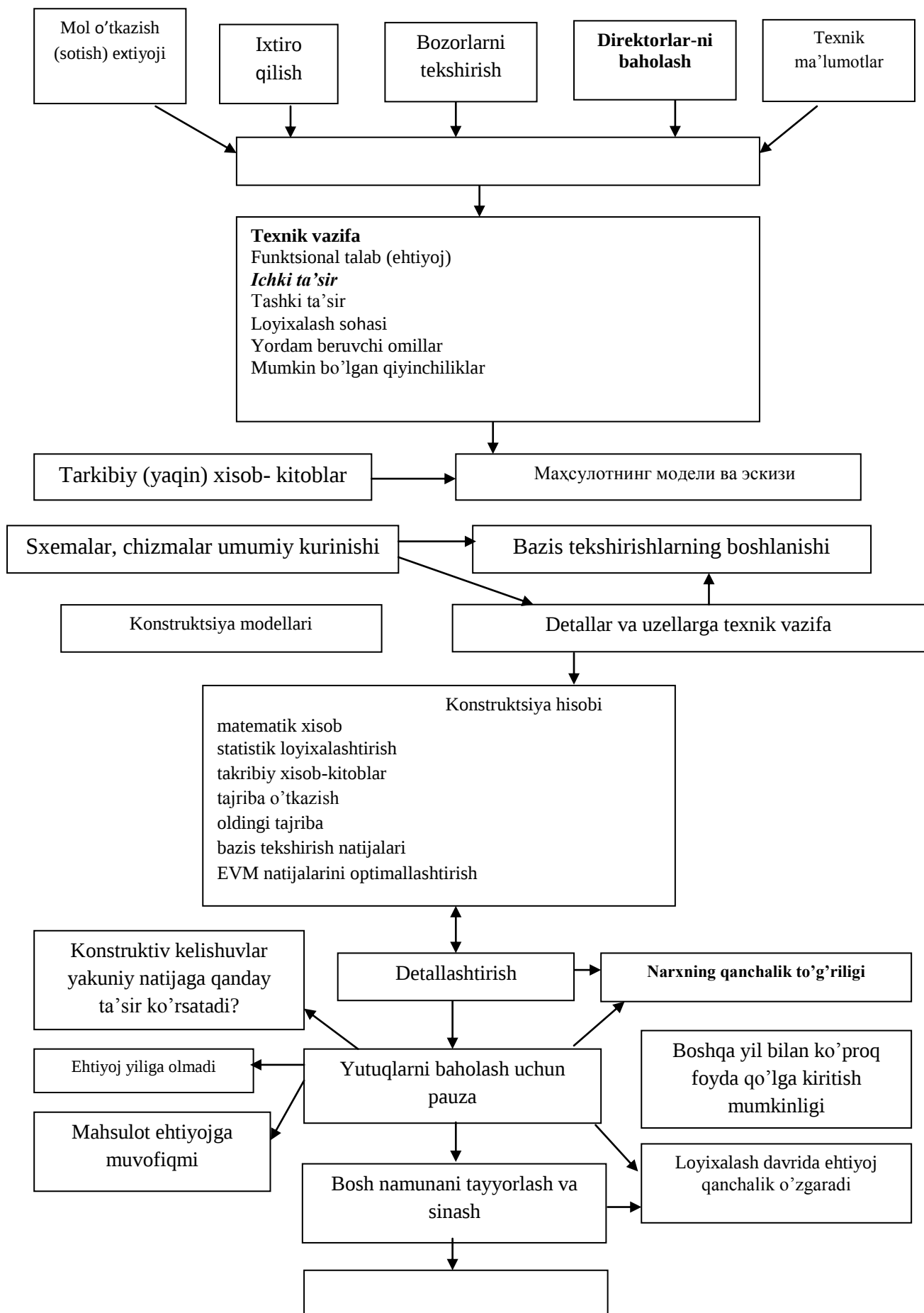
Bu bosqichning maqsadi – yangi mahsulot sifatiga perspektiv talablarning shakllanishi; konstruktorlik va boshqa turdagi texnik qarorlar hujjatlarini gavdalantrish, realizatsiyaning bu talablarini ko'proq iqtisodiy yo'llar bilan ta'minlash. Berilgan bosqichda sifat omillari mahsulot sifatining shakllanishida katta rol o'ynaydi.

Amerikalik mutaxassislarning baho berishicha, agar sifatni ta'minlashning hamma o'lchamlarini 100% deb qabul qilinsa, unda 75%i konstruktiv qarorga, loyihalash, maket va tajribali namuna asosida kayta ishlanishi, izlanishiga to'g'ri keladi; 20% - ishlab chikarish jarayoniga; 5%i esa - mahsulotni tamomila qabul qilishga to'g'ri keladi.

Mahsulotlarning sifatini boshqarish va nazoratning statistik metodlari.

1.8.-rasm. Mahsulotni tayyorlashning umumiy sxemasi.

1.9. rasm. Loyihalashtirish jarayonining sxemasi.

Mahsulotni tayyorlash GOST 15.001 «tayyorlash sistemasi va mahsulotlarini ishlab chiqarishga qo'yish» bilan muvofiq holda quyidagilarni ko'zda tutadi:

- texnik vazifalarni tayyorlash;
- texnik va normativ hujjatlarni tayyorlash;
- mahsulot namunalarini sinash va tayyorlash;
- tayyorlash natijalarini qabul qilish.

Texnik vazifa (TV) mahsulot tayyorlash uchun boshlang'ich asosiy hujjat bo'lib hisoblanadi. Unda mahsulotga texnik – iqtisodiy talablar, kaytarish tartibi va tayyorlash natijalarini qabul qilish ko'rib o'tiladi.

TV talablariga standartga ziddiyatda bo'lgan qo'shimchalarga yo'l qo'yilmaydi. TV o'z-o'zidan bo'lajak mahsulotning texnik darajasini garovga qo'yadi. Mahsulotning muhim turlarini tayyorlashda TV sifat ko'rsatkichini, muvofiq perspektiv darajani, ya'ni sifat darajasini, dunyo bozoridagi eng yaxshi analogik sifatni aniqlashi kerak. Berilgan ma'lumotlarga ko'ra "sifat zahirasi" mahsulotni ishlab chiqarishga chiqish vaqtigacha uni muvofiq eng yaxshi yo'l bilan bir necha yil o'rin egallab turishini ta'minlash bilan, mahsulotni o'rganishga imkon beradi.

Etalon - namun asosida ishlab chiqarilgan mahsulotni ishlab chiqarishga qo'yish, ishlab chiqarish va saqlashda tasviriy-estetik ko'rsatkichlari bo'yicha ishlab chiqaruvchida mahsulot yoki tovarlar partiyasining sifatiga da'vo va reklamatsiyalarning oldini olish maqsadida taqqoslash uchun saqlanadi.

Aktning tasdiqlanishi qabul qilish komissiyasining tasdiqlagan qarorini tayyorlash tamomlanganligini, TV harakati to'htatilganligini va mahsulotni ishlab chiqarishga ruxsat berilganligini bildiradi.

Oluvchi korxona mahsulotlar partiyasi tarkibida etalon – namuna nusxasini kirish nazoratini amalga oshirish uchun berilishini talab qilishi mumkin.

Nusxa yorlig'i tasviriy – texnik kengash yoki boshqa shaxs tomonidan etalon nusxa muvofiqligi haqida yozma holatda tasdiqlangan bo'lishi kerak.

1.9- rasmda loyixalash sohasidagi mutaxassislarining ishini tushunish uchun kalit vazifasini bajaruvchi, mahsulotlarni loyixalash jarayoni sxemasi misol sifatida keltirilgan.

Mahsulotlarni ishlab chiqarish uch bosqichni o'z ichiga oladi:

- ishlab chiqarishga qo'yish;
- ishlab chiqarishga yo'l berish;
- ishlab chiqarishdan olib tashlash.

Ishlab chiqarishga qo'yish ishlab chiqarishga tayyorlash va o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarishga tayyorlash mahsulotlarning texnologik jarayonini ta'minlash va tayyorlash xarakterlarini ko'zda tutadi.

Direktiv ishlab chiqarish – mahsulotlarni to'liq ishlab chiqilgan konstruktorlik va texnologik hujjatlar asosida ishlab chiqarishdir.

Mahsulotlarni ishlab chiqarishdan olib tashlash– mahsulotlarning sanoat ishlab chiqarilishini to'htatish tadbirlari majmuidir.

Mahsulotlarni ishlab chiqarishni to'xtatish quyidagi xollarda amalga oshiriladi: zamonaviy talablarga mos kelmasa; yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan yangi mahsulotlarning yaratilishida; ekspluatatsiya yoki ehtiyoj xususiyatlari kamayganda, odamlar sog'ligiga va atrof muhit xolatiga yomon ta'sir qiladi deb aytilganda.

Muomala va sotish – mahsulotni ishlab chiqaruvchi korxona tomonidan yuklatilgandan to iste'molchi olguniga qadar bo'lgan hayot tsiklining bir qismidir.

Muomala va sotishmahsulotni ekspluatatsiya qilish – uning sifatini tiklanishiga va saqlanib turishiga yordam beruvchi mahsulot hayot tsiklining bosqichidir.

5.5. Mahsulot sifatini nazorat qilish

Boshqarilayotgan ob'ekt to'g'risida ma'lumotlar to'plash maqsadida sifatni nazorat qilishning zaruriyligi GOST 15467-79 da ko'rsatilgan: «Mahsulot sifatini boshqarish – mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorlash, ishlab chiqarish, ekspluatatsiya yoki iste'mol sohasida mahsulot sifatida muntazam nazorat qilish va sifatga ta'sir qiluvchi omillarni maqsadga yo'naltirilgan ravishda boshqarish orqali zaruriy sifat darajasini o'rnatish, ta'minlash va saqlab turishdan iboratdir».

Mahsulotni nazorat qilish ikki bosqichda amalga oshiriladi: haqiqatda mahsulotning holati to'g'risida ma'lumotlar olish (uning miqdoriy va sifat belgilari to'g'risida); olingan ma'lumotlarni oldindan o'rnatilgan texnik shartlar bilan taqqoslash, ya'ni ikkilamchi ma'lumotlarni olish. Haqiqatdagi ko'rsatkich, normativ shartlarga mos kelmagan hollarda nazorat ob'ektiga normativ shartlardan chekilanishni yo'qotish maqsadida boshqaruv ta'sirini amalga oshiriladi.

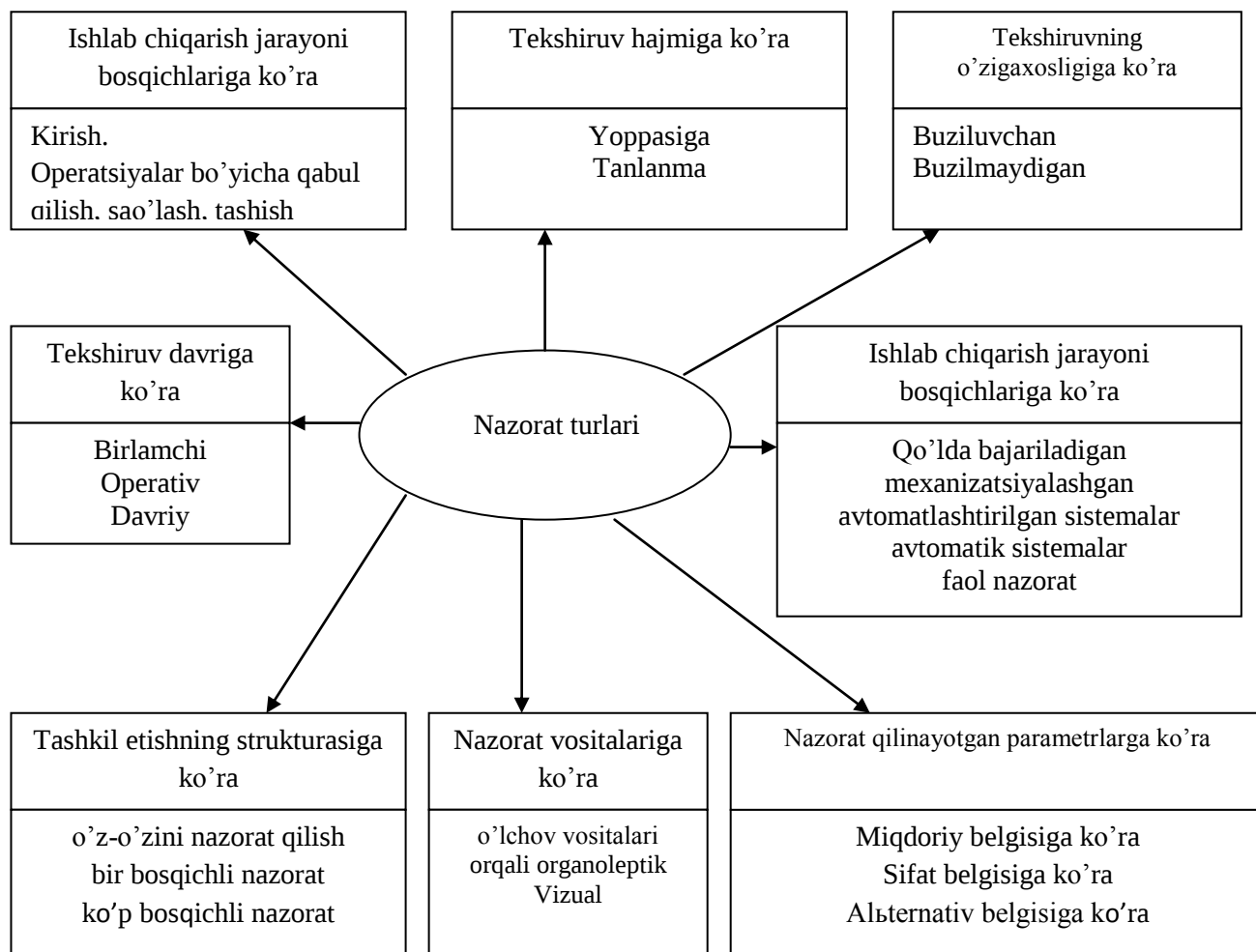
Nazoratning asosiy tushunchalari GOST 16.501-81 da ko'rsatilgan. Nazorat turlarining klassifikatsiyasi 1.10-rasmda keltirilgan. Sifat muammosining murakkabligi korxonada mahsulot sifatini boshqarishga kompleks yondoshishni talab qiladi. 1.11-rasmda yirik korxonalarda sifatni boshqarish xizmatlarining funktsiyalari keltirilgan.

Yirik korxonalarda sifatni nazorat qilish sistemasiga mahsulotni ishonchlilik ko'rsatkichlari bo'yicha nazorat qilish, mahsulotning tajriba namunalarini, maketlarni tekshirish bo'linmalari kiradi.

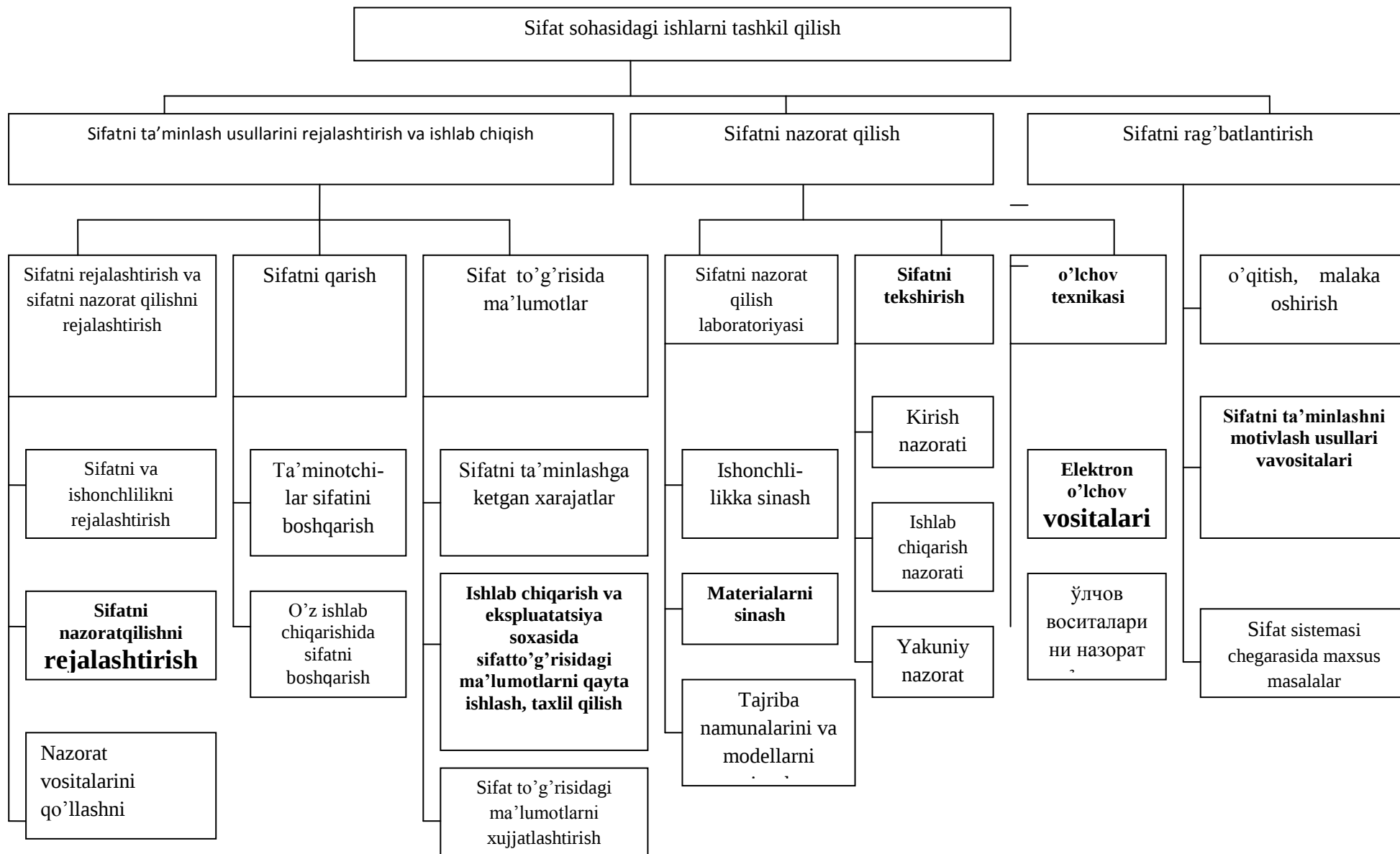
Nazorat funktsiyalariga bevosita o'lchov vositalaridan, elektron, kompyuter qurilmalaridan to'g'ri foydalanishni ta'minlaydigan, ularning holatini nazorat qiladigan ishlab chiqarishni metrologik ta'minlash ham qo'shilib ketadi.

Nihoyat, dasturlarni tayyorlash va kadrlarni o'qitish va malakasini oshirish, ularni motivlashtirish va rag'batlantirish sifat masalalarining muvaffaqiyatli yechilishi uchun zarurdir. Har bir korxona ham sifatni boshqarish sifatlarini to'liq imkoniyatiga ega emas. Kichik korxonalar, odatda, maxsus maslahatchi, injiniring firmalarining xizmatidan foydalanadilar, sifat bo'yicha muhandis bo'lishi bilan cheklanadilar.

Zamonaviy texnikaviy nazoratning asosi bo'lib matematika-statistik uslublar hisoblanadi. Mahsulot sifatini boshqarish ikkita usulda ta'minlanishi mumkin: mahsulotni yaroqli va yaroqsizga ajratish bilan va texnologik aniqlikni oshirish yo'li bilan. Ko'pdan beri nazorat usullari mahsulotni yakuniy bosqichda murakkab tekshirish orqali **yaroqsiz mahsulotni tahlil qilishga olib ukelardi.**

1.10.-rasm. **Mahsulot sifatini nazorat qilish turlarining klassifikatsiyasi**

11.-rasm. Sifatni boshqarish xizmatlarining funktsiyalari.

5.6. Mahsulot sifatini boshqarish va tahlil qilish statistik usullarining tizimli taxlili

Sifatni tahlil qilishning statistik usullari mamlakatimizda hamda chet ellarda sifatni boshqarish sistemalarida keng qo'llaniladi.

Statistik tahlil – bu mahsulot sifatiga ta'sir etuvchi omillarni va shartlarni tahlil qilishdir.

Sifatni nazorat qilish va tahlil qilishning ma'lumotlar manbalari bo'lib quyidagilar xizmat qiladi:

1) inspeksion nazorat: berilgan xom-ashyo, materiallarning kirish nazorati ma'lumotlarini belgilash; tayyor mahsulotlarni belgilab qo'yish; oraliq nazorat ma'lumotlarini belgilash va boshqalar.

2) Ishlab chiqarish va texnologiya: jarayonni tahlil qilish ma'lumotlarini belgilab qo'yish; qo'llanilayotgan operatsiyalar to'g'risida kundalik ma'lumotlarni to'plash; dastgohlarni nazorat qilish to'g'risidagi ma'lumotlarni (to'g'rilash, ta'mirlash, texnikaviy xizmat ko'rsatish) belgilab qo'yish va boshqalar.

3) Xom ashyo va materiallarni keltirish va mahsulotni sotish: xarakatni omborxonalar orqali ro'yxatga olish va boshqalar.

4) Boshqarish va ish yuritish: foydani hisobga olish; qaytgan mahsulotni hisobga olish; doimiy mijozlarga xizmat ko'rsatishni hisobga olish; sotishni hisobga olish jurnali; bozorni tahlil qilish ma'lumotlari va boshqalar.

5) Moliyaviy operatsiyalar: debet va kreditni taqqoslash jadvali; zararlarni hisobga olish; iqtisodiy hisoblar va boshqalar.

Odatda, Yaponiya korxonalarida ish o'rinlarida ma'lumotlarni tahlil qilish uchun maxsus, tushunish unchalik qiyin bo'lmagan «sifatni nazorat qilishning yetti instrumenti» deb atalgan statistik usullardan foydalaniladi.

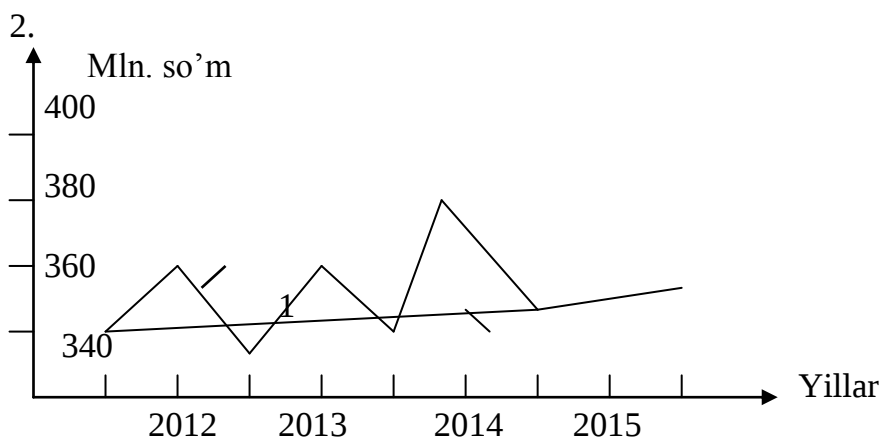
Ushbu yetti instrument o'z ichiga quyidagi usullarni oladi:

1. qatlamlashtirish
2. grafiklar
3. diagramma Pareto
4. sabab-oqibat diagrammasi
5. gistogramma
6. sochilish diagrammasi
7. nazorat kartalari

Yuqorida sanab o'tilgan «sifatni nazorat qilishning yetti instrumenti»i turli muammolarni hal etishda alohida yoki turli kombinatsiyalarda qo'llanishi mumkin.

Statistik usullarni batafsil ko'rib chiqamiz.

1. Qatlamlashtirish – eng oddiy statistik usullardan biri. Agar chetlanishlar mahsulotni tayyorlash sharoitlari bilan bog'liq deb faraz qilinsa, o'lchash ko'rsatkichlarini alohida qatlamlar bo'yicha, ya'ni mashina va

12.-rasm. Daromadning o'zgarishi

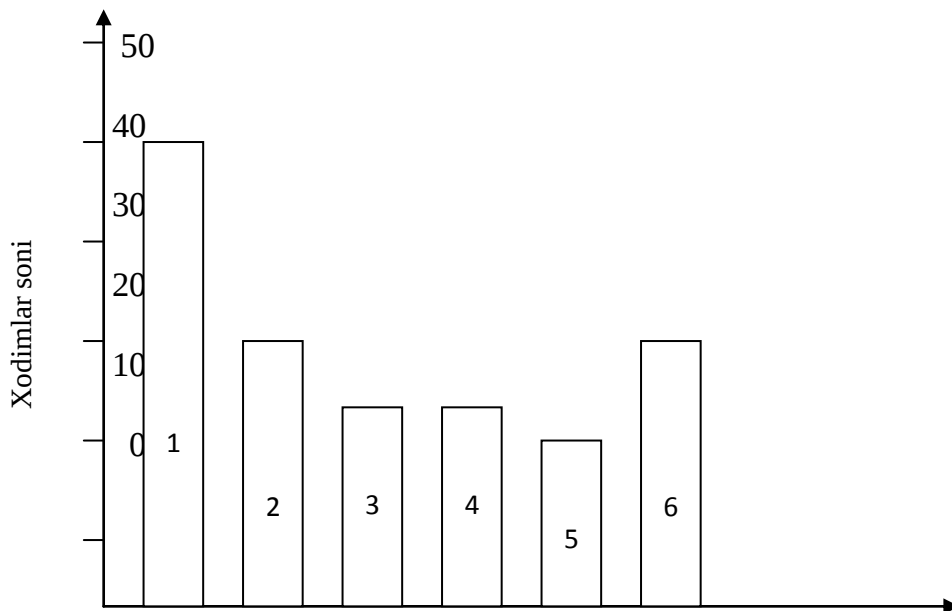
1-grafikning real bo'lagi.

2-rivojlanish tendentsiyasini tavsiflovchi bo'lak.

uskunalar bo'yicha alohida, har bir operator bo'yicha alohida, xom ashyo bo'yicha alohida, brigadalar bo'yicha, smenalar bo'yicha ham alohida nisbiy o'rganilib, tahlil qilish ishlarini amalga oshiriladi.

2. Grafiklar - o'rganilayotgan voqelikning faqatgina aniq bir vaqtdagi xolatinigina tavsiflab qolmay, balki rivojlanish tendentsiyasini ham o'rganish imkonini beradi.

Ustunli grafiklar-mahsulot tannarxining uning turiga bog'liqligi, korxonaning ko'rgan zararini ishlab chiqarilgan yaroqsiz mahsulotning ho'jmiga bog'liqligi kabi omillarni miqdoriy jihatdan ustunlarning balandligi orqali ifodalashga asoslanganyu ustunli grafiklarni yasashda ordinatalar o'qi bo'yicha miqdori; abtsissa o'qi bo'yicha omillari qo'yiladi. Har bir omilga ma'lum bir ustun tegishli bo'ladi.

13.-rasm. Mahsulotning sotib olinishini rag'batlantirish.

1-sifat;

2-narxning arzonlashtirilishi;

3-kafolatli muddat;

4-dizayn;

5-olib borib berish;

6-boshqalar.

Aylanali grafiklar – ma'lum bir parametr ayrim qismlarining nisbatini tavsiflash maqsadida qo'llaniladi.

3.- Pareto diagrammasi. Firma, korxonalar faoliyatida diagrammalarni qo'llash orqali hal qilinadigan juda ko'p muammolar yuzaga keladi. Pareto: kredit miqdorining aylanuvchanligidagi qiyinchiliklar, buyurtmalar qabul qilishning yangi qoidalarini o'zlashtirish, yaroqsiz mahsulotning yuzaga kelishi, dastgohlarning nosozligi, mahsulot ishlab chiqarish bilan uning sotilishi orasidagi vaqtning cho'zilib ketishi, omborxonalarda mahsulotning turib qolishi, reklamatsiyalarning kelib tushishi, xom ashyo va materiallarning vaqtida kelib tushmasligi va boshqalar.

Pareto diagrammasi yuqoridagilarni aksi, ya'ni ayrim tsex yoki bo'limlarning ijobiy tajribasini butun korxonaga tatbiq etish kerak bo'lgan holatlarda ham qo'llaniladi. Pareto diagrammasi yordamida erishilgan yutuqlarning sababini aniqlab, samarali ishlash usullarini keng tatbiq etish mumkin.

Pareto diagrammasi yaroqsiz mahsulotning yuzaga kelishi, dastgohlarning nosozligi, omborxonalardagi detallarni nazorat qilish kabi muammolarni hal etishda ustunli grafiklar ko'rinishida ifodalanadi.

Moliyaviy sohada: har bir mahsulot turi bo'yicha mahsulot tannarxining tahlili; mahsulot turlari bo'yicha foydaning tahlili; foyda foizining tahlili va boshqalar.

Mahsulot sotish sohasida: mahsulot turlari bo'yicha iste'molchilar talabining o'zgarishining tahlili; mahsulot turlari bo'yicha sotishdan kelib tushgan tushumning tahlili; ayrim mahsulot turlari bo'yicha qaytgan tovarlarning tahlili va boshqalar.

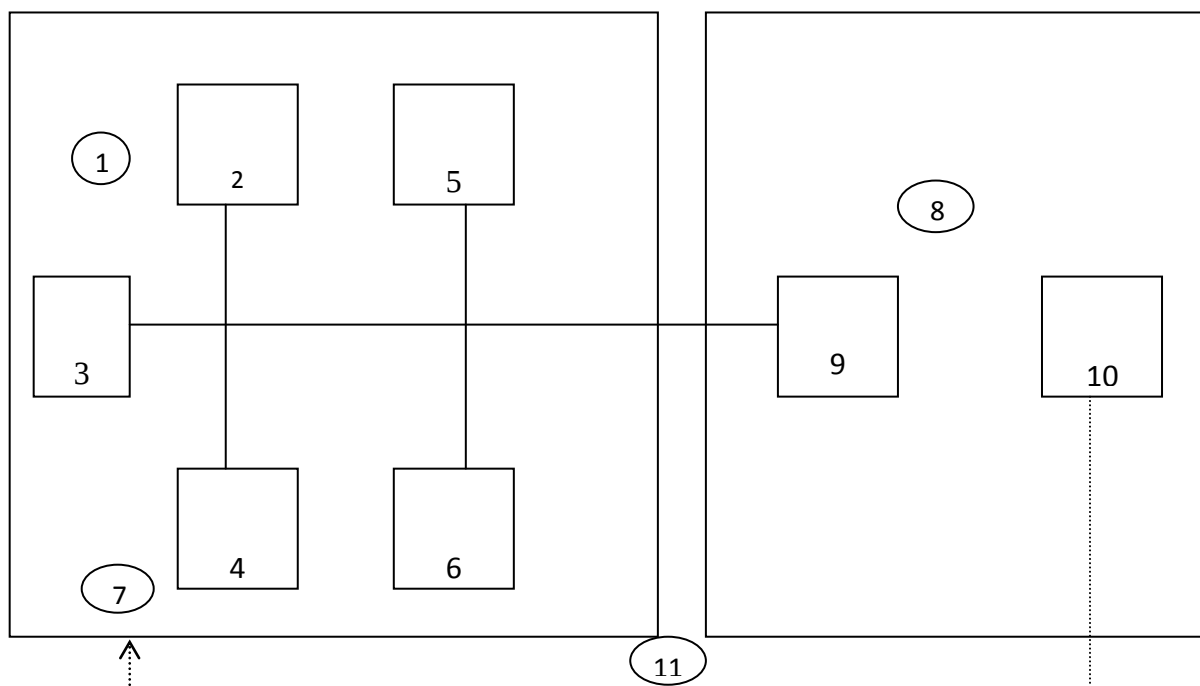
Ishlab chiqarish sohasida: ish uchastkalari bo'yicha ayrim qayta tuzatishlar sonining tahlili; ayrim mashina va dastgohdagi nosozliklarning tahlili; alohida haftaning kunlari bo'yicha yaroqsiz mahsulotlar ishlab chiqarilishi foizining tahlili; ayrim jarayonlar bo'yicha jarayonlarning to'htab qolishi xolatlarining tahlili va boshqalar.

Ish yuritish sohasida: xodimlar bo'yicha alohida kelib tushgan taklif mulohazalar sonining tahlili; alohida taklif mulohazalarni qayta ishlash kunlari sonining tahlili; ayrim ishlab chiqarish bo'linmalari bo'yicha rejaning oshirib bajarilishi tahlili va boshqalar.

Sabab natijaviy diagrammalar: Yaponiyada ishlab chiqarish jarayonining birinchi liniyasini xuddi 4M ning o'zaro aloqasi:

Material-(material) + Machine-(mashina) + Man-(operator) + Method-(metod) ko'rinishida tushuniladi.

Sabab natijaviy diagrammasini 3.13-rasmda ifodalangan ko'rinishda tasvirlash mumkin. Bunday diagrammani ba'zan «baliq suyagi» deb ham ataladi.

- 4-operator;
- 5-dastgohlar;
- 6-ishni bajarish usuli;
- 7-jarayon;
- 8-oqibat-natija;
- 9-sifat tavsiflari;
- 10-ma'lumotlar;
- 11-jarayon sifat tomonidan nazorat qilinadi.

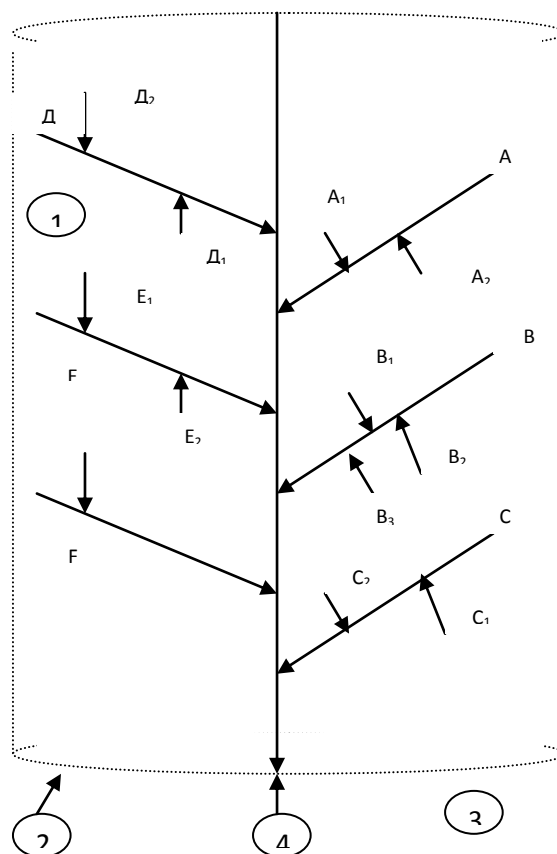
17.-rasmda sabab natijaviy diagramma sxemasi keltirilgan. Bunda natija bo'lib hisoblanadigan sifat tavsiflarini A,B,S va boshqa sabablar belgilaydi.

Bu sabablar o'z navbatida boshqa sabablarning, masalan A-A₁,A₂ sabablarning, V-V₁;V₂ sabablarning oqibatida kelib chiqqan bo'lishi mumkin.

Sabablarni izlashda shuni yodda tutish muhimki, oqibat bo'lib hisoblanayotgan tavsiflar albatta yoyib o'rganilishi kerak.

Ushbu barcha sabab omillari ichidan tavsiflarning yoyilishiga katta ta'sir ko'rsatadigan omillarni izlash-sabablarni tadqiqot qilish deb ataladi.

Sabablarni tadqiqot qilish jarayoniga «uchinchi tomon» kishilarni, ya'ni ishga bevosita aloqasi yo'q kishilarni ham jalb etish kerak. Chunki ular mana shu ish sharoitiga ko'nikib qolgan xodimlardan farqli, masulot sifatsizligini keltirib chiqargan sabablarni aniq ko'rishlari mumkin.

1.17.-rasm. Sabab-natijaviy diagramma:

- 1 - sabab omillari sistemasi;
- 2 – omillar yoyiladi;
- 3 - tavsif (oqibat);
- 4 – tavsiflar yoyiladi.

Kishilar guruhi tomonidan amalga oshiriladigan «miya shturmi» deb ataladigan tahlil eng samarali usul hisoblanadi.

Ushbu tahlilni amalga oshirishda quyidagilarga amal qilish kerak:

- guruh a'zolari tomonidan muammoning kelib chiqish sabablari to'g'risidagi o'z fikr mulohazalarini erkin gapirishlari uchun muhitni ta'minlash;
- bekorchi gaplarni chiqarib tashlab, omillar tahliliga asoslangan hulosalarni e'tiborga olish;
- guruh rahbarining hech qachon o'z fikrini birinchi bo'lib aytmashligi;
- sabab-natijaviy diagrammalarni tuzishda sabablar orasida «boshqa hisobga olinmagan omillar» ni ham e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir.

Nazorat uchun savollar

1. Mahsulot sifati deganda nimani tushunasiz?
2. Sifat ko'rsatkichi tushunchasi?
3. Konstruktsiya sifatiga ta'sir etuvchi omillar?
4. Boshqaruv tsikli nima?

5. Korxonada sifatni boshkarish o'z ichiga nimalarni oladi?
6. Sifatni tahlil qilishning statistik usullarining iqtisodiy mohiyati nimadan iborat?
7. Statistik tahlil qanday amalga oshiriladi?
8. Sifatni nazorat qilish va tahlil qilishning ma'lumotlar manbalariga nimalar kiradi?
9. Statistik usullar deganda nimani tushunasiz?
10. Pareto diagrammasi qanday tuziladi?

6-Mavzu. Standartlashtirish va mahsulot sifati

- 6.1. Sifatni boshqarishdagi standartizatsiya.**
- 6.2. Standartlarni ilmiy tashkil etish printsiplari.**
- 6.3. Sifatni boshqarish sistemasida ISO 9000 seriyasidagi xalqaro standartlar.**
- 6.4. Standartlashtirishning nazariy asoslari.**
- 6.5. Mahsulot sifatini boshqarishda standartlashtirishning ahamiyati.**
- 6.6. Iqtisodiy samaradorlikni baholash usullari va printsiplari.**
- 6.7. Standartlashtirish dasturlarining samaradorligini aniqlash.**

6.1. Sifatni boshqarishdagi standartizatsiya

Mahsulotning raqobatbardoshligini oshirish tartibini qurayotib, korxonalar quyidagi oldinga qo'yilgan maqsadlarga ega bo'lishi kerak:

1. Mahsulot sifatining bozor talabi va aniq xaridor talabiga muvofiq kelishi;
2. Mahsulotning sotib olish, yetkazib berish va foydalanish xarajatlari yig'indisini kamaytirish;
3. Xaridor istagan muddatga yetkazishni amalga oshirish;
4. Korxonaning bozorda yuqori mavqeini yaratish va korxonaning mustahkam hamkor sifatida tasdiqlaydigan dalillarni keltira bilish.

Sifatni boshqarish tartibi – firmada amal qilinayotgan va foydali texnik, boshqarish usullarini o'z ichiga olgan, insonlar va mashinalarning o'zaro munosabatini eng yaxshi va eng qulay usullarni ta'minlagan va shuningdek sifat uchun qilingan xarajatlarni tejash, ma'lumotlarni berishni o'zida namoyon etadigan kelishilgan ish qurilishidir.

Jahon tajribasi va faqat amaldagi sifatni boshqarish tartibini umumiy belgilarini, bplki har birida qo'llanishi mumkin bo'lgan printsiplari va usullarni barpo etadi. Hozirgi vaqtda kontseptual farqlarni o'z ichiga olgan ba'zi sifatni boshqarish tartibini uch darajasini ajratish mumkin:

- 9000 seriyasidagi ISO standarti talablariga muvofiq sistemalar
- umumfirma sifatni boshqarish sistemasi (TQM umum sifatni boshqarish-Total Quality Management).
- Milliy mezon va sifat bo'yicha xalqaro (regional) mukofot va diplomlar sistemasi.

6.2. Standartlarni ilmiy tashkil etish printsiplari

Standartlashtirish - haqiqatda amalga oshirilayotgan yoki potentsial masalalarga nisbatan ko'plab marta foydalanish uchun ma'lum shartlarni o'rnatish orqali optimal darajada tartibga solishga erishishdir.

Bizning respublikamizda standartlashtirish ishlari bilan Uzdavstandart, shuningdek, faoliyat sohalarining birlashtirilishiga qarab Davlat tabiatni saqlash qo'mitasi, Davlat qurilish, hamda O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash Vazirligi shug'ullanadi.

Sobiq ittifoqning Davlat standartlari Vazirlar Mahkamasining 02.03.92y. qaroriga hamda SNG davlatlarining standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohasida birgalikda kelishib faoliyat olib borish to'g'risidagi kelishuviga ko'ra ushbu davlatlarning Xalqaro standarti sifatida ishlatiladi. Sobiq ittifoq davlatni boshqarish organlari tomonidan tasdiqlangan tarmoq standartlari va texnik shartlar ularning vakolatli muddatlari tugagunga qadar O'zbekiston respublikasi territoriyasida kuchga ega.

Standartlashtirish ishlarining jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, standartlarning yuqori sifatli va samarali bo'lishini ta'minlash uchun ularning ishlab chiqish bosqichida quyidagi majburiy printsiplarni bajarish shart.

1. *Sistemalilik printsipti.* Texnik taraqqiyot va ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatining ortishi kishilarning mehnati, mehnat vositalari hamda mehnat predmetlarini birlashtiruvchi ishlab chiqarish jarayoniga nisbatan sistemali yondoshuvni taqozo qiladi.

Sistema deganda, ko'zlangan maqsadga maksimal samaradorlik va eng kam xarajatlar bilan erishishni ta'minlaydigan o'zaro bog'langan elementlar to'plamining faoliyati tushuniladi. Elementlar sistemasining miqdoriy aloqalari determinatlashgan yoki tasodifiy bo'lishi mumkin.

Sistemaga kiruvchi o'zaro bog'langan elementlar sistemasi ularni turli darajalarda ierarxik bog'liqligini o'rnatishga imkon beruvchi strukturani hosil qiladi.

2. *Komplekslik va optimal chegaralanish printsipti.* Standartlarni ishlab chiqishda standartlashtirishning yakuniy ob'ektiga ta'sir etuvchi barcha asosiy elementlarni e'tiborga olish kerak. Standartlashtirish ishlarini mehnat sarfini qisqartirish uchun asosiy ob'ektga unchalik ta'sir ko'rsatmaydigan omillar e'tiborga olinmaydi. Standartlashtirishda moddiy va moddiy bo'lmagan o'zaro bog'langan elementlar kompleksiga talab va tavsiflar sistemasi ko'rib chiqiladi.

3. *Standartlarni optimallashtirish va progressivlik printsipti* Standartlar tomonidan o'rnatilgan ko'rsatkichlar, me'yorlar, tavsiflar va shartlar fan, texnika va ishlab chiqarishning jahon darajasiga javob berishi kerak. Ular standartlashtirilayotgan ob'ektlarning rivojlanish yo'nalishlarini e'tiborga olishlari shart.

4. *Standartlashtirilayotgan mahsulotning bog'liqligini ta'minlash printsipti.* Mahsulotlar ekspluatatsiya qilish ko'rsatkichlari bo'yicha bir-birining o'rnini bosishni ta'minlashga imkon beruvchi bu printsipti kompleks standartlashtirishda, shuningdek mahsulotlarni standartlashtirishda, texnik shartlarni ishlab chiqishda asosiy o'rin tutadi.

5. *Standartlarning o'zaro bog'liqlik printsipti.* Umumtexnikaviy va tarmoqlararo standartlarning ko'p sonli, turli-tumanligi ular o'rtasida o'zaro bog'liqlik o'rnatishni taqozo etadi. Kompleks standartlashtirish usuli ushbu printsipti muhimligi va samaradorligining yaqqol misolidir. Shuningdek, standartlashtirish sohasidagi qo'llaniladigan tushunchalarning o'zaro bog'liqligi ham muhimdir.

6. *Standartlarni ishlab chiqishning ilmiy-tadqiqot printsipti.* Standartlarning loyihalarini tayyorlash va muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun faqatgina amaliy tajribani keng umumlashtirishgina emas, balki maxsus nazariy, eksperimental va tajriba konstruktorlik ishlarini ham amalga oshirish zarurdir. Bu printsipti barcha standartlarga tegishlidir.

7. *Ustivorlik printsipti.* Odatda tipik birlashmalar va detallarning tipi va o'lchamlari, shuningdek boshqa parametrlar ishlab chiqarishning turli tarmoqlari uchun

bir vaqtda standartlashtiriladi. SHuning uchun bunday standartlar parametrlari bo'yicha katta diapazonni egallaydilar.

SHu printsipga ko'ra rezbalarning metrik qadami va diametri qatori, normal burchaklar qatori va boshqalar tuziladi. Bundan tashqari mahsulot tiplari, tip o'lchamlari, parametrlarini qo'llashga ruxsat etiladigan zaruriy minimumiga keltiradigan chegaralangan tarmoq standartlarini ham yaratish tavsiya etiladi.

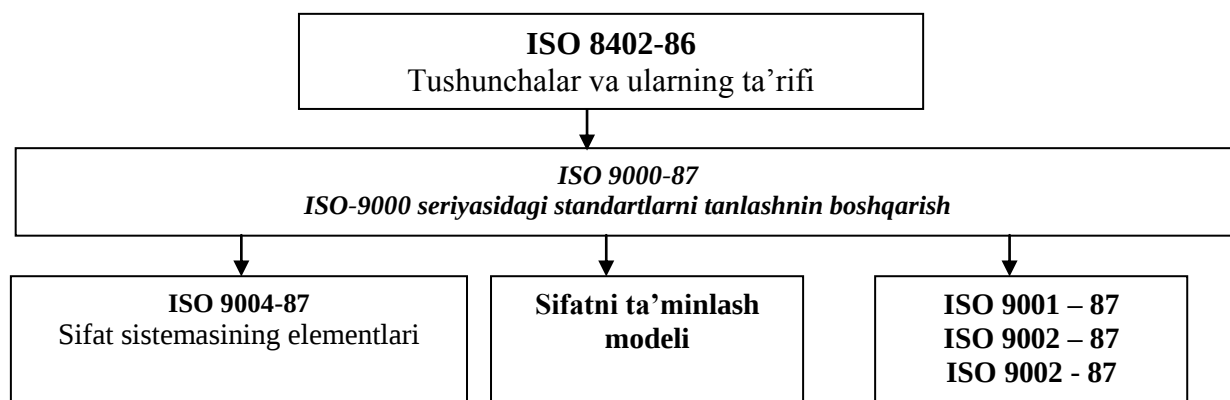
8. *Dinamika printsipti.* Iqtisodiyotning samaradorligini oshirish uchun standartlashtirish ob'ektlarining texnika taraqqiyoti shartlariga javob beradigan darajada bo'lishlari uchun vaqti-vaqti bilan qayta ko'rib chiqish zarur.

9. *Minimal moddiy xarajatlar ulushi.* To'qimachilik va yengil sanoat mahsulotlarida moddiy sarf xarajatlarni ulushi 65-80% ni tashkil etadi. SHuning uchun ham mahsulot birligiga ketadigan xom-ashyo sarfini qisqartirish muhim ahamiyatga egadir. Mahsulotlarni standartlashtirishda xom-ashyo sarfi ulushini qisqartirishga imkon beradigan ilg'or texnologiyani tatbiq etish, eng maqbul bichish kartalarini qo'llash, mahsulotning uzoqqa chidamlilik, ta'mirlanuvchanlik xususiyatlarini yaxshilash moddiy xarajatlar ulushini qisqartirishga imkon beradi.

6.3. Sifatni boshqarish sistemasida ISO 9000 seriyasidagi xalqaro standartlar

Qator davlatlarda sifatni boshqarish bo'yicha milliy standartlar 70-yillardan beri mavjud. Ular birinchi navbatda aviatsiya, kosmonavtika, harbiy texnikani ishlab chiqarish kabi muhim tarmoqlarida loyihalashtirish va ishlab chiqarish bosqichlarida sifatni ta'minlash maqsadida ishlab chiqildi va qo'llanildi.

Standartlashtirish va sifatni ta'minlash sistemasini qo'llash sohasidagi milliy tajribaga asoslanib ISO/TK-176. 1987 yil ISO 9000 seriyasidagi birinchi 5 ta standartni ishlab chiqdi. SHu bilan bir qatorda sifatni ta'minlash sohasi MS ISO 8402 dagi tushunchalar va ularni ta'rifi bo'yicha lug'at tayyorlandi.

1. Rasm. ISO 9000 seriyasidagi standartlar kompleksining tuzilishi.

ISO 9000 seriyasidagi standartlar:

ISO 9000 «Sifatni umumiy boshqarish va sifatni ta'minlashda standart tanlash va qo'llash bo'yicha boshqaruv ko'rsatmalari»

ISO 9001 «Sifat sistemasini. Loyihalashtirish, ishlab chiqarishga tayyorlash, ishlab chiqarish, montaj va xizmat ko'rsatishda sifatni ta'minlash modeli»

ISO 9002 «Sifat sistemasi. Ishlab chiqarish va montaj qilishda sifatni ta'minlash modeli»

ISO 9003 «Sifat sistemasi. Yakuniy nazorat va sinov jarayonlarida sifatni ta'minlash modeli»

ISO 9004 «Sifatni umumiy boshqarish va sifat sistemasining elementlari. Boshqaruv ko'rsatmalari».

1994 yil ISO/TK 176 ISO 9000 seriyasidagi standartlarni qayta ko'rib chiqishni yakunladi.

Standartlarni qayta ko'rib chiqishda ishchi guruhlar bozor talablariga muvofiq holda quyidagi vazifalarni bajarishni maqsad qilib qo'yadilar:

- Standartlarda ularni qo'llashning ilg'or amaliy tajribalarini aks ettirishni ta'minlash;
- Standartlarning muvofiqligi va stabilligini ta'minlash;
- Ularning katta-kichikligi, qaysi tarmoqqa tegishli ekanligi, qanday mahsulot ishlab chiqarilishidan qat'iy nazar kompaniyalar tomonidan standartlarning qo'llanishiga imkon berish.

ISO 9000 seriyasidagi standartlarga o'zgarishlar kiritildi. ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlari qayta ko'rib chiqildi. ISO 9004 standartlariga kamroq o'zgarishlar kiritildi. Masalan, «Sifat halqasi» tushunchasi «Mahsulot hayot tsiklining tipik bosqichlari» tushunchasi bilan almashtirilib, «Texnikaviy yordam va xizmat ko'rsatish» bosqichidan keyin qo'shimcha sotilgandan keyingi faoliyat» qo'shildi. Hozir oltinchi bo'lim «Sifat sistemasining moliyaviy aspektlari» deb ataladi va moliyaviy ma'lumotlar elementlarini namoyon qilish va tahlil qilish uchun ma'lumotlar to'plashning turli usullari qisqacha tavsifi bilan to'ldirilgan.

ISO 9000 seriyasidagi to'ldirilgan standartlar 1994 yil iyulida nashr qilindi. Hozirgi kunda bu standartlar rus tiliga o'girilgan.

6.4. Standartlashtirishning nazariy asoslari

Standartlashtirish – faqatgina bugungi kunning emas, balki jamiyatning ho'jalik-iqtisodiy faoliyatining kelajakdagi rivojlanishining ham asosini belgilaydi. Standartlashtirish ilmiy texnika taraqqiyotiga to'liq javob bergan holda amalga oshirilishi kerak.

Zamonaviy standartlashtirishning nazariy asosi bo'lib ustuvor sonlar sistemasi hisoblanadi.

Ustuvor raqamlar deb yangidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning parametrlari qiymatlarini belgilashda boshqa raqamlarga nisbatan afzallikka ega bo'lgan raqamlarga aytiladi.

Ustuvor raqamlar qatorlari quyidagi shartlarni qanoatlantirishlari kerak:

- ishlab chiqarish va ekspluatatsiyalarning shartlariga javob beradigan chegaraning ratsional sistemasini aks ettirishi;
- sonlarning ortib borishi yoki kamayib borishining cheksiz bo'lishi;
- har bir qatorning barcha o'ninchi darajali yoki kasr qiymatlarini kiritish;
- oddiy va oson eslab qoladigan bo'lish.

Ushbu shartlarga javob beradigan va qulay raqamlar qatori-geometrik qatorlar, masalan, geometrik progressiya qiymatlari qatoridir. Geometrik progressiya-bu har bir hadi o'zidan oldingi hadni bir xil songa ko'paytirish orqali hosil qilingan sonlar

qatoridir(4; 6; 9; 13,5; 20; 25;), bunda qatorning har bir hadini hosil qilish uchun o'zidan oldingi hadni ko'paytirish kerak bo'lgan son geometrik progressiyaning mahraji deyiladi.

Keltirilgan progressiyaning ijobiy xususiyatlari shundan iboratki, har bir o'nlik intervaldagi hadlar soni (1-10; 10-100; 100-1000 va h.k., shuningdek 1-0,1; 0,1-0,01; 0,01-0,001; va h.k.) butun progressiya davomida doimiy, hamda yuqorida aytilgan progressiyalar mahraji uchun 5,10,20,40,80 va 160 ga teng. Progressiyaning ixtiyoriy ikkita hadining ko'paytmasi yoki nisbati ham shu progressiyaning hadi hisoblanadi. Progressiya ixtiyoriy hadining musbat yoki manfiy butun sonli ko'rsatkichi har doim uning hadi hisoblanadi.

Ko'pchilik rivojlangan davlatlar normal chiziqli o'lchamlarga milliy standartlarni qabul qilganlar. Xalqaro standartlash tashkiloti (ISO) ko'rsatmalari asosida tuzilgan GOST 8032-84 ustuvor raqamlarning 4 ta asosiy qatorini (R5, R10, R20, R40) va (R80 va R160) qatorini o'rnatadi.

Agar ustuvor raqamlarni yaxlitlash samaradorlikning pasayishiga sabab bo'lsa yoki ba'zi texnikaviy sabablarga ko'ra iloji bo'lmasa, R80 va R160 qo'shimcha ustuvor raqamlar qatoridan foydalanish mumkin. Bunda R5 qator ko'rsatkichlarini R10 qator ko'rsatkichlaridan, R10 qator ko'rsatkichlari R20 qator ko'rsatkichlaridan, R20 qator ko'rsatkichlari R40 ko'rsatkichlaridan ustuvordir.

6.5. Mahsulot sifatini boshqarishda standartlashtirishning ahamiyati.

Standartlashtirish - mahsulot sifatini yaxshilashda davlat tashkiliy-texnikaviy siyosatini amalga oshirish imkonini beradi va mamlakat iqtisodini boshqarishning barcha sohalarida hamda mahsulot hayot tsiklining barcha bosqichlarida sifatni boshqarishning ilmiy-uslubiy birligini ta'minlaydi.

Tarmoqlararo sifatni boshqarish hayot tsiklining barcha bosqichlari va boshqaruv funksiyalari bo'yicha ishlab chiqilgan davlat standartlari asosida amalga oshiriladi. Bu standartlarda xalq ho'jaligining barcha tarmoqlari faoliyatida mahsulot sifatini boshqarish bo'yicha umumiy reglamentatsiya beriladi: sifat bo'yicha terminlar, tushunchalar, sifatni baholash, sanoat mahsulotini attestatsiyadan o'tkazish, sifatni boshqarishning kompleks sistemasini yaratish va boshqalar.

Tarmoq ichida sifatni boshqarish davlat standartlari va texnikaviy shartlarga, shuningdek tarmoq xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ishlab chiqarish tarmog'i korxonalari va tashkilotlari faoliyatining uzviyligini ta'minlash maqsadida standartlarni chegaralash yoki ularni rivojlantirishga asoslanadi.

Korxona yoki firmada standartlashtirish ishlab chiqarishning o'ziga xos tomonlarini: mahsulot turini, seriyalilikni, texnologik jarayonning o'ziga xos tomonlarini e'tiborga olishi kerak. Korxonada standartlashtirish mahsulot sifatini boshqarishda tarmoq hamda tarmoqlararo sifatni boshqarish bilan uzviyligini ta'minlaydi.

Mahsulot hayot tsiklining barcha bosqichlarida sifatni boshqarishni amalga oshirish uchun sifatni boshqarish sistemasining tashkiliy, texnikaviy hamda uslubiy asosi bo'lib xizmat qiladigan standartlar va texnik shartlar kompleksi zarur.

Tadqiqot o'tkazish va loyihalashtirish bosqichida standartlashtirish yordamida quyidagilar amalga oshiriladi:

➤ mahsulotning, shuningdek, xom ashyo, yarim fabrikatlarning sifat tavsiflarini kompleks standartlash asosida tayyor mahsulotning sifatiga nisbatan shartlari o'rnatiladi;

- mahsulotning ishlatilish maqsadlari va shartlariga bog'liq holda mahsulot sifatining yagona ko'rsatkichlari sistemasi aniqlanadi;
- optimal sifatni ta'minlash uchun me'yorlar, shartlar va mahsulotni loyihalash usullari ishlab chiqiladi;
- ishlab chiqarish jarayonlarini kompleks mexanizatsiyalashtirish, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, mahsulot ishlab chiqarishda mehnat unumdorligini oshirish, iste'mol va ta'mirlashning samaradorligi, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirishning muhim sharti sifatida unifikatsiyalashtirish darajasini oshirish ta'minlanadi.

Konstruktorlik hujjatlashtirishning yagona sistemasi (ESTD), ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasi va boshqalar.

Standartlashtirishni tadbiq etish texnologiyani ishlab chiqish jarayonini yaxshilash va jadallashtirish, ishlab chiqarishning texnikaviy va tashkiliy darajasini oshirishga imkon beradi va sifatning muqimligini ta'minlaydi.

Mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bosqichida davlat standartlari mahsulot ishlab chiqarish jarayonini takomillashtirish, ishlab chiqarishni tayyorlash, fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish, ishlab chiqaruvchilar bilan buyurtmachilar o'rtasida uzviy aloqa orqali yangi, yuqori sifatli mahsulotlarni yaratish va o'zlashtirishga qaratilgan.

Standartlashtirish sistemasi yangi mahsulotga yuqori sifatli loyiha hujjatlashtirish ishlarini, korxonaning berilgan sifat ko'rsatkichlari bo'yicha mahsulot ishlab chiqarishga tayyor bo'lishi hamda o'z vaqtida mahsulotni ishlab chiqarishdan olib tashlashini taqozo qiladi.

Muomala va sotish bosqichida standartlashtirish mahsulotni o'rash-joylash, joydan-joyga tashish, omborxonalarda saqlash ishlarining yaxshi yo'lga qo'yilishiga shartlarni o'rnatilishiga qaratilgan.

Iste'mol va ekspluatatsiya bosqichida standartlashtirish mahsulotni ishlatishga, ta'mirlashga (shu jumladan kafolatli) nisbatan yagona shartlarni o'rnatadi, ekspluatatsiya bosqichida mahsulotning sifati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'playdi va tahlil qiladi, ta'mirlash va xizmat ko'rsatishni yaxshilaydi, mahsulotni ekspluatatsiya qilish xarakterlarini qisqartirib, undan foydalanish samaradorligining ortishiga imkon beradi.

Sanoat mahsulotini attestatsiyadan o'tkazishda standartlar sistemasi zarur va uni ob'ektiv baholash uchun zarur bo'lgan sifat ko'rsatkichlari ro'yxatini va o'tkazilish tartibini o'rnatadi.

Mahsulot sifati muammosining hal etilishi metrologik ta'minlanish darajasiga bog'liq. Mamlakatimiz bo'ylab o'lchamlarning yagona va ishonchli bo'lishini ta'minlash uchun rivojlangan etalon bazasi yaratilgan, o'lchamlar yagonaligini ta'minlovchi standartlar sistemasi ishlab chiqilgan.

Standartlashtirishni rivojlantirishning zamonaviy bosqichining o'ziga xos tomoni alohida standartlarni ishlab chiqishdan kompleks standartlashtirish dasturiga o'tishdir.

Mahsulot sifatini oshirish. Standartlashtirish ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning tipi va tiporazmerlari nomenklaturasini tartibga soladi. Seriyali va ommaviy ishlab chiqarishda odatda, konstruktsiyasi, sifat ko'rsatkichlari, razmeri standartlashtirilgan mahsulotlarnigina ishlab chiqarishni tashkil etadi. Mahsulotga nisbatan standartlarning bekor qilinishi uni ishlab chiqarishdan olib tashlanganligini bildiradi.

Kompleks standartlashtirish usuli agregatlashtirish printsiptini keng qo'llashga imkon beradi, xom ashyoga, materiallarga, komplektlovchi buyumlarga, texnologik jarayonga, dastgohlarga, o'lchov asboblari va boshqa mahsulot sifatini ta'minlovchi ob'ektlarga nisbatan o'zaro bog'langan shartlarni qo'yadi.

Standartlashtirish natijasida mahsulotlar nomenklaturasining qisqarishi ixtisoslashtirishning rivojlanishiga, korxonalarning tarmoqlar hamda tarmoqlararo kooperatsiyalashuvning chuqurlashuviga imkon beradi.

Ishlab chiqarishda iqtisod qilishni oshirish.

Unifikatsiyalangan va standartlashtirilgan agregatlar va mashinalar elementlarini qo'llash mehnat unumdorligini va ularni loyihalashtirish sifatini oshiradi. Bunda loyihalashtirish ishlariga ketadigan xarajatlar qisqaradi. Ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasini joriy etilganda standart instrument va asboblardan foydalanish hisobiga ishlab chiqarishni tayyorlash muddati qisqarib, xarajatlar kamayadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, standartlashtirish mahsulot sifatini oshirishda yagona davlat tashkiliy texnikaviy siyosatini amalga oshirish imkonini beradi va mamlakatimiz iqtisodini boshqarishning ilmiy-uslubiy birligini ta'minlaydi. Korxona miqyosida standartlashtirish sifatni boshqarishda tarmoq hamda tarmoqlararo standartlashtirish bilan uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi.

6.6. Iqtisodiy samaradorlikni baholash usullari va printsiplari

Iqtisodiy rivojlanishning bugungi bosqichida standartlashtirish ijtimoiy ishlab chiqarishning jadallashuvini kuchaytirishda va samaradorlikni oshirishda borgan sari ko'proq texnikaviy, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etmoqda.

Standartlashtirish – tarixan moddiy va ijtimoiy sohalarni, juda ko'p turli ob'ektlarni chegaralash faoliyati sifatida yuzaga kelgan.

SHuni ta'kidlash kerakki, u tartibga solish faoliyati sifatida juda ko'p ob'ektlarni qamrab oladi. Bunday hollarda standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligini hisoblash alohida ahamiyat kasb etadi, chunki samaradorlik ko'pchilik aspektlarning jumladan:

- ♦ standartlashtirishning kelgusi rivojlanish alternativlarini baholash, ya'ni makro darajada standartlashtirish muhim masalalarini yechilishini belgilaydi;
- ♦ standartlashtirishni ba'zi takrorlanadigan jarayonlar, voqealarni tartibga solish ishida foydalanishning maqsadga muvofiqligi;
- ♦ standartlashtirish ob'ektlarining tavsiflarini tanlash va optimallashtirish masalalarini yechishda standartlashtirish ob'ektining optimal parametrlari to'plami variantini tanlash;
- ♦ boshqaruv tsiklining turli bosqichlarida standartlashtirish tomonidan amalga oshirilayotgan boshqaruvni baholash;
- ♦ standartlashtirishni rivojlantirish yo'nalishlari orasida iqtisodiy resurslarni ratsional taqsimlash.

Standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligini aniqlash standartlashtirish, shuningdek mahsulot sifatini oshirish bo'yicha ishlarni bajarishda yagona hisoblanadigan bir qator umumiy tizimlarga asoslanadi. Ularning birligi shunga asoslanadiki, ular fan-texnika taraqqiyotini joriy etishning konkret formasini ifodalaydilar, shuning uchun standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligi fan-texnika taraqqiyoti iqtisodiy samaradorligining yoki yangi texnika samaradorligining bir qismidir.

Umumiqtisodiy yondoshuvning zarurligi standartlashtirish samaradorligini baholashni amalga oshirishni butun mamlakatimizning iqtisodiy manfaatlariga qaratishni taqozo qiladi. Standartlashtirishning umumiqtisodiy samaradorligini aniqlash–bu loyihalash, tayyorlash, muomala va iste'mol bosqichlarida standartlashtirish natijalarini e'tiborga olgan holda respublikamiz iqtisodiga ta'sirini aniqlashdir. Iqtisodiy

samaradorlikni maksimal qiymati standartlashtirilayotgan ko'rsatkichlar nomenklaturasini, bu ko'rsatkichlarning qiymatlarini, parametrlar qatorini tanlash va sinovlar o'tkazish usullarini optimallashtirishda standartlashtirish va unifikatsiyalash masalalarini hal etishda kriteriy bo'lib xizmat qiladi.

Umumiqtisodiy manfaatning ustuvorligi alohida standart yoki standartlar sistemasining samaradorligini baholash butun mahsulotning hayot tsikli davomida amalga oshirilishi kerakligini bildiradi. Agar standart umumtexnikaviy yoki tashkiliy-uslubiy bo'lsa, u holda uning samaradorligini baholash umumiqtisodiy manfaatlar asosida amalga oshirilishi kerak.

Ayrim ishlab chiqarish zvenolarida samara olinishining salbiy bo'lishi mumkinligi ular tomonidan standartlashtirish ishlarini amalga oshirishda manfaatdorlik masalalarida qiyinchilik tug'diradi.

Standartlarning bir necha variantda bo'lishi – ular orasidan eng yaxshisini tanlab olish uchun zaruriy manbadir. Umumiqtisodiy yondoshuvning joriy etilishi alohida standartlar variantlaridan umumiqtisodiy nuqtai nazardan tanlash imkoniyati mumkinligiga tayanadi.

Iqtisodiy samaradorlik – xususiy optimallashtirish uslubi sifatida o'zining barcha imkoniyatlaridan standartlar loyihalarining ko'p variantli emasligi sababli foydalana olmaydi. Iqtisodiy nuqtai nazardan loyihalar samarasiz, faqatgina tavsiya etilgan parametrlarini hisobga olish faoliyatidan iborat bo'lib qoladi.

Yana bir muhim aspekt – standartlarni joriy etganda, faqatgina ulardan qo'llanilgan holatlarda emas, balki ular ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan sohalarida ham ularni joriy etishning asosiy hamda yondosh oqibatlarini iloji boricha to'liqroq hisobga olishning zaruriyligidir.

Standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligini hisoblaganda standart mahsulotning butun hayotiy tsikli bo'yicha - loyihalash, tayyorlash, muomala va iste'molda qanday oqibatlarga olib kelishi hisobga olinadi.

Loyihalash bosqichida loyihalash ishlari hajmining, mahnat sarfining, loyihalash muddatlarining quyidagi omillar hisobiga qisqarishi hisobga olinadi:

- loyiha – konstruktorlik ishlarini tashkil etishni yaxshilash;
- standart texnik hujjatlashtirishning takroran ishlatilishi;
- standart shartli grafik tasvirlarning qo'llanishi;
- nusxa ko'chirish ishlari hajmining qisqarishi;
- texnikaviy arxivlarda saqlanayotgan hujjatlar hajmining qisqarishi;
- standartlarga to'liq mos kelgan holda loyihalarni qayta ishlashga ketgan harajatlarning qisqarishi;
- yangidan chiqarilayotgan texnikaviy hujjatlashtirishni muhokama qilish va tasdiqlashga ketgan vaqtning qisqarishi.

Ishlab chiqarish bosqichida iqtisodiy samaradorlikni hisoblash uchun quyidagilar aniqlanadi:

- ❖ material sarfining qisqarishi;
- ❖ jarayonlar mehnat sarfining qisqarishi;
- ❖ unifikatsiyani;
- ❖ fond sig'imini qisqarishi;
- ❖ yoqilg'i va elektr energiyasi harajatlari ulushining qisqarishi;
- ❖ mahsulot ishlab chiqarish hajmining ortishi hisobiga mahsulot birligiga to'g'ri keladigan shartli o'zgarmas harajatlar ulushining qisqarishi.

Muomala va iste'mol bosqichlarida iqtisodiy samarani hisoblash uchun iste'molchi harajatlarining qisqarishini hisobga olinadi. Bunda quyidagilar aniqlanadi:

- mahsulotning texnikaviy darajasini va sifatini oshirish;
- mahsulotni ortish-tashish va saqlash harajatlarini qisqartirish;
- bitta standart mahsulot birligi bilan bir nechtasini almashtirish zarurligi;
- buyumlarning xizmat ko'rsatish muddatlarini uzaytirish;
- buyumlarning ishonchlilik ko'rsatkichlarini oshirish;
- yoqilg'i, energiya, yordamchi materiallar sarfi ulushini qisqartirish;
- xizmat ko'rsatuvchi personal sonini kamaytirish;
- ta'mirlash ishlari qiymatini kamaytirish.

Umumiqtisodiy yondoshuv printsipli samaradorlikni hisoblashda mamlakatimiz iqtisodi uchun yagona bo'lgan kapital qo'yilma samaradorligi me'yoridan, ya'ni ishlab chiqarish vositalarida buyumlashgan mehnatdan foydalanishni taqozo qiladi..

Agar samara hisoblangan vaqtda to'xtalmasa, umumiqtisodiy yondoshuvning tavsifi to'liq bo'lmaydi. Iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichi aniqlanish davriga ko'ra quyidagicha farqlanadi:

- yillik;
- standartlashtirilgan mahsulotni ishlab chiqarilish yillari bo'yicha;
- standart kuchga ega bo'lgan muddat uchun;
- standartlashtirilgan mahsulotning butun xizmat ko'rsatish muddati uchun, uni ishlab chiqarilgan barcha yillar uchun.

Integral samara yangi mahsulotning natijaviy ko'rsatkichlarini yanada to'laroq tavsiflaydi. Ushbu ko'rsatkichlarni hisoblashda juda ko'p sonli omillarni yillar bo'yicha mahsulot ishlab chiqarish hajmini, har yili ishlab chiqarilgan mahsulotning xizmat ko'rsatish muddatini, vaqt o'tishi bilan samaraning o'zgarishini hisobga olish kerak. Umuman olganda integral samara ko'rsatkichi yangi mahsulot ishlab chiqarilishi to'g'risida qaror qabul qilinayotganda barcha omillarni umumlashtiradi.

6.7. Standartlashtirish dasturlarining samaradorligini aniqlash

Olingan ishlab chiqarish va moliyaviy natijalar ko'p jihatdan ularning texnik iqtisodiy asoslash bosqichida qanchalik to'g'ri bashorat etilganligiga, ya'ni innovatsion loyihaning samaradorlik ko'rsatkichlari qanchalik haqiqatga yaqin ekanligiga bog'liq.

Iqtisodiy samaradorlik hisobi, odatda, innovatsion loyihalar samaradorligining quyidagi turlari bo'yicha amalga oshiriladi:

- uning bevosita ishtirokchilari uchun loyixani amalga oshirishning moliyaviy oqibatlarini inobatga oluvchi moliyaviy samaradorlik;
- loyihani amalga oshirilishining regional, mahalliy byudjetga moliyaviy ta'sirini hisobga oluvchi byudjet samaradorligi;
- loyihani amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy harajatlarni va natijalarni hisobga oluvchi umumiqtisodiy samaradorlik.

Dastur bo'yicha ishlarni amalga oshirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Har bir bosqichni amalga oshirishga esa ma'lum vaqt hamda harajatlar talab qilinadi. Dastur samaradorligini hisoblashning murakkabligi, odatda, integral samara olish imkonini bermaydi, shuning uchun ham taxminiy hisob sifatida yillik samarani aniqlash bilan cheklanish mumkin.

Tashkiliy sistemalar bo'yicha standartlashtirish dasturlarida to'xtaladigan bo'lsak, bunda ularni ishlab chiqish, so'ngra ishlatishda sistemalar samaradorligi bilan cheklanish

kerak. Misol uchun korxonada mahsulot sifatini boshqarishning kompleks sistemasi joriy etilayotgan bo'lsin. U holda ushbu maqsadlarga sarflanayotgan harajatlarning samaradorligini aniqlanish muammosi paydo bo'ladi. Uni joriy etish to'g'risida qaror qabul qilingandan keyin, u bir necha yillar davomida takomillashtirish, tuzatishlar kiritish bilan qo'llaniladi. Bunday holatda mana shu sistemaning ishlashidan olinayotgan samarani aniqlash masalasi yuzaga keladi.

Xuddi shunday yondoshuv boshqa sistemalar, masalan, texnologik, konstruktorlik, ishlab chiqarishni tayyorlash, mahsulotni ishlab chiqarishga qo'yish bosqichlari uchun ham tegishlidir. Umumiy iqtisodiy samara bilan bir qatorda moliyaviy samara olish ham muhim element hisoblanadi.

Korxonada bu sistemalar bevosita samarasiz harajatlarning qisqarishi, foydaning ko'payishi hisobiga samaradorligini oshirish manbasi bo'lib hisoblanadi.

Iqtisodiy samaraning ishonarli qiymatini olishning muhim sharti samaralarni variantlar bo'yicha taqqoslashdir. Buni amalga oshirish quyidagi parametrlar bo'yicha ta'minlanadi.

- yanada sifatliroq mahsulot ishlab chiqarish orqali qondirilgan ehtiyojning hajmi bo'yicha;

- qondirilgan ehtiyojning sohasi va diapazoni bo'yicha, shuningdek mahsulotni ishlatish sharoitlari bo'yicha;

- vaqt omili bo'yicha;

- mahsulotni ishlab chiqarish va iste'molning ijtimoiy oqibatlarini bo'yicha;

- mahsulotni ishlab chiqarish va ishlatishda atrof muhitga salbiy ta'sir ko'rsatish darajasi bo'yicha.

Eng muhim holatlardan biri sifat bo'yicha qabul qilingan bazis hamda qabul qilingan variantlarni taqqoslashdir. Variantlarni sifat bo'yicha taqqoslash mumkinligi – u yoki bu variant foydasiga qaror qabul qilishning umumiy bahosidir. U qabul qilingan sifat ko'rsatkichlari bo'yicha amalga oshiriladi.

Sifat darajasini belgilash baholanayotgan mahsulotning sifat ko'rsatkichlarini taqqoslash asosi qilib qabul qilingan bazis mahsulotning sifat ko'rsatkichlari bilan taqqoslashga asoslangan.

Nazorat uchun savollar

- 1.ISO 9004-87 Sifat sistemasining elementlari o'z ichiga nimalarni oladi?
- 2.Sifatni ta'minlash modeli deganda nimani tushunasiz?
- 3.Mahsulot sifatini oshirishda standartlashtirishning o'rni?
- 4.Ishlab chiqarishda iqtisod qilishni oshirishda standartlashtirishning ahamiyati?
- 5.Standartlashtirishning samaradorligi qanday baholanadi?
- 6.Standartlashtirilayotgan mahsulotning bog'liqligini ta'minlash va standartlarning o'zaro bog'liqlik printsiplari nimani bildiradi?
- 7.Iqtisodiy samaraning aniq qiymatini olishning muhim sharti nimadan iborat?

7-Mavzu. Mahsulotni sertifikatlash

- 7.1. Sertifikatsiya – sifat kafolati.**
- 7.2. Sertifikatlash sistemasining turlari**
- 7.3. Sertifikatsiyalash tashkilotlari.**
- 7.4. Sertifikatsiyalash tartibi va unga qo'yiladigan talablar.**
- 7.5. Sertifikatsiya va xalqaro savdo.**
- 7.7. Milliy sertifikatlash sistemalari.**

7.1. Sertifikatsiya – sifat kafolati

Sertifikatsiya – bu maxsulotni standartlarga, texnik shartlarga javob berishini xujjatlar orqali tasdiqlashdir.

Maxsulot sertifikatlash maxsulotga muvofiqlik sertifikatini berish orqali uning tegishli standartlar va texnik xujjatlarga javob berishini tasdiqlashdir.

«Sertifikatlash» tushunchasi standartlashtirish bo'yicha maxsus Xalqaro Kengash Komiteti tashkiloti (ISO) tomonidan ishlab chiqilgan.

Sertifikatlash (muvofiqlik sertifikatlashi) umumiy tushuncha bo'lib, maxsulotni texnologik jarayonlarni va xizmatlarni sertifikatlashda uchinchi tomonning (bir tomon – ishlab chiqaruvchi, ikkinchi tomon – iste'molchi) ishtirok etishini nazarda tutadi. ISO muvofiqlikning 3 ta ko'rinishini o'rnatadi:

- muvofiqlik xaqida ariza;
- muvofiqlik attestatsiyasi;
- muvofiqlik sertifikatlashi;

Muvofiqlik xaqida ariza – bu ishlab chiqaruvchining arizasi bo'lib, anda sertifikatlash tashkilotlaridan tashqarida ishlab chiqarilgan maxsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlarning ma'lum standartlarga yoki boshqa me'yoriy-texnikaviy xujjatlarga javob berishiga ishlab chiqaruvchining o'z-o'zini sertifikatlash deb xam ataladi.

Muvofiqlik attestatsiyasi – bu ma'lum maxsulot namunasi ma'lum standartlar yoki me'yoriy-texnik xujjatlarga javob berishi to'risida uchinchi tomon, sinov laboratoriyasining arizasidir. Bunda ishlab chiqarilgan maxsulotlar seriyasining muvofiqligiga baxo berilmaydi, balki sinov o'tkazish uchun yuborilgan maxsulot namunasining sifatiga kafolat beriladi.

Muvofiqlik sertifikatlashi – ishlab chiqarilgan maxsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlarning ma'lum standart va me'yoriy texnik xujjatlarga javob berishiga uchinchi tomonning bergan kafolatidir.

SHunday qilib, muvofiqlik sertifikatlashi uchinchi tomon orqali kafolatlanadi va o'rnatilgan qonunlarga muvofiq tashkiliy sistema chegarasida amalga oshirilgandagina tan olinadi. Bunda uchinchi tomon seriyali ishlab chiqarilgan maxsulotlarning standartlar shartiga absolyut jixatdan emas, balki ma'lum ishonchlilik darajasi bilan javob bera olishini tasdiqlaydi. Ushbu ishonchlilik darajasi maxsulotning o'rnatilgan shartlarga muvofiqligini ta'minlovchi ishlar xajmiga bog'liq xolda turlicha bo'lishi mumkin. Ishonchlilik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, maxsulot sifatini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilgan ishlar xajmi shunchalik katta bo'ladi.

Muvofiqlik sertifikatlashi sertifikatlash sistemasi chegarasida amalga oshiriladi. Sistema chegarasida sertifikatlash yagona qonunlar asosida amalga oshirilishi kerak. Sertifikatlash sistemalari 3 ta darajada: *milliy*, *regional* va *xalqaro* darajada yaratilishi mumkin.

Ayrim maxsulot turi, texnologik jarayon yoki xizmatlarga nisbatan sertifikatlash sistemasini ifodalovchi sertifikatlash sxemalari mavjud.

Maxsulotning standart shartlariga javob berishi muvofiqlik sertifikati yoki muvofiqlik belgisi bilan tasdiqlanadi.

Muvofiqlik sertifikati - maxsulot texnologik jarayon yoki xizmatlar tegishli standart yoki me'yoriy xujjatlarga mos kelishini tasdiqlovchi, sertifikatsiyalash sistemasi qoidalariga muvofiq berilgan xujjatdir.

Muvofiqlik belgisi – bu qonun tomonidan ximoyalanadigan belgi bo'lib, sertifikatsiyalash sistemasi qoidalariga ko'ra foydalanilib, maxsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlartegishli standartlarga javob bera olishini kafolatlaydi.

Muvofiqlik sertifikati va belgisi tuzilishiga ko'ra xam, mazmuniga ko'ra xam sertifikatlash sistemasi tomonidan o'rnatilgan shartlarga javob berishi kerak. Ular amaldagi qonunlarga ko'ra beriladi.

7.2. Sertifikatlash sistemasining turlari

Yuqorida aytib o'tilganidek, sertifikatsiya o'z-o'zini sertifikatlash va uchinchi tomon orqali sertifikatlashga bo'linadi.

O'z-o'zini sertifikatlashda muvofiqlik sertifikatlari tayyorlovchilar tomonidan beriladi. Ularda, oqibatda, korxonani nomi, maxsulotning sertifikatlashga tegishli bo'lgan tavsiflari ro'yxati, qabul qilingan maxsulotlar partiyasini tartib raqami, shuningdek mana shu maxsulotga nisbatan amaldagi me'yoriy-texnikaviy xujjatlar ko'rsatiladi.

O'z-o'zini sertifikatlashda quyidagilarga asoslanadi:

➤ maxsulotga nisbatan aniq va to'liq ma'lumotlarning (standartlar, texnik shartlar va boshqa me'yoriy texnikaviy xujjatlarning) bo'lishi;

➤ korxonada sifatni nazorat qilishni tashkil etishning yuqori darajasi: materiallar va yarimfabrikatlar, texnologik jarayonning barcha bosqichlari, tayyor maxsulot, uni o'rash-joylash bo'yicha;

➤ ishlab chiqaruvchilar tomonidan muvofiqlik arizasiga ko'ra maxsulotning standart shartlariga va boshqa me'yoriy-texnikaviy xujjatlarga javob berishiga to'liq mas'uliyatni, javobgarlikni tan olish. Bunda yuridik yoki administrativ mas'uliyat emas, balki iste'molchilar oldidagi ma'naviy mas'uliyat, sifatning nomuvofiqligi sababli bozorda o'z maxsulotiga nisbatan talabni yo'qotib qo'yish xavfi mas'uliyati nazarda tutiladi. Umuman olganda firmaning nufuzi uchun javobgarlik nazarda tutiladi.

O'z-o'zini sertifikatlash AQSH, Kanada, Germaniya, Gollandiya va boshqa ko'pgina xolatlarda keng tarqalgan. Bu davlatlarda ko'p xollarda ishlab chiqaruvchi korxona maxsus o'rash joylash ishlarini amalga oshirish yoki maxsulotning milliy standartlarga javob berishini tasdiqlovchi sertifikatlar berish orqali uning sertifikatlashtirilganligini ko'rsatadi.

O'z-o'zini sertifikatlashdan farqli ravishda *uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalashtirish* betaraf tomon orqali amalga oshiriladi.

• baxolash ishlarining sertifikatlashtirishning amaldagi qoidalariga muvofiq xolda to'ri amalga oshirilganligini baxolash va tasdiqlash;

• namunalarni sinovdan o'tkazish;

• ishlab chiqarishning texnologik jarayoni xolatini nazorat qilish;

ISO 9000 ga muvofiq sertifikatsiyalash ishlarini amalga oshirishning 10 ta sistemasi mavjud. Ular maxsulot sifatini aniqlash va ta'minlash ishlarining xajmiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. 1-5 sistemalar maxsulot namunalari umumiy xolda nazorat qilishga

asoslanib, ishlarining xajmiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. 1-5 sistemalar maxsulot namunalarini umumiy xolda nazorat qilishga asoslanib, nazorat ishlari xajmining o'sib borishi bilan tavsiflanadi. 6-8 sistemalar o'zaro bog'lanmagan, 1-5 sistemalarga xam bog'liq emas.

1-sistema. Ushbu sistema uchinchi tomon orqali maxsus sinov markazlarida maxsulotni umumiy xolda sinovdan o'tkazishga asoslangan. Bunday sertifikatlashda faqatgina namunaning tegishli standart va me'yoriy xujjatlarga muvofiqligi o'rnatiladi.

2-sistema. Bunda 1-sistemadan farqli ravishda savdo sohasidan olingan maxsulot namunalarini vaqti-vaqti bilan nazorat sinovidan xam o'tkaziladi. Sertifikatlashning ushbu sistemasi iste'molchilarga sifatsiz maxsulot yetkazilishi oldini olish imkonini beradi.

3-sistema. Bu sistemada, 2-sistemadan farqli nazorat sinovlari vaqti-vaqti bilan maxsulot savdo sohasiga borib tushmasdan o'tkaziladi. Bu esa standartlarga javob bermaydigan maxsulotlarning jo'natilishining oldini oladi.

4-sistema. Sertifikatsiyalash sistemasining asosida 1-3 sistemalarida nazarda tutilgan namunalarining vaqti-vaqti bilan o'tkaziladigan nazorat sinovlari yotadi. Ushbu sistema yaroqsiz maxsulotning sotib olinish ehtimolini kamaytiradi. Ammo bunda maxsulot sifatini nazorat qilish ishlarining xajmi ortadi.

SHuni ta'kidlash lozimki, 1-4 sistemalar maxsulotlarni standartlar shartiga va boshqa me'yoriy-texnikaviy xujjatlarga muvofiqligini attestatsiyadan o'tkazish uchun tavsiflidir.

5-sistema. Sertifikatlashning bu sistemasi 4-sistemadan farqli qo'shimcha ravishda ishlab chiqaruvchi korxonada sifatni ta'minlash sistemasining faoliyati va ishlab chiqaruvchi korxonani attestatsiyadan o'tkazishni ko'zda tutadi. Bunday sistema faqatgina maxsulotning sifatini o'rnatibgina qolmay, balki korxonaning talab etilayotgan sifat darajasida maxsulot ishlab chiqara olish imkonitini xam baxolashga imkon beradi. 5-sistema xalqaro sertifikatsiyalash sistemalarida va sanoat rivojlangan mamlakatlarda keng tarqalgan.

6-sistema. Ushbu sistema faqatgina ishlab chiqaruvchi korxonada maxsulot sifatini ta'minlash sistemasini ta'minlashni amalga oshirishgagina asoslangan. Ba'zi xollarda uni korxonani attestatsiyadan o'tkazish deb xam ataladi. Bu sistema standart tugallangan maxsulotga nisbatan shartlarni qanoatlantirmay, faqatgina ishlab chiqarish turiga nisbatan shartlarni o'rnatganda qo'llanadi.

7-sistema. Ushbu sistema xar bir tayyorlangan maxsulotlar partiyasidan tanlanmalarni sinovdan o'tkazishga asoslangan. Sertifikatsiyalashning bu turi uchun ishlab chiqarilgan maxsulotlarning xajmi va o'rnatilgan sifat darajasiga bog'liq xolda tanlanmaning xajmini aniqlash muximdir.

8-sistema. 7-sistemadan farqli xar bir ishlab chiqarilgan maxsulotning standartlar shartlariga muvofiqligini sinovdan o'tkazishga asoslangan. Bu sistemada maxsulot sifatiga nisbatan qat'iy shartlar qo'yilib, ularning tegishli standartlardan biroz bo'lsada chetlanishi iste'molchiga katta zarar yetkazishi mumkin bo'lgan xollarda qo'llaniladi.

Sertifikatsiyalash ishlarini amalga oshirish uchun quyidagilar asos bo'lib xizmat qiladi:

➤ Tovar ishlab chiqaruvchining imkoniyatlariga, import qiluvchi davlat qonunlariga, iste'mol shartlariga javob berishi to'risida xulosa chiqarish mumkin bo'lgan kriteriyalarni tanlash;

➤ Sertifikatsiyalash tashkilotining reputatsiyasi, uning kompetentligi, shuningdek sinov o'tkazuvchi davtgoxlar va o'lchov asboblari takomillashtirish;

- Texnologik jarayonlar va sifatni boshqarish sistemasini qo'llashning muqimligi;
- qabul qilingan sertifikatlash printsiplarini boshqa sertifikatlash sistemalari printsiplari bilan o'zaro taqqoslash mumkinligi;

Uchinchi tomon orqali sertifikatlash turlari

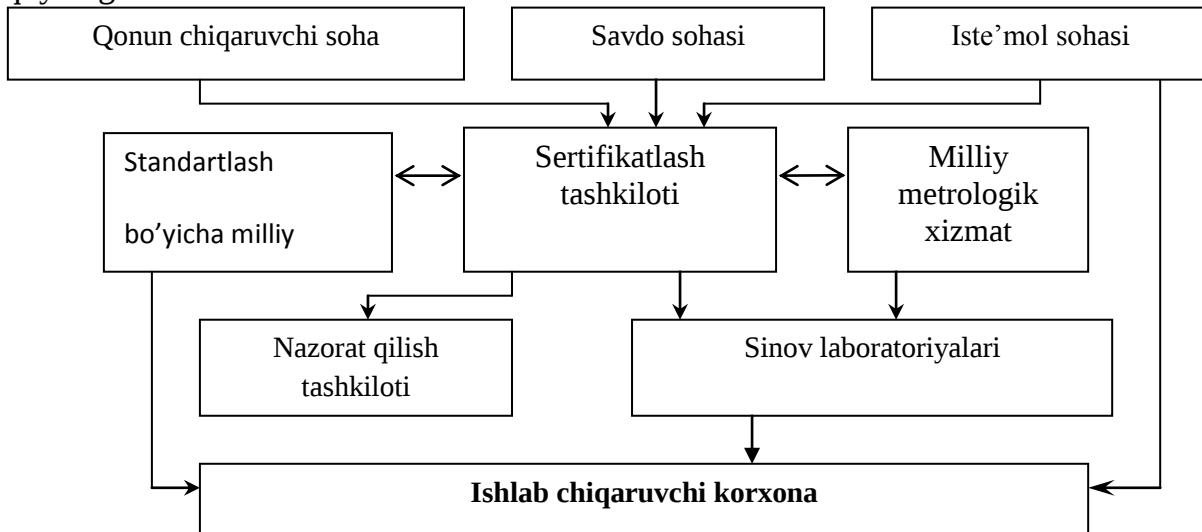
1.-jadval

Sertifikatsiyalash turlari	Korxonalarni attestatsiyasi	Korxonalarda sinovlarini etilishini baxolash nazorat tashkil	Namunalarni sinov markzlarida sinovdan o'tkazish	Maxsulot sifatining keyingi nazorati		
				Savdodan olingan namunalarni sinovdan o'tkazish	Ishlab chiqarishdan olingan namunalarni sinovdan o'tkazish	Sifatni ta'minlash sistemalari faoliyatining nazorati
.	-	-	+	-	-	-
.	-	-	+	-	-	-
.	-	-	+	-	-	-
.	-	-	+	-	-	-
.	+	-	+	+	+	+
.	+	+	-	-	-	-
.	-	-	Takrorlanmalarda 100 %	-	-	-
.	-	-	100%	-	-	-

7.3. Sertifikatsiyalash tashkilotlari

Sertifikatsiyalash sistemasining murakkabligiga qarab uchinchi tomon turli tashkilotlarining bo'lishi nazarda tutiladi. Birinchi sistemada keltirilgan namunalarni faqatgina tipik sinov, o'tkazilganda, faqat bitta sertifikatsiyalash tashkilotiga ega bo'lishi yetarlidir. SHu bilan bir vaqtda 5-sistemada sertifikatsiyalash tashkiloti bilan bir qatorda standartizatsiyalash va nazorat qilish tashkilotlari sistemasida ishtirok etishi xam talab qilinadi.

Umumiy xolda uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash sistemasining tashkiliy tuzilishini quyidagicha tasvirlash mumkin. 3.01-rasm.

1-rasm. Uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash sistemasining tashkiliy tuzilishi

Sertifikatlash tashkiloti sistemaga va uning faoliyatiga boshchilik qiladi:

□ayrim maxsulotlar sifatini nazorat qilishni mamlakatimizda joriy etilgan qonuniyatlar va normativ aktlar bo'yicha tashkil etish;

□savdo soxasi va maxsulotning iste'molchilari tomonidan ilgari surilayotgan standartlar bo'yicha shartlarga rioya qilish majburiyatlari bo'yicha.

Sertifikatlash tashkilotlarining asosiy funktsiyalariga quyidagilar kiradi:

- qabul qilingan sistema chegarasida sertifikatsiyani amalga oshirish tartibini ishlab chiqish;
- sertifikatlash sinovlarini amalga oshirish uchun sinov laboratoriyalarini attestatsiyadan o'tkazish;
- ishlab chiqaruvchi korxonalarda maxsulot sifatini ta'minlash sistemalarini baxolash;
- korxonalarni sertifikatsiyalash sistemalariga kiritish to'risida qaror qabul qilish;
- muvofiqlik sertifikatini yoki muvofiqlik belgisi bilan maxsulot ishlab chiqarishni kafolatlaydigan litsenziyani berish;
- sertifikatsiyalanadigan maxsulotlar ro'yxatini olib borish;
- sertifikatsiyalanayotgan maxsulotning sifati to'risidagi munozaralarni ko'rib chiqish.

Uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash sistemalari quyidagi xolatlarda tuzilishi mumkin:

- ishlab chiqaruvchilar assotsiatsiyalarida;
- maxsulotning asosiy iste'molchilari yoki iste'molchilar guruxi qoshida;
- standartlashtirish bo'yicha milliy tashkilotlarda;

- yuqori xalqaro nufuzga ega xususiy tashkilotlar bilan;
- keng savdo shoxobchalariga ega bo'lgan yirik savdo tashkilotlarida;

Sertifikatlash sistemasining muxim tarkibiy elementi bo'lib, korxonada sifatni ta'minlash sistemasining faoliyatini nazorat qiluvchi tashkilot xisoblanadi. Bundan tashqari, u sertifikatlash tashkilotlari laboratoriyalarida sinovni tashkil etishni vaqti-vaqti bilan nazorat qilishni amalga oshiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sertifikatlash – bu maxsulotning ma'lum standartlarga yoki texnik shartlarga muvofiqligini xujjatlar bilan tasdiqlashdir. Muvofiqlikning 3 ta ko'rinishi o'rnatilgan:

- - muvofiqlik to'risida ariza;
- - muvofiqlik attestatsiyasi;
- - muvofiqlik sertifikatsiyasi.

Maxsulotning standartlar shartiga javob berishi muvofiqlik sertifikati yoki muvofiqlik belgisi bilan tasdiqlanadi.

O'z-o'zini sertifikatsiyalashtirishda muvofiqlik sertifikatlarini ishlab chiqaruvchilarga beriladi, uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalashtirish esa xolis tomonning ishtirokida amalga oshiriladi.

7.4. Sertifikatsiyalashtirish tartibi va unga qo'yiladigan talablar

Sertifikatsiyalashtirish tartibi quyidagi asosiy tadbirlarni amalga oshirishdan iborat.

- Sertifikatsiya o'tkazish uchun qaror va ariza deklaratsiya berish;
- Sertifikatsiyalashtiriladigan maxsulotlardan tajribalar o'tkazish uchun namunalar olish.

Me'yoriy xujjatlar bo'yicha namunalar olish miqdorini belgilash.

- Maxsulot yoki ishlab chiqarishni sertifikatsiyalashtirish sxemasini tanlash;
- Olingan natijalarni taxlil qilib muvofiqlik sertifikatini berish to'risida qaror qabul qilish;
- Davlat standarti ro'yxatidan maxsulotni o'tkazib, muvofiqlik sertifikatini berish;
- Xalqaro sertifikatlash tashkilotlari tomonidan berilgan muvofiqlik sertifikatlarini tan

olish;

- Sertifikatsiyadan o'tgan maxsulotning sifat ko'rsatkichlarining barqarorligini nazorat qilish;

- Sertifikatsiya natijalarining axboroti;
- Noroziliklarni ko'rib chiqish.

Sertifikatsiyalashtirish ishlarini amalga oshirish uchun sertifikatsiyaga tegishli tashkilotga ariza-deklaratsiya va unga qo'shimcha xujjatlar jo'natiladi. Tegishli arizani qabul qilgan tashkilot bir oy davomida xujjatlarni ko'rib chiqib, sertifikatsiyalashtirishga oid talablarga mos kelishi to'risida qaror qabul qiladi, qaysi tartibda va kimlar tomonidan o'tkazilishi belgilanadi.

Tanlangan namunalar Milliy sertifikatsiyalashtirish tizimining akkreditlangan sinov laboratoriyalarida sinovdan o'tkaziladi. Lozim bo'lsa sertifikatsiyalashtirish tashkiloti tajribalar o'tkazish uchun usulubiy ko'rsatmalar ishlab chiqishni tashkil etadi.

Sertifikatlangan maxsulotning sifat ko'rsatkichlari barqarorligini tekshiruv nazorati shu maxsulotni ishlab chiqarish jarayoniga sertifikat bergan tashkilot tomonidan maxsus reja asosida amalga oshiriladi. Zarur hollarda betaraf mutaxassislarni tekshiruv nazoratiga jalb etish mumkin. Tekshiruv nazorati natijalariga ko'ra sertifikatsiyalashtirish tashkiloti muvofiqlik sertifikati yoki muvofiqlik belgisini quyidagi hollarda bekor qilishi yoki to'xtatib qo'yishi mumkin.

- me'yoriy texnik xujjatlardagi talablar o'zgarsa;
- maxsulotning tarkibi va tuzilishi o'zgarsa;
- tashkilot yoki ishlab chiqarish texnologiyasi o'zgarsa;
- sifatni ta'minlovchi sistema, texnologiya, sinash uslublari o'zgarsa.

Tekshiruv nazorati tomonidan aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilingunga qadar muvofiqlik sertifikatini berish to'xtatib turiladi. SHu muddatda xam axvol o'zgarmasa, muvofiqlik sertifikatini bekor qilinadi. Bundan tashqari sertifikat berish yoki muvofiqlik belgisini qo'yish quyidagi xollarda xam bekor qilinadi:

- maxsulotda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilib bo'lmasa;
- ishlab chiqaruvchi o'zining moliyaviy majburiyatlarini bajarmay qo'ysa;
- ishlab chiqaruvchi sertifikatni vaqtincha to'xtatib qo'ygandan keyin muddatni uzaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirmasa;
- maxsulotni ishlab chiqarish to'xtatilgan bo'lsa.

Sertifikatsiyalashtirish tashkiloti bu xaqda rasmiy axborot beradi va mazkur maxsulot ishlab chiqarish sertifikatini davlat ro'yxatidan chiqaradi. Axborot bilan ta'minlash sertifikatsiyalash tashkiloti ishtirokchilari bilan xamkorlikda amalga oshiriladi.

7.5. Sertifikatlashning tashqi savdo xolatiga ta'siri.

Sertifikatlashtirish davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlarini yengillashtiradi, maxsulotni import qilinayotgan davlatlarda qayta sinovdan o'tkazish, tashish xarajatlari qisqaradi. Yagona xalqaro standartlar birliklariga amal qilishga asoslangan xalqaro sertifikatsiyalash sistemalarini joriy etilganda, ish yanada osonlashadi.

Ammo, ko'pchilik davlatlarda sertifikatlashtirish milliy chegaralarda kiritilgan. Natijada sertifikatlashning milliy qoidalari, sinovlarni o'tkazish tartibi va natijalarni ifodalashda farq yuzaga keladi. SHuning uchun xam milliy sertifikatsiyalash bilan bog'liq bo'lgan xalqaro savdodagi nomuvofiqlikni yo'qotish ko'pchilik xalqaro tashkilotlarning diqqat markazidadir.

SHu bilan bir qatorda sertifikatlash va standartlashning milliy qoidalaridagi farqlar, shuningdek, ayrim maxsulot turlariga nisbatan qo'yilgan talablardagi ob'ektiv farqlar ba'zi mamlakatlarda proteksionistik maqsadlarda, ya'ni chet ellik ishlab chiqaruvchilarga bu mamlakatlarning bozoriga kirib kelishlarining yo'lini yopish yo'lida xam foydalanmoqdalar.

CHet el maxsulotlarining ichki bozorga kirib kelishining oldini olishda standartlardan foydalanishning oldini olishga quyidagilarni misol qilib keltirishimiz mumkin:

- ma'lum konstruksiyadagi buyumlarni standartlar orqali tavsiflash;
- ma'lum bir materiallarni qo'llash;
- buyumning qandaydir tavsifi miqdorini boshqa davlatlarda qabul qilinganiga nisbatan yuqoriroq ko'tarish (masalan, kafolatli xizmat ko'rsatish muddatini).

Bunday proteksionizm to'risida Germaniyaning ulgurji va tashqi savdo Ittifoqining Prezidenti Gans Xaytvich shunday degan: «O'z iqtisodini zararli raqobatdan ximoyalashni kuchaytirishda davlatlar judayam ixtirochi bo'ladilar. Bugungi kunda umumiy bozor mamlakatlarida 900 dan ortiq savdo aloqalarining o'rnatilishiga xalal beradigan davlat texnikaviy reglamentlarining mavjud. Ular davlatlarning ichki bozoriga chet el maxsulotlarining kirib kelishiga qarshilik qiladi, xamda o'z maxsulotini chet el maxsulotlari raqbatidan asrashga yordam beradilar.»

Ba'zi xollarda proteksionistik choralar jamoatning talabiga ko'ra amalga oshiriladi. Bunday xolatda iste'molchilar qiziqishini ximoya qilish, ularning sog'lig'ini, atrof-muxitni ximoya qilish uchun qonuniy aktlar va qarorlar qabul qilinadi.

CHet el tovarlari diskriminatsiyasi uchun ularning sertifikatsiyalash sinovlarini o'tkazishga milliy ishlab chiqaruvchilarga nisbatan qo'llanadigan xaq yuqori qilib belgilanadi. Natijada, sertifikat olish uchun yuqori xaq to'lash, ko'pincha maxsulotni eksport qilishni samarasiz bo'lishiga olib keladi.

7.6. Sertifikatsiya va xalqaro savdo

Yuqorida aytib o'tilganidek, sertifikatziya, ko'p xollarda chet ellik raqobatchilarga nisbatan protektsionistik siyosat sifatida qo'llanadi. SHunga qaramasdan sertifikatziyaning asosiy maqsadi – bu xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratib berishdir. Tabiiyki, bu maqsadni amalga oshirish uchun tegishli xalqaro kelishuvlar zarur. Bu borada «Tokio raund» (1979y) da tuzilgan GATT savdodagi texnikaviy to'siqlar bo'yicha Kelishuv ayniqsa ahamiyatga ega. Kelishuv davlatlar o'rtasidagi savdo aloqalarida protektsionizm va diskriminatsiyani cheklash uchun qo'yilgan birinchi qadamdir. U GATT ga kiruvchi davlatlarga quyidagi majburiyatlarni yuklatadi:

- 1) Texnikaviy reglament va standartlarni protektsionistik maqsadlarda qo'llamaslik, ularni ishlab chiqishda amaldagi xalqaro standartlarni e'tiborga olish;
- 2) Milliy sinov markazlari va maxsulotni sertifikatziyalash sistemalariga boshqa davlatlar ishtirokchilarini ruxsatnoma bilan diskriminatsiya qilmaslik;
- 3) Ishtirokchi mamlakatlar tovarlariga standartlar va texnikaviy reglamentlarni joriy etish bo'yicha milliy tartibni yaratib berish;
- 4) Ishtirokchi mamlakatlar davlat tashkilotlari tomonidan maxsulotni sinovdan o'tkazish natijalarini, kelishuvga qo'l qo'ygan boshqa tashkilotlar va muvofiqlik belgilarini tan olinishini ta'minlash;
- 5) Ishtirokchi mamlakatlar o'rtasida milliy standartlashtirish va sertifikatziyalashtirish bo'yicha ma'lumotlarni o'zaro almashuvini amalga oshirish.

Kelishuv milliy standartlar, texnikaviy reglamentlar sertifikatlash qoidalarini xalqaro standartlar va ko'rsatmalar bilan moslashuviga imkon beradi. Bu esa maxsulotning texnikaviy darajasi va sifatini yaxshilashga, uning eksport quvvatini oshirishga imkon beradi. Umuman olganda Kelishuv ishtirokchi davlatlar o'rtasidagi xalqaro savdo aloqalarini normalashtirish va kengaytirish imkonini beradi.

Kelishuvning bajarilishini nazorat qilish GATT qo'mitasiga yuklatilgan. U Kelishuvning amalga oshirilishini nazorat qiladi, ekspertlar guruxi yordamida tortishuvlarning yechilishiga, maslahatlar o'tkazishiga imkon yaratadi. Sertifikatziyalash bo'yicha bir qator xalqaro tashkilotlar mavjud. Ulardan elektron-texnika buyumlarini sertifikatziyalash sistemasining (IET) Xalqaro iqtisodiy qo'mitasi (MEK) ikki tomonlama ahamiyatga ega:

- Birinchidan, u xar bir tayyorlangan IET partiyasini tegishli me'yoriy-texnikaviy xujjatlarga muvofiq xolda sinovdan o'tkazadigan yagona xalqaro sistemadir
- Ikkinchidan, unda sobiq SSSR davlatlari ishtirok etadilar.

MEK sertifikatziyalash sistemasining asosiy maqsadi IET ishlab chiqaruvchi mamlakatlar o'rtasidagi savdoga ularga nisbatan yagona shartlarni o'rnatish orqali imkon berish.

Bu sistemaga kiruvchi mamlakatlarda ishlab chiqarilgan maxsulotlar boshqa barcha ishtirokchi davlatlarda qayta sinov o'tkazilmasdan ishlatilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Boshqa MEK Farbiy Yevropa IETiga nisbatan raqobatbardosh bo'lgan Amerikaning IETiga diskriminatsiya maqsadlarida tuzilgan edi. Keyinchalik MEK da butun dunyo miqyosida IET sertifikatziyalash sistemasini tuzish masalasi paydo bo'ldi.

Har qanday IET ishlab chiqaruvchi korxona MEK sistemasi chegarasida ishlab chiqargan maxsulotlarini sertifikatlash xuquqi uchun litsenziya olishi mumkin. Buning uchun u vakolatli milliy tashkilotga IETni tayyorlashda asos qilib olingan umumiy va guruxli texnikaviy shartlarni yuborishlari shart. Bunda korxona milliy nazorat xizmati vakillariga IETning ishlab chiqarish uchastkalariga kirish imkonini beradi. Sir saqlanadigan ishlab chiqarish uchastkalari korxonaning bosh nazoratchisining nazoratida bo'lishi kerak. Bosh nazoratchining asosiy majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- Milliy nazorat xizmati bilan aloqani ta'minlash;
- qabul qilingan IET partiyasining sifati uchun javobgarlik;
- nazorat o'lchash va sinov ishlarini xisobga olish, ularning natijalarini milliy nazorat xizmatiga uzatish;

- muvofiqlik belgisi bilan qabul qilingan maxsulotlar partiyasining o'rash-joylash ishlari uchun javobgarlik;

- chiqarilgan partiyalar sinovlarining protokollarini ifodalanishing to'riligi;

- IET ni qo'shimcha sinov va nazoratdan o'tkazilishi uchun javobgarlik.

Ishlab chiqaruvchi korxona, MEK sistemasi chegarasida sertifikat olgach, bosh nazoratchining va milliy nazorat xizmatining ishtirokida maxsulot sifatini nazorat qilishni tashkil etishi kerak. Har bir partiyaning qabul qilinish kriteriyasi mazkur IET tipiga nisbatan texnik shartlar bo'yicha o'rnatiladi.

MEK Sistemasi qoidalariga muvofiqlik belgisi bilan o'raladi yoki ularga muvofiqlik sertifikati tayyorlanadi. O'rash va muvofiqlik sertifikatining berilishi bosh nazoratchining bevosita nazorati ostida beriladi. IET uzoq va vaqt saqlashdan keyin jo'natilsa, uni jo'natishdan oldin takroran sinov ishlari amalga oshiriladi.

Ishlab chiqaruvchi davlat qonunlariga muvofiq qayd etilgan muvofiqlik belgisi o'rash uchun ishlatiladigan materialga yopishqoq lenta orqali tushiriladi. Muvofiqlik belgi yoniga quyidagi ma'lumotlar qo'yiladi:

- Milliy nazorat xizmatiga

- Korxonaning attestatsiyadan o'tganligi to'risidagi guvoxnoma;

- Nazorat partiyasiga(ssylka).

qabul qilingan IET partiyasi uchun berilgan muvofiqlik sertifikati quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi:

- korxonaning nomi va joylashgan o'rni;

- korxonaning savdo belgisi;

- katalog va kod bo'yicha buyumning to'liq nomi;

- nazorat partiyasining tartib raqami;

- mazkur buyum tipi uchun texnikaviy shartlar;

- milliy nazorat xizmatining nomi;

- sertifikat bergan vakolatli shaxsning imzosi;

- ishlab chiqaruvchi korxonaning attestatsiyadan o'tganligi to'risidagi guvoxnomaning tartib raqami;

- buyum qabul qilib olingan sana;

- sertifikat berilgan sana.

Sertifikatsiyalash bo'yicha juda katta ishlar ISO (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) chegarasida sertifikatsiya bo'yicha qo'mita (SERTIKO) boshchiligida amalga oshiriladi. Uning faoliyat soxasi quyidagicha aniqlanadi:

- milliy va regional sertifikatsiyalash sistemalarini, muvofiqlik belgilarini, maxsulotning tavsifini yana kengroq, bir-birini tan olishga qaratilgan vositalarni o'rganish;

- milliy yoki regional sertifikatsiyalash sistemalarini protektsionistik maqsadlarda foydalanilishiga barxam berish yoki cheklash maqsadida tegishli kelishuvlarni tuzish qoidalarini ishlab chiqish.

SERTIKO da quyidagi ishchi guruxlari tuzilgan:

- tushunchalar bo'yicha;

- sinov protokollari formasi bo'yicha;

- sinov laboratoriyalari tomonidan o'tkaziladigan malakali sinovlar bo'yicha;

- yuridik javobgarlik masalalari bo'yicha;
- ISOga muvofiqlik belgisi bo'yicha;
- Korxonalarda sifatni baxolash usullari bo'yicha.

SERTIKO «Tegishli standartlar va uchinchi tomon orqali sertifikatlash sistemalariga tegishli printsiplarni jamlash» ni boshqarishni ishlab chiqdi. U milliy xamda regional sertifikatlash sistemalarini boshqa sistemalar bilan xamda boshqa davlatlarning ularda ishtirok etishi bilan o'zaro muvofiqligi nuqtai nazaridan tashkiliy printsiplarni o'rnatadi. Masalan, milliy va regional sertifikatlash sistemalarini tuzishda ular imkoni boricha ISO xalqaro standartlariga asoslanishi kerak. Bunda ushbu standartlar muvofiqlik sertifikatlash shartlarini o'zida aks ettirishlari lozim:

- Sertifikatlashayotgan maxsulotning tavsiflari darajasini aniq o'rnatish;
- Sinov va o'lchash ishlarini aniq amalga oshirish usullari;
- Standartlarga maxsulot sifatini ta'minlash shartlarini kiritish;
- Texnika va texnologiyaning rivojlanishiga ta'sir etuvchi sharoitlar.

Raxbarlik qilish maxsulotning barcha ishlab chiqaruvchilarini yaratilayotgan sistemalarda hech bir diskriminatsion shartlarsiz ishtirok etishini ta'minlashning zaruriyligini nazarda tutadi.

U xalqaro savdoni sertifikatlash vositalari, barcha mamlakatlarning sistemalarda erkin ishtirok etishini ta'minlash yo'li bilan rivojlantirish uchun qulay sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sertifikatlash davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlarini osonlashtiradi, import qilinayotgan davlatlarda maxsulotni qayta sinovdan o'tkazish ishlariga ketadigan xarajatlar qisqaradi.

7.7. Sanoat rivojlangan davlatlarda sertifikatlash

Sanoat rivojlangan davlatlarda sertifikatlash asrimizning 20-30-yillarida yuzaga keldi. Milliy sertifikatlash sistemalari keyinroq tuzila boshladi. Xalqaro davlatlarda ular faqatgina eksport qilinadigan maxsulotning sifatini oshirish maqsadida tuzildi (Yaponiya, Hindiston, Yugoslaviya va boshqalar).

Frantsiyada milliy sertifikatlash sistemasi NF belgisi uchinchi tomon orqali sertifikatlash sistemasiga kiradi va quyidagilarni amalga oshiradi:

- ishlab chiqaruvchi korxonalardan arizalarni berish;
- korxonalarining sifatini ta'minlash sistemasini baxolashni amalga oshirish;
- maxsulot namunalarini sinovdan o'tkazishni amalga oshirish;
- sertifikatlarni yoki maxsulotni muvofiqlik belgisi bilan chiqarishga imkon beruvchi litsenziyani berish;
- ishlab chiqarish, sotish soxalaridan olingan maxsulotni vaqti-vaqti bilan nazorat qilish, shuningdek korxonalarda nazoratni amalga oshirish.

1983 yil 2000 ta bir necha ming turdagi maxsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarining maxsulotiga muvofiqlik belgisi berildi. Muvofiqlik belgisi bilan ishlab chiqarilayotgan maxsulotning xajmi 40 mlrd. frankka yetdi.

1981 yildan boshlab Frantsiya xukumati 18 ta milliy tashkilotni sertifikatlash bo'yicha vakolatli tashkilot deb tan oldi. Ularning ichida AFNOR muxim o'rin tutadi.

Germaniyada 1920 yil Nemis standarti instituti (DIN) tomonidan muvofiqlik belgisi joriy etildi. U namunalarni sinovdan o'tkazishning maxsus tartibiga ega bo'lgan bir necha turdagi maxsulotlar, gaz uskunalari, suv ta'minoti uskunalaridan tashqari barcha maxsulotlar turiga tarqatildi.

Standartlarga muvofiqlik sertifikatlash sistemasi DIN 110dan ortiq maxsulotlar guruxini tanlab olgan. U orqali 15000 dan ortiq litsenziya DG-WK belgisi bilan chiqarishga berilgan. Ushbu sertifikatlash sistemasida chet el ta'minotchilari xam amaldagi qoidalaridan kelib chiqadigan majburiyatlarni qabul qilsalar ishtirok etishlari mumkin.

Germaniyada, shuningdek, ayrim maxsulotlar turlari bo'yicha sertifikatlash sistemalari xam mavjud, masalan, elektrotexnika va elektron asboblari bo'yicha. Ular Nemis elektrotexnika assotsiatsiyasi (VDE) tomonidan amalga oshiriladi. VDE DIN bilan birlashtirilgan Kelishuv asosida elektrotexnika, elektronika va aloqa sohasidagi milliy standartlarni ishlab chiqaradi.

Umuman, Germaniyada juda ko'p sertifikatlash sistemalari o'z-o'zini sertifikatlash, uchinchi tomon orqali 4-chi va 5-sertifikatlash sistemalari chegarasida faoliyat olib boradi.

Buyuk Britaniyada boshqa rivojlangan mamalatlardagi singari bir necha milliy sertifikatlash sistemalari faoliyat olib boradilar. Ulardan eng yirigi Britaniya standartlar instituti (BSI) tomonidan tuzilgan sistema xisoblanadi. U milliy standartlarga muvofiqlikning maxsus belgisiga ega.

Ko'rsatilgan sistemalar chegarasida sertifikatlash bo'yicha ishlarni sifatni ta'minlash bo'yicha boshqarva BSI QUAD amalga oshiradi. Sertifikatlash ishlarini amalga oshirish tartibi xuddi Frantsiya va Germaniyadagi kabi.

Korxonalarning BSI ni xabardor qilmay turib, maxsulotni o'zgartirishga xaqqi yo'q. Maxsulotga kiritilgan o'zgarishlar sinovlar o'tkazib, o'zgartirilgan maxsulotning standartlarga javob berishi tasdiqlangach QUAD tomonidan tan olinadi. Litsenziya bir yil muddatga beriladi. Muddat tugagach, uni o'zgartirish kerak.

Britaniya sistemasi 250 ta milliy standartni o'z ichiga oladi. Milliy va chet el firmalariga mingdan ortiq litsenziyalar berilgan.

BSI muntazam ravishda sertifikatlash sistemalaridan maxsulotlarga ko'rsatkich, shuningdek xaridorlar uchun boshqaruv ma'lumotlarini nashr qiladi, xar bir milliy standart bo'yicha berilgan sertifikatlar xaqida ma'lumotlar beradi.

Amerika Qo'shma Shtatlarida boshqa Farbiy Yevropa davlatlaridan farqli ravishda yagona sertifikatlash qoidalari yoki sertifikatlash bo'yicha yagona tashkilot yo'q. Turli ishlab chiqaruvchilarning assotsiatsiyalari va xususiy kompaniyalarida yuzlab sistemalar faoliyat ko'rsatadi. Analogik xolatni standartlashtirish bo'yicha xam ko'rishimiz mumkin. Standartlarni turli statusga ega bo'lgan yuzlab tashkilotlar ishlab chiqadilar. SHuning uchun xam amaldagi sertifikatlash sistemalari uchun umumiy kriteriy yaratish uchun xarakat qilinmoqda. SHu maqsadda sinov laboratoriyalarini akkreditatsiyalash milliy sistemasi tuzilgan va sertifikatlash sistemalarini ro'yxatga olish sistemasi yaratilmoqda.

AQSH da sertifikatlashtirish milliy, shuningdek xalqaro darajada maxsulotning sifatiga kafolat bo'lib xizmat qiladi. Sertifikatlashtirishning zaruriyligi ishlab chiqaruvchi korxonalarning ishlab chiqarilayotgan maxsulot sifatini yuqori darajada bo'lishini ta'minlashga, raqobatbardoshligini oshirishga qaratilganligi bilan asoslanadi.

AQSHda milliy sug'urta kompaniyasi, Amerikaning gaz sanoati korxonalarining laboratoriyalari, Nebraska shtatidagi qishloq xo'jalik texnikasining sinov markazini sertifikatlash sistemalari katta nufuzga ega. SHu bilan birga 2000 dan ortiq sinov laboratoriyalari keng assortimentdagi maxsulotning standartlariga muvofiqligini sinovdan o'tkazish bo'yicha o'z xizmatlarini taklif etadilar.

Sertifikatlash ishlari Amerika standartlari instituti ishlab chiqqan standartlar asosida amalga oshiriladi. Xalqaro standartlar va boshqa davlatlarning standartlari AQSH me'yoriy xujjatlari shartlarini xisobga olmay turib, sertifikatlash ishlarini amalga oshirish uchun qabul qilinmaydi, ya'ni import qilinayotgan maxsulot ma'lum ma'noda diskriminatsiya qilinadi.

Yaponiyada 1949 yil maxsulot sifati muammosini o'rganish bo'yicha Yaponiya olimlari va muxandislari ittifoqida maxsus gurux tuzilgan. 60-yillarning oxirida mamlakatda ishlab chiqarishda sifatni nazorat qilish to'liq xajmda joriy etildi.

Nazorat uchun savollar

1. ISO muvofiqlikning qanday ko'rinishini o'rnatadi?
2. Muvofiqlik sertifikatini nima?
3. Sertifikatlashning qanday sistemalarini bilasiz?
4. Sertifikatsiyalash ishlarini amalga oshirish uchun nimalar asos bo'lib xizmat qiladi?
5. Standartlash bo'yicha milliy tashkilotlar qanday vazifalarni amalga oshiradi?
6. Sertifikatsiyalash tartibi qanday asosiy tadbirlarni amalga oshirishdan iborat.
7. Sertifikatlashning tashqi savdo xolatiga ta'siri.
8. Sertifikatsiyaning asosiy maqsadi nima?
9. Bosh nazoratchining asosiy majburiyatlari nimalardan iborat?
10. Milliy sertifikatsiyalash nima maqsadda va qaysi davlatlarda nechanchi yillardan boshlab tuzildi?

8-mavzu. O'zbekistonda standartlashtirish ob'ektlariga qo'yiladigan talablar va tovarlarni shtrixli kodlash.

8.1. O'zbekistonda standartlashtirish ob'ektlariga nisbatan qo'yiladigan talablar.

8.2. Xizmatlarni standartlashtirish

8.3. Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlash va ularning kontrafakt mahsulot bilan kurashishdagi roli

8.4. SHtrixli kodlash

8.5. Standartlashtirish va ekologiya

8.1. O'zbekistonda standartlashtirish ob'ektlariga nisbatan qo'yiladigan talablar

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlash ko'p qirrali tijorat faoliyatining muhim jihati sanalgan mahsulot, ishlar va xizmatlar sifatini ta'minlash vositalari hisoblanadi.

Standart – bu ular bilan boshqa shunga o'xshash ob'ektlarni taqqoslash uchun asos sifatida qabul qilinadigan namuna, etalon, model. Normativ-texnik hujjat sifatida standart normalar, qoidalar va standartlashtirish ob'ektiga nisbatan qo'yiladigan talablar majmuini belgilaydi va vakolatli organ tomonidan tasdiqlanadi.

Standart moddiy buyumlar (mahsulot, etalonlar, moddalar namunalari), normalar, qoidalar va turli talablar uchun ishlab chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasida standartlashtirish ob'ektlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilab beruvchi normativ-texnik hujjatlarning quyidagi toifalari belgilangan:

- davlat standartlari (GOST);
- tarmoq standartlari (TST);
- respublikastandardlari (RST);
- korxonalar standartlari (KST);
- jamoat birlashmalari standartlari (JST);

- texnik shartlar (TSH);
- xalqaro standartlar (ISO/MEK)
- mintaqaviy standartlar;
- davlatlararo standartlar;
- milliy standartlar.

Davlat standartlari (GOST) tarmoqlararo talab etiladigan mahsulot, ishlar va xizmatlar uchun ishlab chiqiladi. Ushbu toifa standartlarini O'zR Davstandarti qabul qiladi. Standartlarda majburiy talablar ham, tavsiyaviy talablar ham o'z aksini topadi.

Tarmoq standartlari(TST) muayyan tarmoq mahsulotlariga nisbatan ishlab chiqiladi. Ularning talablari davlat standartlarining majburiy talablariga, shuningdek tarmoq uchun belgilangan xavfsizlik qoidalari va normalariga zid kelmasligi. Bunday standartlarni tarmoq standartlarining O'zR GOST talablariga mos kelishi uchun javobgar bo'lgan davlat boshqaruvi organlari (masalan, vazirliklar) qabul qiladi.

Respublikastandardlari(RST) Davstandart va mahsulotning birlashtirilgan guruhlari bo'yicha tegishli yetakchi vazirliklar va idoralarning bilan korxonalar tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotning alohida turlari uchun belgilanadi.

RST respublika hududida joylashgan, ushbu mahsulotni ishlab chiqaruvchi va iste'mol qiluvchi barcha korxonalar uchun majburiy.

Korxonalar standartlari(KST) korxonalarning o'zlari tomonidan ishlab chiqilib, qabul qilinadi.

Jamoat birlashmalari standartlari(ilmiy-texnikaviy jamiyatlar, muhandislik jamiyatlari va b.). Ushbu normativ hujjatlar mahsulot, jarayonlar yoki xizmatlarning printsiplari yangi turlari; sinovlar o'tkazishning ilg'or usullari hamda ishlab chiqarishni boshqarishning noan'anaviy texnologiyalari va usullari uchun ishlab chiqiladi.

Standartlashtirish qoidalari(Q) va *standartlashtirish yuzasidan tavsiyalar*(T) o'z xususiyatiga ko'ra uslubiy mazmundagi hujjatlarga mos keladi. Ular hujjatlar normalarini muvofiqlashtirish, qabul qilingan tarmoqlar, jamoat va boshqa tashkilotlar standartlari to'g'risidagi axborotni O'zR Davstandartiga taqdim etish, korxonada standartlashtirish xizmatini tashkil etish tartibiga, GOST majburiy talablariga amal qilinishi ustidan davlat nazoratini o'tkazish qoidalari va tashkiliy xususdagi boshqa masalalarga taalluqli bo'lishi mumkin.

Texnik shartlar (TSH) korxonalar va xo'jalik faoliyatining boshqa sub'ektlari tomonidan standartni yaratish maqsadga muvofiq bo'lmagan hollarda ishlab chiqiladi. Bir marta yetkazib beriladigan, kichik partiyalarda ishlab chiqiladigan mahsulot hamda badiiy hunarmandchilik asarlari TSH ob'ekti bo'lishi mumkin.

Xalqaro standartlar(ISO/MEK) xalqaro standartlashtirish tashkilotlari tomonidan savdodagi texnik to'siqlarni olib tashlash, ya'ni mahsulot, xizmatlarga nisbatan qo'yiladigan talablarni xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirish uchun ishlab chiqiladi.

Agar standart xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirilgan bo'lsa, u bo'yicha mahsulotni sertifikatlash mumkin.

Mintaqaviy standartlar mintaqaviy standartlashtirish organlari tomonidan ishlab chiqiladi. Masalan, YeOKK (Evropa sifatini nazorat qilish tashkiloti) ana shunday tashkilot hisoblanadi.

Milliy standartlar milliy standartlashtirish organlari, masalan, O'zR Davstandarti tomonidan ishlab chiqiladi. Milliy standartlar faqat O'zR hududida amal qiladi.

Davlatlararo standartlar MDHga a'zo bo'lgan mamlakatlar uchun majburiy.

Standartlar turlari.

Standartlarning quyidagi turlari mavjud:

- asosiy standartlar;

- mahsulot uchun standartlar;
- ishlar va jarayonlar uchun standartlar;
- sinovlar o'tkazish, nazorat qilish, tahlil qilish usullari uchun standartlar;
- texnik shartlar.

Asosiy standartlar, o'z navbatida, quyidagi turlarga bo'linadi:

- umumiy texnikaviy standartlar;
- tashkiliy-uslubiy standartlar.

Sifatni aniqlash, belgilash atamaları, sifat ko'rsatkichlarinomenklaturasini reglamentlovchi umumiy texnikaviy standartlar standartlashtirishob'ektining axborot nuqtai nazaridan mosligini, uning bir xil ma'noda tushunilishini ta'minlash funktsiyasini bajaradi.

Mahsulot uchun standartlar mahsulotga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi va quyidagi turlarga bo'linadi:

- umumiy texnik talablar standartlari;
- umumiy texnik shartlar standartlari;
- texnik shartlar standartlari.

Umumiy texnik talablar va umumiy shartlar standartlar mahsulotni ishlab chiqish, ishlab chiqarish, iste'mol qilish va uning muomalada bo'lishi (undan foydalanish) bo'yicha bir xil mahsulotlar guruhiga nisbatan qo'yiladigan har tomonlama talablar belgilaydi.

Mahsulot parametrlari va (yoki) o'lchamlari, xillari, markalari, sortamenti, konstruksiyasini reglamentlovchi standartlar mahsulotning unifikatsiyasini va bir-birining o'rnini bosa olishnita'minlovchi xil-o'lcham va parametr qatorlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilaydi.

Texnik shartlar standartlar bir xil mahsulotlar guruhiga nisbatan emas, balki muayyan ishlab chiqariladigan mahsulotga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi.

Ishlar va jarayonlar uchun standartlar turli xildagi ishlar va jarayonlarni o'tkazish qoidalarini belgilaydi. Ularning asosiy talabi ushbu ishlar (jarayonlar)ni amalga oshirishda inson hayoti, salomatligi va mol-mulkining xavfsizliginита'minlashdan iborat.

Sinovlar o'tkazish, nazorat qilish, tahlil qilish usullari uchun standartlar sinovlar o'tkazish usullariga, ilmiy-tadqiqot ishlarini o'tkazishga, mahsulotni sertifikatlash chog'idagi sinovlarga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi.

Texnik shartlar – bu tarmoqqa bo'ysungan normativ hujjat bo'lib, ushbu mahsulot uchun GOSTni joriy etishda vaqtinchalik ahamiyatga ega.

8.2. Xizmatlarni standartlashtirish

Standartlashtirish iste'molchilar huquq va manfaatlarining davlat tomonidan himoyalanişini amalga oshirish yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xizmatlar sifati e'lon qilingan xizmat ko'rsatish sinfi uchun belgilangan standartlar, ko'rsatkichlar, talablarga mos kelishni tekshirish orqali tasdiqlanadi. Bunda hamma vaqt xavfsizlik eng asosiy talab hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Standartlashtirish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, standartlashtirish – bu:

- a) mahsulot, ishlar va xizmatlarning atrof muhit, inson hayoti, salomatligi, mol-mulki uchun xavfsizligini;
- b) fan, texnika va texnologiyaning rivojlanish darajasiga muvofiq mahsulot, ishlar va xizmatlar sifatinı;
- v) o'lchovlarning yagonaligini;

- g) barcha turdagi resurslarning tejalishini;
- d) xo'jalik ob'ektlarining xavfsizligini;
- e) mamlakatning mudofaaga qodirligini ta'minlash maqsadida normalar, qoidalar va tavsiflarni belgilash faoliyati.

O'zbekiston Respublikasining "Iste'molchilar huquqlarini himoyalash to'g'risida"gi Qonuni mazkur sohada standartlashtirishning rivojlanishiga turtki berdi. Majburiy sertifikatlash O'zR Davstandartitomonidan tanlangan asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Bunga qadar xizmatlar sifatiga nisbatan qo'yiladigan talablarni normativ huquqiy hujjatlarda hamda idoraviy va ishlab chiqarish hujjatlarda belgilanar edi.

Xizmatlar sohasida qo'llaniladigan ko'p sonli qonun osti hujjatlari (qoidalar, yo'riqnomalar va h.k.) sertifikatlashning asosiy normativ bazasiga aylana olmadi – majburiy talablarga ega bo'lgan davlat standartlari zarur edi. SHunday qilib, mamlakatimizda boshlangan majburiy sertifikatlash xizmatlar sohasida standartlashtirish ishlariga turtki berdi.

8.3. Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlash va ularning kontrafakt mahsulot bilan kurashishdagi roli

Barchaga ma'lumki, xaridor deyarli har qanday tovar bozorlarida xilma-xil qalbaki (sohta) tovarlarga duch keladi. Bunda nosog'lom raqobat tufayli mahsulot ishlab chiqaruvchining ham, xaridorning ham huquqlari paymol qilinadi.

Ayrim baholarga ko'ra, xalq iste'moli tovarlarini ishlab chiqarish umumiy hajmida qalbakilashtirilgan kiyim-bosh va poyabzal hajmi 40 foizgacha, parfumeriya, kosmetika va sintetik kir yuvish vositalari hajmi – 50, baliq va go'sht konservalari hajmi – 35, sari yog' va margarin hajmi – 40-45, vino-aroq mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 60 foizgacha yetadi.

Natijada yetakchi mahalliy va xorijiy tovar ishlab chiqaruvchilar– tovar belgilari egalari har yili ko'radigan zararlar 1,5 milliard AQSH dollaridan ko'pni tashkil qiladi. Qalbakilashtirishning bir necha asosiy usullari aniqlangan:

1. Ochiq soxtakorlik (qalbakichilik), ya'ni tashqi shaklni va savdo rusumini qalbakilashtirish. Tovlamachilikning mazkur usuli plastinkalar, audio- va videokassetalar, kompakt-disklar bilan savdo qilishda tez-tez uchrab turadi.

2. Taqlid qilish – mashhur ishlab chiqaruvchining rusumi ostida sotish. Ayniqsa bunday qalbakilashtirish keng iste'mol qilinadigan tovarlar (tikuvchilik mahsulotlari, soatlar va h.k.) uchun xos. Bunday tovarlar narxi, qoidaga ko'ra, haqiqiy (asl) tovarlar narxidan ancha arzon bo'ladi, bu odatda xaridorni, ayniqsa tajribasiz yoki boshqalarning zaifligidan foydalanib boylik orttiruvchi xaridorni o'ziga jalb qiladi.

1. Ilgarilab ketish – tovardan kichik o'zgarishlar qilib, shu jumladan savdo rusumining yozilishida va aytilishida kichik o'zgarishlar qilib (masalan, Panasonic o'rniga Pavasonic, Sony o'rniga Syni) nusxa ko'chirish. Bunda tovar asl nusxaga juda yaqin bo'ladi.

2. Sotish tamoyillarini buzish – tovar belgilarini ro'yxatga olish to'g'risidagi qonun hujjatlariga amal qilmaslik.

Standartlashtirish va sertifikatlash sifatsiz tovarning bozorga kirib kelishiga va so'ngra iste'molchiga yetib borishiga to'siq qo'yadi.

Tovar bozorlarini kontrafakt mahsulotlardan himoyalash quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

- sertifikat va muvofiqlik belgisining mavjudligini va haqiqiylikni nazorat qilish (muvofiqlik belgisining golografik himoyasini ishlab chiqish va yupqa plyonka texnologiyasini qo'llash);

- tovar (yoki uning upakovkasida) kosibchilik sharoitida qiyin qalbakiylashtiriladigan unsurlarning mavjudligi;
- tovarlarni firma savdo nuqtalari orqali bozorga olib chiqish;
- ishlab chiqaruchi, savdo qiluvchi va vositachitashkilotlarning kontrafakt mahsulotlarni sotganlik uchun javobgarlik darajasini oshirish.

"Iste'molchilar huquqlarini himoyalash to'g'risida"gi Qonun belgilangan tartibda muvofiqlik belgisi bilan markalanmagan, sertifikatlanishi shart bo'lgan tovarni (shu jumladan import qilinadigan tovarni) sotishni taqiqlaydi.

Muvofiqlik belgilarining qo'llanilishini nazorat qilish bilan qonuniy asosda muvofiqlik belgisini identifikatsiyalash uchun maxsus texnik qurilmalar bilan jihozlangan hududiy ma'muriy organlar shug'ullanishlari kerak.

8.4. SHtrixli kodlash

SHtrixli kodlash tovar haqidagi ma'lumotni markalash va kodlashning eng muhim turi hisoblanadi.

SHtrixli kodlash g'oyasi 1930-yillarda Garvardbiznes maktabida (AQSH) tug'ildi. Tizim dastlab AQSHda temir yo'l vagonlarini identifikatsiyalash uchun amaliyotda qo'llanildi.

SHtrixli kod – bu tovarga yoki uning upakovkasiga shtrixli yoki raqamli belgi ko'rinishida qo'yiladigan tovar belgisi.

CHet elda tovar upakovkasida shtrixli kodning mavjud bo'lishi majburiy talabga aylandi. Uni bajarmagan savdo tashkilotlari tovarlardan voz kechishi mumkin yoki o'zining raqobatbardoshligini yo'qotadi.

SHtrixli kod almashinib keladigan turli kenglikdagi qora (shtrixlar) va oq (bo'sh qolgan joy) polosalardan iborat. Polosalar o'lchamlari standartlashtirilgan. SHtrixli kodlar maxsus optik qurilma – skanerlar bilan solishtirib ko'rish uchun mo'ljallangan. Skanerlar shtrixlarni va raqamli kodni ochib, tovar haqidagi ma'lumotni kompyuterga kiritadi.

Tovarni raqamlash standartlarining tovarlarni kodlash uchun xizmat qiladigan bir necha turlari mavjud. Ayniqsa EAN (European Article Numbering) kodlari tez-tez qo'llaniladi:

- 8 razryadli kod - EAN-8,
- 13 razryadli kod - EAN-13,
- 14razryadli kod - EAN-14 va h.k.

Masalan, 1-rasmda 13 razryadli EAN kodi ko'rsatilgan.

4 6 0 0 5 0 1 0 0 2 8 2 2

Nazorat soni

Tovar kodi

Ishlab chiqaruvchining kodi

Mamlakat kodi (Rossiya)

1-rasm. 13 razryadli EAN kodi

EAN-13 shtrixli kodning o'n uchta sonli raqami quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- dastlabki 2 (3) ta belgi – ishlab chiqaruvchi korxonaning kodi, har bir mamlakatda tegishli milliy organ tomonidan tuziladi;
- 5 (4) ta belgi –tovarni ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchi korxonaning kodi;
- 5 ta belgi –tovarkodi, kodni rasshifrovka qilish universal hisoblanmaydi va tovarning ayrim tavsiflarini (belgilarini) aks ettiradi;

- 1 ta belgi (oxirgi) – kodni skaner bilan solishtirishning to'g'riligini tekshirish uchun mo'ljallangan nazorat soni

Nazorat soni

Ishlab chiqaruvchining kodi

Mamlakat kodi (Avstraliya)

2-rasm. 8 razryadli EAN kodi

EAN-8 kodi undan ko'ra uzunroq bo'lgan EAN-13 kodini joylashtirish qiyin bo'lgan kichik upakovkalar uchun mo'ljallangan.

Tovarlarni shtrixli kodlash uchun ayrim mamlakatlarning EAN kodlari

Mamlakat kodi	Mamlakat	Mamlakat kodi	Mamlakat	Mamlakat kodi	Mamlakat
93	Avstraliya	729	Isroil	590	Polsha
90-91	Avstriya	84	Ispaniya	460-469	Rossiya
779	Argentina	80-83	Italiya	00-09	AQSH va Kanada
380	Bolgariya	690	Xitoy		
50	Buyuk Britaniya	850	Kuba	30-37	Frantsiya
599	Vengriya	750	Meksika	859	CHexiya
759	Venesuela	87	Niderlandiya	73	SHvetsiya
400-440	Germaniya	94	Yangi Zelandiya	880	Janubiy Koreya
520	Gretsiya	70	Norvegiya	45-49	Yaponiya

Raqamli qator skaner bilan solishtirilmaydi, balki xaridor uchun mo'ljallangan. To'liq shtrixli kod esa tovarning kelib chiqishi rekvizitlarini aniqlash imkonini beradi va uning sifati, xavfsizligi va boshqa parametrlari bo'yicha e'tirozlar birlirish imkoniyatini taqdim etadi.

SHtrixli kodlash tufayli har bir tovarga individual, jahonda hech qaerda takrorlanmaydigan kod beriladi, ushbu kodning yagonaligi undan nafaqat ishlab chiqaruvchi haqida ma'lumot olish maqsadida, balki zavod, ombor, do'kon ichidagi ko'chishlarni hisobga olish uchun foydalanish imkonini beradi. Bu ishlab chiqarishni hisobga olish, tahlil qilish va rejalashtirish, shuningdek ham ichki, ham tashqi bozorlarda tovarlar va xizmatlarni sotish uchun boshlang'ich baza hisoblanadi.

Rossiyada shtrixli kodlash masalalari bilan Avtomatik identifikatsiyalash muammolari bo'yicha tashqi iqtisodiy uyushma (YuNISKAN) shug'ullanadi.

SHtrixli kodlash ishlab chiqarish korxonalari uchun quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini o'zlashtirishni osonlashtirish;
- ishlab chiqarish, omborga joylashtirish, sotish sohalarida hisobga olish operatsiyalarining samaradorligini oshirish;
- iste'mol qilinadigan resurslar tahlilini yuritish;
- hujjatlar aylanishi hajmini qisqartirish;
- tovarning harakati va mahsulotni sotish haqidagi to'g'ri ma'lumotlarning muntazam to'planishini yo'lga qo'yish;

- boshqaruv va nazorat organlariga axborotni tezkor taqdim etish.

8.5. Standartlashtirish va ekologiya

Insoniyat texnik qurollanishining hozirgi holati, jahon hamjamiyatida ishlab chiqarish munosabatlari va ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishining hozirgi darajasida, Yer aholisi sonining o'sishida, urbanizatsiyaning ortishida, iste'mol jamiyati stereotipining yoyilishi – tabiiy resurslarni olish ko'lamlari, atrof muhitning ta'siri va ifloslanish darajasi bashariyatning o'zi uchun xavfli bo'lib qoldi. Tarixan yuzaga kelgan, evolyutsiyaning uzoq yillari mobaynida inson genetik jihatdan moslashgan hayot kechirish muhitining o'zgarishi yuz bermoqda. Global ekotizimlar sifatida biosferaning barqarorligini belgilab beruvchi Yerning bir qator tabiiy resurslari tugab bermoqda, biosferaning o'zi esa ishlab chiqarish-xo'jalik va ijtimoiy-madaniy faoliyat chiqindilarini assimilyatsiyalash qobiliyatini tobora yo'qotib bermoqda.

Global ekologik inqiroz davrida tabiatdan oqilona foydalanish va atrof muhitni muhofaza qilish masalasi keskin turadi.

Profilaktiklik, ya'ni inson faoliyatidagi turli ta'sirlardan salbiy oqibatlarining oldini olishga yo'naltirilganlik; komplekslik, har joydalik, hududiy tabaqalanganlik va ilmiy ekologik asoslanganlik tabiiy muhitni muhofaza qilishning muhim tamoyillari hisoblanadi.

Atmosferani muhofaza qilish va suvni zararli moddalar bilan ifloslanishdan himoyalash, ekotizimlar va landshaftlarni qo'riqlash, shovqinga qarshi kurashish, yer osti va ratsional xavfsizlikni himoyalash, o'simliklar, hayvonlar mikroorganizmlar bioxilma-xilligini va genofondini saqlash, turli antropogen ta'sirlar, shu jumladan ifloslanish kabilar tabiiy muhitni muhofaza qilishning asosiy muammolari hisoblanadi.

Tabiatni muhofaza qilishda gap, birinchi galda, insonning salomatligini va farovonligini muhofaza qilish haqida boradi. Tabiatga nisbatan asrab-avaylab munosabatda bo'lish, uni muhofaza qilishning zarurligini qadimiy donishmandlar ham tushunishgan va jahonning barcha xalqlari tabiatdan foydalanish milliy an'analari ushbu tamoyilga to'liq javob berardi.

Standartlashtirishning ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish muammolari bilan bog'liq bir necha asosiy funktsiyalari mavjud:

1. Standartlashtirishning muhofaza qilish (ijtimoiy) funktsiyasi – mahsulot (xizmatlar) iste'molchilari, ishlab chiqaruvchilar va davlatning xavfsizligini ta'minlash, bashariyatning tabiatni tsivilizatsiyaning texnogen ta'siridan himoyalash bo'yicha sa'y-harakatlarini birlashtirish.

2. Standartlashtirishning resursni tejash funktsiyasi moddiy, energetika, mehnat va tabiiy resurslarning cheklanganligi bilan shartlangan bo'lib, resurslarni sarflash uchun asoslangan cheklovlar normativ hujjatlarining belgilanishidan iborat.

Mamlakatimizda tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishni yaxshilash sohasida standartlar majmui ishlab chiqilgan. U 80 dan ortiq GOST bilan namoyon etilgan.

Standartlar majmui ishlab chiqarishning barcha tarmoqlarini qamrab olgan bo'lib, bir tabiiy resurslardan boshqalarining ziyoniga foydalanishni istisno etadi va xalq xo'jaligi barcha tarmoqlari korxonalari faoliyatining ko'ngilsiz oqibatlari oldini oladi.

9- mavzu. O'zbekistonda sertifikatlashtirish tizimi va sertifikatlashtirish tartibi

9.1. O'zbekistonda milliy sertifikatlashtirish tizimi

9.2. Sertifikatlashtirishni o'tkazish bosqichlari

9.3. O'zbekiston Respublikasida mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibi

9.4. Mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibi umumiy qoidalari

9.5. Gigienik sertifikatni, veterinariya va fitosanitariya xulosalarini rasmiylashtirish va berish tartibi

9.6. Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish tartibi

9.7. CHet el muvofiqlik sertifikatlarini e'tirof etish

9.8. Mahsulotni shtrixli kodlashtirish

9.9. Sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarda qatnashuvchi korxonalar

9.10. Sertifikatlashtirish ob'ektlari va sub'ektlari

9.1.O'zbekistonda milliy sertifikatlashtirish tizimi

O'zbekiston Respublikasida sertifikatlashtirish tizimining quyidagi sertifikatlashtirish turlari amalga oshiriladi:

- majburiy sertifikatlashtirish;
- ixtiyoriy sertifikatlashtirish.

Majburiy sertifikatlashtirishga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan maxsus ro'yxatga kiritilgan, ishlab chiqariladigan, olib kiriladigan va olib chiqiladigan, sertifikatlashtirilishi lozim bo'lgan mahsulotlar kiradi.

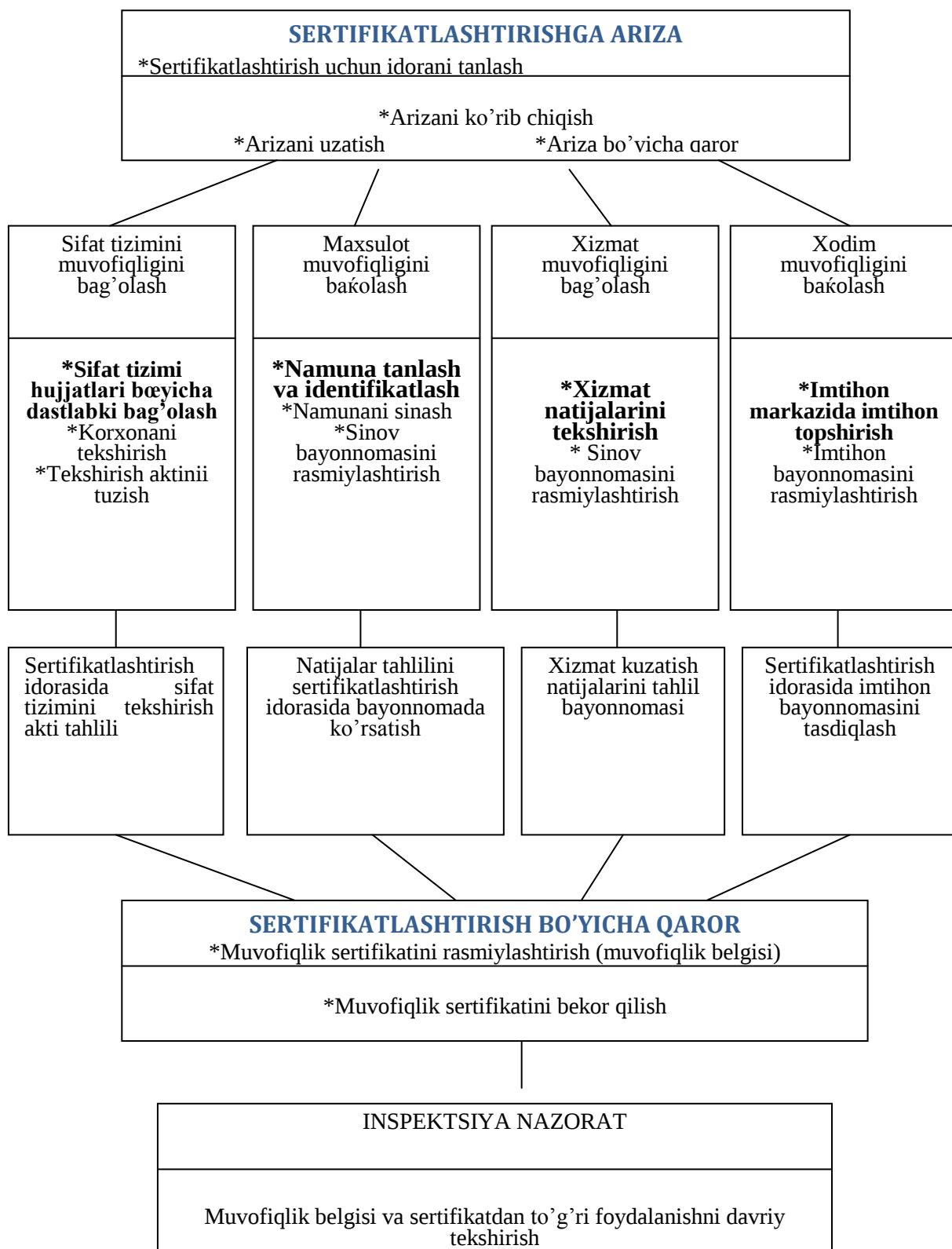
Yuqoridagi ro'yxatga, fuqarolarning hayoti, sog'lig'i va mulkning xavfsizligini, atrof muhitni muhofaza qilish, o'zaroalmashinuvchanlik va moslashuvchanlikni ta'minlash bo'yicha me'yoriy hujjatlarda talablari belgilangan, mahsulotlar yoki xizmatlar kiritiladi. Bu ro'yxatdan tashqari Oliy Majlis tomonidan qabul qilinadigan Qonunlarga asosan, Prezident farmonlariga asosan ma'lum xizmatlar va mahsulotlar uchun ham xuddi shunday talablar qo'yilishi mumkin.

1. Ixtiyoriy sertifikatlashtirishga O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident farmonlari, hamda xukumat qarorlariga asosan ro'yxatga kiritilmagan xizmatlar yoki mahsulotlar kirishi mumkin, bu vaqtda ishlab chiqaruvchi, yetkazib beruvchi yoki iste'molchilar (keyinchalik - so'rovchi) tashabbusi bilan ixtiyoriy tartibda sertifikatlashtirilishi o'tkaziladi.

9.2. Sertifikatlashtirishni o'tkazish bosqichlari

Milliy sertifikatlash tizimi doirasida sertifikatlashtirish ishlari surovchi tomonidan tanlangan sertifikatlashtirish sxemasi bo'yicha aniqlangan tizim doirasida olib boriladi. Sertifikatlash-tirish tartibi va uning o'rnatilgan qoidalari mavjud bo'lib, sertifikatlashtirishning asosiy bosqichlari sertifikatlashtirish ob'ekti va turlariga bog'liq bo'lmay o'zgarmas jarayondir. Odatda qubul qilingan va umumiy sertifikatlashtirish jarayonining umumiy sxemasi 2-rasmda keltirilgan. Buni quyidagi beshta asosiy bosqichga bo'lishimiz mumkin:

1. Sertifikatlashtirishga ariza.
2. Sertifikatlashtirish bo'yicha qaror qabul kilish.
3. Sertifikatlashtirish ob'ektini muvofiqligini o'rnatilgan talablar bilan baholash
4. Muvofiqlikni baholash natijalarini tahlili va uni rasmiylashtirish.
5. Sertifikatlashtirish ob'ekti ustidan inspeksiya nazorat.

2-rasm. Sertifikatlashtirishning asosiy bosqichlari.

9.3. O'zbekiston Respublikasida mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibi

O'zbekiston Respublikasida mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibi Vazirlar Mahkamasining 06.07.2004 y. №318-sonli «Mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibotini soddalashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qaroriga binoan "O'zstandart"

agentligi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Davlat tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan birgalikda quyidagi ishlarni amalga oshirishadi:

chetdan keltirilayotgan mahsulotlardan akkreditatsiya qilingan idoralar va laboratoriyalar tomonidan sinov o'tkazish uchun namuna olishning cheklangan normalarini belgilash;

akkreditatsiya qilingan idoralar va laboratoriyalar o'rtasida sinovlarning takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida sinovlar turlarini belgilash;

o'zlariga qarashli akkreditatsiya qilingan laboratoriyalarda mahsulotlarni sinovdan o'tkazish xizmatlariga tariflarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida (uning hududiy bo'linmalarida) oldindan deklaratsiya qilish.

Muvofiqlik sertifikatlari mavjudligini tekshirish faqat majburiy tartibda sertifikatlanadigan mahsulotlarga nisbatan qonun hujjatlariga muvofiq belgilangan vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

"O'zstandart" agentligida "Standartlashtirish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonunida belgilangan standartlashtirish bo'yicha me'yoriy hujjatlar toifalarini tayyorlash va ro'yxatdan o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizomning hamda Majburiy tartibda sertifikatlanadigan bir turdagi mahsulotlarning har bir turini ularda sertifikatlashtirishning tegishli me'yoriy hujjatlarda belgilangan xavfsizlik ko'rsatkichlari ko'rsatilgan Qoidalarining O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida ro'yxatdan o'tkazadi va majburiy tartibda sertifikatlanadigan mahsulotlarning nomenklatura ro'yxati, ularning sifatini va xavfsizligini belgilovchi me'yoriy hujjatlarni ko'rsatgan holda, nashr etilishini hamda bojxona, soliq va akkreditatsiya qilingan idoralarga jo'natadi.

Mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartiboti :

1. Ariza beruvchi zarur hollarda gigienik xulosa olish uchun hududiy sanitariya nazorati organiga zarur hujjatlarni ilova qilgan holda ariza beradi.

Hududiy davlat sanitariya nazorati organi belgilangan tartibda joyiga borgan holda laboratoriya sinovlari o'tkazish uchun mahsulotlardan namuna oladi va ob'ektni tekshiradi.

1a. CHorva mahsulotlari uchun hududiy sanitariya nazorati organi ariza beruvchidan hujjatlar olingan kundan keyingi kundan kechikmasdan tuman (shahar) veterinariya xizmati organiga buyurtmanoma jo'natadi.

1b. Veterinariya xizmati organi uch kun muddatda hududiy sanitariya nazorati organiga veterinariya xulosasini yoki xulosa berishni rad etishga sabab bo'lgan aniq qonun hujjatlari normalarini ko'rsatgan holda yozma javob yuboradi.

Veterinariya xizmati organi 20 kungacha izolyatsiyalash-cheklash (karantin) choralarini belgilash huquqiga ega. Bunda veterinariya xulosasini berish tartiboti karantin muddati tugagunga qadar to'xtatib turiladi.

1v. O'simlik mahsulotlari uchun hududiy sanitariya organi ariza beruvchidan hujjatlar olingan kundan keyingi kundan kechikmasdan tuman (shahar) o'simliklar karantini davlat xizmati organiga buyurtmanoma jo'natadi.

1g. O'simliklar karantini davlat xizmati organi ikki kun muddatda fitosanitariya xulosasi yoki salbiy xulosa beradi.

2. Laboratoriya sinovlari, shuningdek veterinariya hamda fitosanitariya xulosalaridan ijobiy natija olinganda, hududiy sanitariya nazorati organi ariza beruvchiga gigienik xulosa beradi.

3,4. Ariza beruvchi o'z xohishiga ko'ra, tashkilot va ishlab chiqaradigan mahsuloti shtrixli kodda foydalaniladigan tovar kodini olish uchun "EAN Uzbekistan" ga murojaat qilishi mumkin.

5. Ariza beruvchi muvofiqlik sertifikatini olish uchun sertifikatlash bo'yicha akkreditatsiya qilingan organga zarur hujjatlarni ilova qilgan holda ariza taqdim etadi. (Ariza gigienik xulosa olish uchun beriladigan ariza bilan bir vaqtda berilishi mumkin).

6. Sertifikatlash bo'yicha akkreditatsiya qilingan organ 15 ish kunidan ortiq bo'lmagan muddatda muvofiqlik sertifikatini yoki aniq qonun hujjatlari normalarini ko'rsatgan holda yozma rad javobini beradi.

9.4. Mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibi umumiy qoidalarini

Yuqoridagi Qarorda mahsulotlarni sertifikatlashtirishning umumiy tartibi belgilangan. Ushbu Qaror asosida ishlab chiqilgan sertifikatlashtirish tartibi, muddatlari va ketma-ketligi belgilangan xolda «Uzstandart» Agentligi tomonidan «Mahsulotlarni sertifikatlash qoidalarini» ishlab chikilib 18.03.2005 y. Adliya Vazirligida N 1458-sonli hujjat sifatida kuchga kiritilgan.

Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibi «O'zstandart» Agentligi tomonidan ishlab chiqilib, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida sertifikatlashtirishning tegishli qoidalarini sifatida ro'yxatdan o'tkazilgan.

«Mahsulotlarni sertifikatlash qoidalarini»da ko'rsatilganidek sertifikatlashtirgan mahsulotlarga qo'shimchalar yoki o'zgartirishlar kiritilishi davomida ilgari tekshirilgan xavfsizlik bo'yicha mahsulot tavsifiga salbiy ta'sir etmaydigan bo'lsa, yangi chiqarilayotgan mahsulotga qo'shimcha sertifikatlashtirish o'tkazilishi talab etilmaydi. Mahsulot sertifikatlashtirilishi uchun talab etiladigan xavfsizlik majburiy tavsiflari standartlashtirish bo'yicha tegishli me'yoriy hujjatlarda belgilanadi.

Ushbu qoidadagi talablar mahsulot yoki xizmatlarni majburiy va ixtiyoriy sertifikatlashtirishga davomida tatbiq etilishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan qaror va qoidaga asosan majburiy sertifikatlashtiriladigan mahsulotlar ro'yxatidan ma'lum qismi ularning tegishli talablarga muvofiqqligini deklaratsiyalash yo'li bilan tasdiqlanishi mumkin bo'ladi.

Sertifikatlashtirishni amalga oshirish qoidaga asosan ikki bosqichda o'tkaziladi.

Birinchi bosqich - bir vaqtning o'zida, zaruriyatga ko'ra, veterinariya va fitosanitariya xulosalari tegishli ravishda davlat veterinariya nazorati va o'simliklar karantini bo'yicha davlat xizmati organlarida rasmiylashtirilgan holda "O'zstandart" agentligi tomonidan akkreditatsiya qilingan davlat sanitariya nazorati organlarida gigienik sertifikat rasmiylashtirilishini o'z ichiga oladi. Bunda tadbirkorlik faoliyati sub'ekti:

- gigienik sertifikatni rasmiylashtirish uchun ariza bilan birgalikda belgilangan tartibda akkreditatsiya qilingan sertifikatlashtirish organlariga (keyingi o'rinlarda sertifikatlashtirish organlari deb ataladi) muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish yuzasidan ariza berishga;

- zarurat bo'lganda tegishli xulosalar olish uchun veterinariya va fitosanitariya nazorati organlariga mustaqil ravishda murojaat qilishga haqlidir.

Ikkinchi bosqich - sertifikatlashtirish organlari tomonidan muvofiqlik sertifikatini berishdagi faoliyat.

Bunda akkreditatsiyadan o'tgan Idoralar sertifikatlashtirish faoliyatiga qo'shimcha ravishda, tadbirkorlik sub'ektlarining yozma arizasiga muvofiq davlat sanitariya nazorati organlarida, davlat veterinariya nazorati va o'simliklar karantini bo'yicha davlat xizmati organlarida, shuningdek tabiatni muhofaza qilish davlat organlarida sertifikatlashtirishni o'tkazish va barcha zarur xulosalarni olish yuzasidan agentlik xizmatlari ko'rsatishga haqlidir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 06.07.2004 y. №318-sonli «Mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibotini soddalashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarorigacha oldingi xatboshida keltirib o'tilgan talab yo'q edi, buning oqibatida sertifikatlashtirish ishlari asossiz ravishda cho'zilib, tadbirkorlarning noroziligiga sabab bo'lar edi.

9.5. Gigienik sertifikatni, veterinariya va fitosanitariya xulosalarini rasmiylashtirish va berish tartibi

Gigienik, veterinariya, fitosanitariya va ekologiya sertifikatlari (xulosalar) mahsulotlarni majburiy sertifikatlashtirish bosqichlaridan boshlangichi bo'lib, mahsulotlarga me'yoriy hujjatlarda tegishli ravishda gigienik, veterinariya, fitosanitariya yoki ekologik me'yor va talablar mavjud bo'lgan taqdirda o'tkaziladi.

Gigienik sertifikatni olish uchun ariza beruvchi davlat sanitariya nazoratining hududiy organiga ariza bilan murojaat qiladi.

Yuqorida keltirilgan qaror talablari asosan sertifikatlash-tirishga ariza berilganda ishlab chiqariladigan, sertifikatlashga taqdim qilinayotgan mahsulotga me'yoriy hujjatning nusxasi ilova qilinishi kerak (Davlatlararo standart - DS, O'zbekiston Respublikasi Davlat standarti – O'zDSt, Texnik shartlar - TSh; ishlab chiqariladigan oziq-ovqat mahsulotlari uchun - O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan kelishilgan texnologik yo'riqnoma va retseptura).

Chetdan olib kelinayotgan sertifikatlashtirilishi majburiy bo'lgan mahsulotlarga gigienik sertifikat olish uchun qo'shimcha ravishda:

- bo'xona hududiga kelganlik to'g'risidagi belgi qo'yilgan holda tovarga ilova qilinadigan hujjatlarning (tovar-transport yuk xati, invoys, schyot-faktura) nusxalari;

- mahsulotni ishlab chiqargan davlatga tegishlilik to'g'risidagi sertifikati (tovarning kelib chiqishi to'g'risida ishonchli axborot mavjud bo'lmagan taqdirda) nusxalari taqdim etiladi.

Ilgari sertifikatlanmagan (sinalmagan) maxsus qo'llaniladigan biologik aktiv moddalar yoki oziq-ovqat xom ashyosi va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish texnologiyalarining oziq-ovqat qo'shimchalari qo'llash bilan bog'liq ishlab chiqarishni tashkil etishda yoki mahsulotlarni chetdan keltirishda davlat sanitariya nazoratining hududiy organi tegishli ruxsatnoma olish uchun O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligiga murojaat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan ruxsatnoma berish 3 ish kunidan ortiq bo'lmagan muddatda amalga oshiriladi. Laboratoriya sinovlarini o'tkazish xarajatlari qoplash uchun Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan belgilanadigan va Moliya vazirligida deklaratsiyalangan tariflar bo'yicha, biroq eng kam oylik ish haqining 10 baravaridan ortiq bo'lmagan summada to'lov undirilishi belgilangan.

Taqdim etilgan hujjatlar o'rganib chiqilgandan keyin davlat sanitariya nazoratining hududiy organi tomonidan belgilangan tartibda joyning o'ziga borib laboratoriya sinovlari o'tkazish va ishlab chiqarish ob'ektini tekshirish uchun mahsulotlarning namunalari tanlab olinadi. Mahsulotlarni gigienik ko'rsatkichlarni aniqlash uchun sinash Milliy akkreditatsiya tizimida akkreditatsiyadan o'tgan davlat sanitariya nazoratining hududiy organlari laboratoriyalari tomonidan amalga oshiriladi.

Agar mahsulot kelib chiqishiga ko'ra hayvonot yoki o'simlik dunyosiga tegishli bo'lgan taqdirda, davlat sanitariya nazoratining hududiy organi ariza beruvchidan hujjatlar olingan sanadan keyingi kundan kechikmay veterinariya yoki fitosanitariya xulosasi berish bo'yicha vakolatli organlarga murojaat qiladi.

Veterinariya yoki fitosanitariya xulosasi davlat veterinariya nazoratining tuman (shahar) organlari yoki o'simliklar karantini bo'yicha davlat xizmati organlari tomonidan beriladi.

Davlat veterinariya nazorati organi 20 kungacha bo'lgan muddat bilan belgilangan tartibda ajratib qo'yish-cheklash tadbirlari (karantin) belgilashi mumkin. Bunda veterinariya xulosasi berish tartiboti karantin muddati tamom bo'lgunga qadar to'xtatib turiladi.

Gigienik sertifikat berish ishlarini amalga oshirish xarajatlarini qoplash uchun davlat sanitariya nazoratining hududiy organlari Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi tomonidan belgilanadigan va Moliya vazirligida deklaratsiyalangan tariflar bo'yicha, biroq eng kam oylik ish haqining 10 baravaridan ortiq bo'lmagan summada to'lov undiriladi.

Veterinariya va fitosanitariya xulosalari berish bo'yicha vakolatli organlarning xizmatlariga ariza beruvchi tomonidan haq to'lash davlat sanitariya nazoratining hududiy organlari orqali yoki qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mustaqil ravishda amalga oshirilishi mumkin.

Ishlab chiqariladigan mahsulotga higienik sertifikat 3 yildan kam bo'lmagan muddatga berilishi shart, chetdan keltirilayotgan mahsulot uchun esa mahsulotning yaroqlilik davriga beriladi.

Gigienik sertifikat ariza beruvchiga davlat sanitariya nazoratining hududiy organi rahbarining imzosi bilan beriladi va muhri bilan tasdiqlanadi, hujjatga o'tkazilgan sinovlar protokoli nusxalari ilova qilinadi.

Agar higienik sertifikatlashtirish bilan bir vaqtda mahsulotning fitosanitariya yoki veterinariya normalari va qoidalariga muvofiqligi sinovdan o'tkazilgan taqdirda, ariza beruvchiga tegishli xulosalar ham beriladi.

9.6. Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish tartibi

Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish sertifikatlash organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Sertifikatlashtirish organini tanlash arizachi tomonidan mustaqil amalga oshiriladi.

Ariza beruvchi istalgan vaqtda, sertifikatlashtirish organlari esa arizachining birinchi talabi asosida quyidagi hujjatlarni taqdim etishi shart:

a) majburiy tarzda sertifikatlashtirilishi lozim bo'lgan mahsulot turlarining ro'yxati yoki ro'yxatdan ko'chirma;

b) Idora sertifikatlashtirish doirasiga taalluqli bo'lgan mahsulotni sertifikatlash qoidalari;

v) sertifikatlashtirish bo'yicha xizmatlar narxлари (tariflari) preyskuranti;

g) davlat vakolatli organida akkreditatsiya qilinganlikni tasdiqlovchi hujjat.

Sertifikatlashtirish organi, ko'rsatib o'tilgan hujjatlar nusxalarini taqdim etganda ularning nusxalarini tayyorlash uchun ketgan xarajatlarnigina so'rovchidan undirishga haqli.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulotga muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish uchun ariza beruvchi sertifikatlashtirish organiga ariza bilan murojaat qiladi. Arizaga quyidagi hujjatlar ilova qilinadi:

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotga me'yoriy hujjat nusxasi;

- mahsulotni yorliklash namunasi (mahsulot to'g'risida axborot);

- higienik sertifikat nusxasi.

Ariza beruvchi tomonidan ayni bir vaqtda higienik sertifikat va muvofiqlik sertifikati olishga ariza berilgan taqdirda higienik sertifikat nusxasi talab etilmaydi.

CHetdan olib kelinayotgan mahsulotni sertifikatlashtirish uchun quyidagilar taqdim etiladi:

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotga me'yoriy hujjat nusxasi (u mavjud bo'lganda);

- mahsulotni yorliklash namunasi (mahsulot to'g'risida axborot);
- bojxona hududiga yetib kelganligi to'g'risida belgi qo'yilgan ilova hujjat (tovar-transport yuk xati, invoys, schyot-faktura) lar nusxasi.

Ariza beruvchi sertifikatlashtirish organiga akkreditatsiya qilingan laboratoriyalardagi mahsulot sinovlari bo'yicha qo'shimcha hujjatlarni taqdim etishi mumkin. Agar mahsulotni alohida parametrlari bo'yicha sinovlar turli sinov laboratoriyalarida o'tkazilgan bo'lsa, u holda sinovlarning ijobiy natijalari bilan birga barcha zarur protokollarning mavjudligi mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligining ijobiy bahosi hisoblanadi.

Respublikada chetdan keltiriladigan, majburiy tartibda sertifikatlanishi kerak bo'lgan mahsulotga normativ hujjat mavjud bo'lmaganda, sifat va xavfsizlik bo'yicha sertifikatsiya sinovlari mahsulotning ana shunday turlari talablariga muvofiqligi yuzasidan amalga oshiriladi.

Arizachi tomonidan chetdan olib kelinayotgan mahsulotga zarur normativ hujjat yoki texnik tasnifnomalar taqdim etilmagan taqdirda, mazkur mahsulotni sertifikatlash mahsulotning ana shunday turlariga hujjatlar bo'yicha yoki gigienik sertifikat asosida, uni identifikatsiya qilgan holda amalga oshiriladi (oziq-ovqat mahsulotiga va oziq-ovqatga qo'shiladigan mahsulot uchun).

Laboratoriya sinovlarining salbiy natijalari, shuningdek hujjatlarning to'liq bo'lmagan komplektini taqdim etish muvofiqlik sertifikati berishni rad etish uchun asos hisoblanadi, bu to'g'rida sertifikatlashtirish organi ariza beruvchiga aniq qonunchilik normalarini ko'rsatgan holda yozma ravishda xabar qiladi.

Xulosa berishni rad etganlik yuzasidan ariza beruvchi belgilangan tartibda shikoyat qilishi mumkin.

Sertifikatlashtirish organi taqdim etilgan hujjatlar va sinovlarning ijobiy natijalari asosida ikki ish kuni mobaynida muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtiradi.

Muvofiqlik sertifikati chetdan olib kelinayotgan mahsulotlarga mahsulot yaroqliligining kafolatli muddatiga, ko'plab ishlab chiqariladigan mahsulot uchun esa 3 yilga beriladi.

Tekshirishni o'tkazish muddati, ishlab chiqarishning shakli va toifalariga ko'ra, sinovlar uchun namunalar tanlab olingan vaqtdan boshlab 10 ish kunidan oshmasligi kerak. Tekshirish o'tkazilganligi uchun to'lov amalda sarflangan vaqt bo'yicha va belgilangan tartibda tasdiqlangan xarajatlar kalkulyatsiyasiga binoan undiriladi.

Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish muddati sertifikatlashtirish organi tomonidan sinovlar natijalari olingan vaqtdan boshlab 5 ish kunidan oshmasligi kerak.

Inspeksiya nazorati natijalari bo'yicha muvofiqlik sertifikatining amal qilishi tasdiqlanishi yoki to'xtatib turilishi yoxud belgilangan tartibda bekor qilinishi mumkin.

Laboratoriya sinovlarini o'tkazganlik, sertifikatni rasmiylashtirganlik va berganlik uchun to'lov tartibi, litsenziya ajratmalari miqdorlari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda "O'zstandart" agentligining yo'l-yo'riq hujjatlarida belgilanadi.

9.7. CHet el muvofiqlik sertifikatlarini e'tirof etish

Sertifikatlashtirish organi e'tirof etish to'g'risida bitim tuzilgan MDH mamlakatlaridan va uzoq xorijiy mamlakatlardan olib kelinadigan mahsulotga sertifikatlarni e'tirof etish huquqiga ega.

E'tirof etish tartiboti sertifikatlashtirish organining bir turdagi mahsulotni sertifikatlashtirish tartibida, "O'zstandart" agentligining normativ hujjatlariga muvofiq belgilangan bo'lishi kerak.

Xalqaro tizimlar va bitimlar doirasida amalga oshiriladigan sertifikatlarni e'tirof etish ushbu tizimlar va bitimlarda belgilangan, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga zid bo'lmagan qoidalarga muvofiq o'tkaziladi.

Sertifikat talablarga muvofiq bo'lgan, O'zbekiston Respublikasida belgilangan ana shunday talablardan qolishmaydigan mahsulot uchun e'tirof etiladi.

Normativ hujjatlarda sertifikatlashtirish uchun shart bo'lgan yoki kontraktda belgilangan qo'shimcha talablar mavjud bo'lgan taqdirda mahsulot ushbu talablarga muvofiqlik yuzasidan sinab ko'rilishi kerak.

Olingan hujjatlar va materiallarni tahlil qilish, shuningdek mahsulotni identifikatsiyalash asosida sertifikatlashtirish organi chet el muvofiqlik sertifikatini e'tirof etish (etmaslik) to'g'risida qaror qabul qiladi.

Eksport qiluvchi mamlakatning Milliy sertifikatlashtirish tizimiga berilgan muvofiqlik sertifikatini e'tirof etish uni import qiluvchi mamlakatning muvofiqlik sertifikatiga qayta rasmiylashtirish va Yagona davlat reestriga kiritish yo'li bilan amalga oshiriladi.

9.8. Mahsulotni shtrixli kodlashtirish

Ariza beruvchi o'z xohishiga ko'ra tasniflash Yevropa tovar raqamlanishi uyushmasi (EAN) tomonidan kodlashtirish borasida korxonaning ro'yxatdan o'tkazish raqamini hamda ishlab chiqariladigan tovarning bir kun mobaynida beriladigan raqamli kodini olish uchun "EAN Uzbekistan"ga murojaat qiladi.

"O'zstandart" agentligi tomonidan, belgilangan tartibga muvofiq shtrixli kodning original-maketi tayyorlanadi va beriladi.

Kod berish bo'yicha xizmatlar qiymati, shuningdek a'zolik badallari miqdori "EAN Uzbekistan" qatnashchilari tomonidan belgilanadi. SHtrixli kodning original-maketlarini tayyorlash va berish qiymati O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat qo'mitasi bilan kelishilgan, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida deklaratsiya qilingan tariflar bo'yicha belgilanadi.

9.9. Sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarda qatnashuvchi korxonalar

O'z SMT da sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarni quyidagi tashkilotlar amalga oshiradi:

- mahsulotlarni sertifikatlashtirishni bir turdagi mahsulot-larni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;

- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlash-tirishni sifat tizimi va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;

- O'zbekiston Respublikasida aniq mahsulotni sertifikatlash-tirish bo'yicha akkreditlangan idoraning bo'lmagan taqdirlarda uni sertifikatlashtirish masalasini sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idora «O'zstandart» agentligi hal qiladi;

- sertifikatlashtirish sinovlarini akkreditlangan sinash laboratoriyalari (markazlar) amalga oshirishadi;

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralarni akkreditlashni sertifikatlashtirish milliy idorasi (keyinchalik - SMI) rahbari tasdiqlagan komissiya O'zDSt 5.2:2001 O'z SMT. Sertifikatlashtirish idorasiga qo'yiladigan umumiy talablar standartiga muvofiq o'tkazadi;

- sinash laboratoriyalari (markazlari) ni akkreditlashni akkreditlash bo'yicha idora O'zDSt 5.3 O'z SMT. Sinash laboratoriyalari (markazlari)ni akkreditlash. Asosiy qoidalari. Standarti talablariga muvofiq o'tkaziladi.

- ekspert-auditorlarni attestatlash O‘zRH 51-014 O‘z SMT. Ekspert-auditorlarga qo‘yilgan talablar rahbariy hujjatiga muvofiq amalga oshiriladi.

9.10. Sertifikatlashtirish ob’ektlari va sub’ektlari

O‘z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirishning quyidagi ob’ektlari mavjud:

- mahsulotlar;
- jarayonlar;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar;
- xizmatlar;
- xodimlar.

O‘z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirishda quyidagi sub’ektlari mavjud:

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo‘yicha idoralari;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish idoralari;
- sinov laboratoriyalari;
- ekspert-auditorlar.

O‘z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirish ob’ektlari va sub’ektlari O‘zDSt 5.0-98 O‘z SMT. Asosiy qoidalar. standartiga muvofiq ro‘yxatga olinadi. Ushbu standarga asosan O‘z SMT da quyidagi Reestrlarni yuritish amalga oshiriladi:

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo‘yicha akkreditlangan idoralari;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo‘yicha akkreditlagan idoralari;
- akkreditlangan sinov laboratoriyalari (markazlari);
- attestatlangan ekspert-auditorlar;
- sertifikatlashtirilgan mahsulotlar;
- sertifikatlashtirilgan sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar;
- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirishning ro‘yxatga olingan tizimlari.

O‘z SMT Davlat reestrini yuritish qoidalari O‘zRH 51-021 O‘z SMT. Davlat reestrini olib borish tartibi rahbariy hujjatida belgilangan. SMI Davlat reestrining me‘yorlarini, shuningdek, sertifikatlashtirish bo‘yicha idoralari va tizimning boshqa ishtirokchilaridan olingan axborotlarni nashr qilib boriladi.

Sertifikatlashtirish, akkreditlash va tekshirish o‘tkazish bo‘yicha harajatlarni O‘zRH 51-032 O‘z SMT. Ishlar haqini to‘lash tartibi rahbariy hujjatida o‘rnatilgan tartib bo‘yicha shartnoma orqali so‘rovchilar to‘lashadi.

10-mavzu. O‘zbekistonda sertifikatlashtirishning tashkiliy tuzilmasi va sertifikatlashtirishning asosiy bosqichlari

10.1. O‘zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilmasi

10.2. O‘zbekistonda sertifikatlashtirishni amalga oshiruvchi milliy idora

10.3. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish hududiy markazlari – SMSHM

10.4. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalari

10.5. Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish idoralari

10.6. Akkreditlangan sinov laboratoriyalari

10.7. Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish idoralari

10.1. O'zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilmasi

Sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilishi;

- O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idorasi;
- bir xil mahsulotni sertifikatlashtirish bo'yicha idora;
- bir xil mahsulotni, sifat tizimini va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralari;
- akkreditlangan sinov laboratoriyalari.

Vazirlar Mahkamasining qaroriga binoan sertifikatlashtirish milliy idorasi qilib, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish O'zbekiston Davlat markazi – «O'zstandart» agentligi belgilangan.

O'zstandart agentligiga qarashli turli soha va tarmoqlarni o'z ichiga olgan, bir xil nomdagi bo'limlar ham bor. Bularga standartlar va mahsulotni sertifikatlashtirish bo'yicha davlat nazorati va o'lchash vositalarini davlat qiyoslovidan o'tkazish va attestatlash sohaviy bo'limlari kiradi.

Standartlar va mahsulotni sertifikatlashtirish bo'yicha davlat nazorati sohaviy bo'limlar: og'ir sanoat, mashinasozlik, yengil sanoat, mahalliy sanoat hamda agrosanoat kompleksi doirasida o'z faoliyatini amalga oshiradi.

O'lchash vositalarini davlat qiyoslovidan o'tkazish va attestatlash tarmoq bo'limlari esa massalar, radiotexnika, ionli nurlanish, geometrik, mexanik, elektrik, magnitli, bosim, sarflanish, haroratli hamda fizik-kimyoviy kattaliklarni qiyoslovdan o'tkazadi. O'zstandart agentligi tarkibidagi asosiy bo'limlar 3-ildavda keltirilgan.

O'zstandart agentligining ilmiy-uslubiy markazi etib O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti - SMSITI tayinlangan. Uning tashkiliy tuzilishi - rasmda keltirilgan.

Sertifikatlashtirish milliy idorasi quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha o'z faoliyatini amalga oshirmoqda:

- Respublikada sertifikatlashtirishni qo'llash va takomillash-tirishning umumiy siyosatini ishlab chiqish, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tegishli davlat idoralari bilan aloqalarni o'rnatish;

- sertifikatlashtirish masalalari bo'yicha boshqa mamlakat va xalqaro tashkilotlarning vakillari bilan, o'zaro kelishilgan asosda aloqalarni o'rnatish, kerak bo'lsa, bu tashkilotlar faoliyatida O'zbekiston Respublikasining qatnashishini ta'minlash;

- sertifikatlashtirishda yagona qoida va ish tartiblarini belgilash, bularga rioya qilishning nazorati, sertifikatlashtirish natijalari bo'yicha hujjatlarni axborotli ma'lumot bilan ta'minlash.

Vazirlar Mahkamasi qarorini bajarish yo'lida «jzstandart» agentligi o'zining viloyat markazlarini (SMSXM) tuzib, ularning ishlariga har taraflama ko'mak ko'rsatmoqda. 1993 yilning 28 dekabridan boshlab "Mahsulotlarni va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risida" qonun kuchga kirib, bu qonun asosida sertifikatlashtirish va sifatni ta'minlash borasidagi barcha ishlar mutlaqo yangicha ruknda yo'lga qo'yila boshlandi.

Respublikadagi sinov laboratoriyalarini akkreditlash ishlari ham jadal qadamlar bilan amalga oshirilmoqda. Hozirgi vaqtda 256 ta laboratoriya milliy sertifikatlashtirish tizimida akkrediditlangan bo'lib, bu mahsulot ishlab-chiqarishning hamma sohasi bo'yicha yetarli darajada sinovlarni olib borish imkoniyatini beradi.

O'zstandart agentligi tarkibidagi oziq-ovqat va qishloq xo'jalik mahsulotlarini tekshiruvchi sinov laboratoriyasi akkreditlangan laboratoriyalardan hisoblanib, shu kungacha muayyan turdagi mahsulotlarga muvofiqlik sertifikatini berish uchun kerakli bo'lgan sinovlarni bajarmoqda.

Respublika hududiga keltiriladigan yoki undan chetga chiqariladigan mollar (mahsulotlar)ning havfsizligini tasdiqlash bilan bog'liq bo'lgan amallar tegishli davlat idoralari bilan kelishilgan holda O'zstandart agentligi tomonidan tayyorlangan alohida hujjat bo'yicha bajariladi.

O'zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilmasini quyidagilar tashkil qiladi:

- O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idorasi («O'zstandart» agentligi);

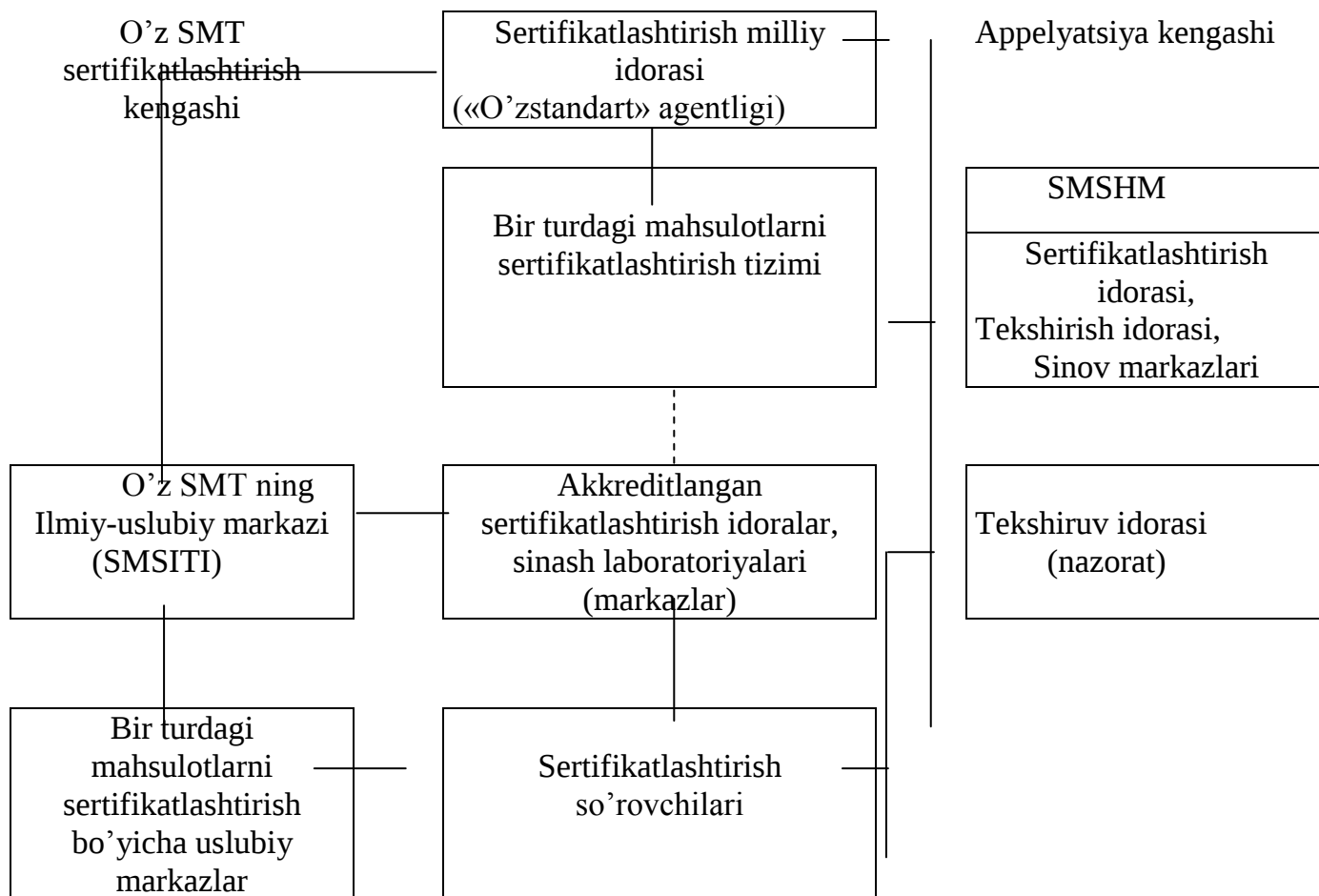
- ilmiy-usuliyat markazi va bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha usuliyat markazlari;

- bir turdagi mahsulotlarni va xizmatlarni, sifat tizimlari hamda ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;

- akkreditlangan sinash laboratoriyalari (markazlari);

- tekshirish idoralari.

Mahsulotni sertifikatlashtirish tizimining tashkiliy tuzilmasi 4-rasmda keltirilgan.

4-rasm. O'zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilmasi.

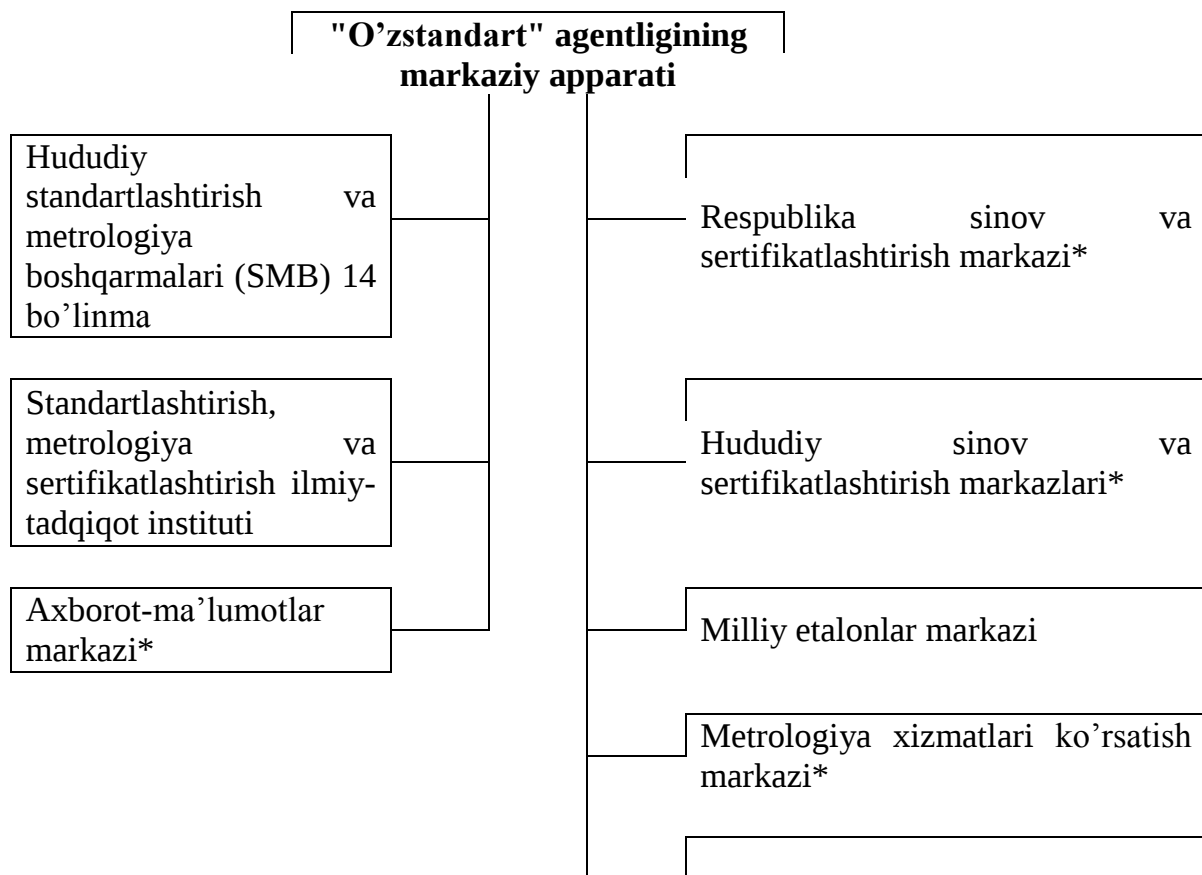
5.3. O'zbekistonda sertifikatlashtirishni amalga oshiruvchi milliy idora

O'zbekiston Davlat standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi tuzilmasini takomillashtirish va uning faoliyatini tashkil etish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.08.2004 yil № 373-sonli qarori qabul qilindi va bu qarorga binoan O'zbekiston Respublikasi Ppezidentining "Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida" 2003 yil 9 dekabrda PF-3358-son Fapmonini bajarish yuzasidan hamda standartlashtirish, metrologiya va mahsulotlar hamda xizmatlarni sertifikatlashtirish tizimini yanada takomillashtirish, uning zamonaviy xalqaro normalar va talablarga muvofiqligini ta'minlash, shuningdek xalqaro standartlardan foydalanish asosida mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ushbu qarorni qabul qildi. O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi ("O'zstandart" agentligi)ning tashkiliy tuzilmasi va markaziy boshqaruv apparati 5-rasmning a) va b) rasmlarda keltirilgan.

O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idora bo'lib hisoblanadi.

Sertifikatlashtirish milliy idorasi – «O'zstandart» agentligi O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

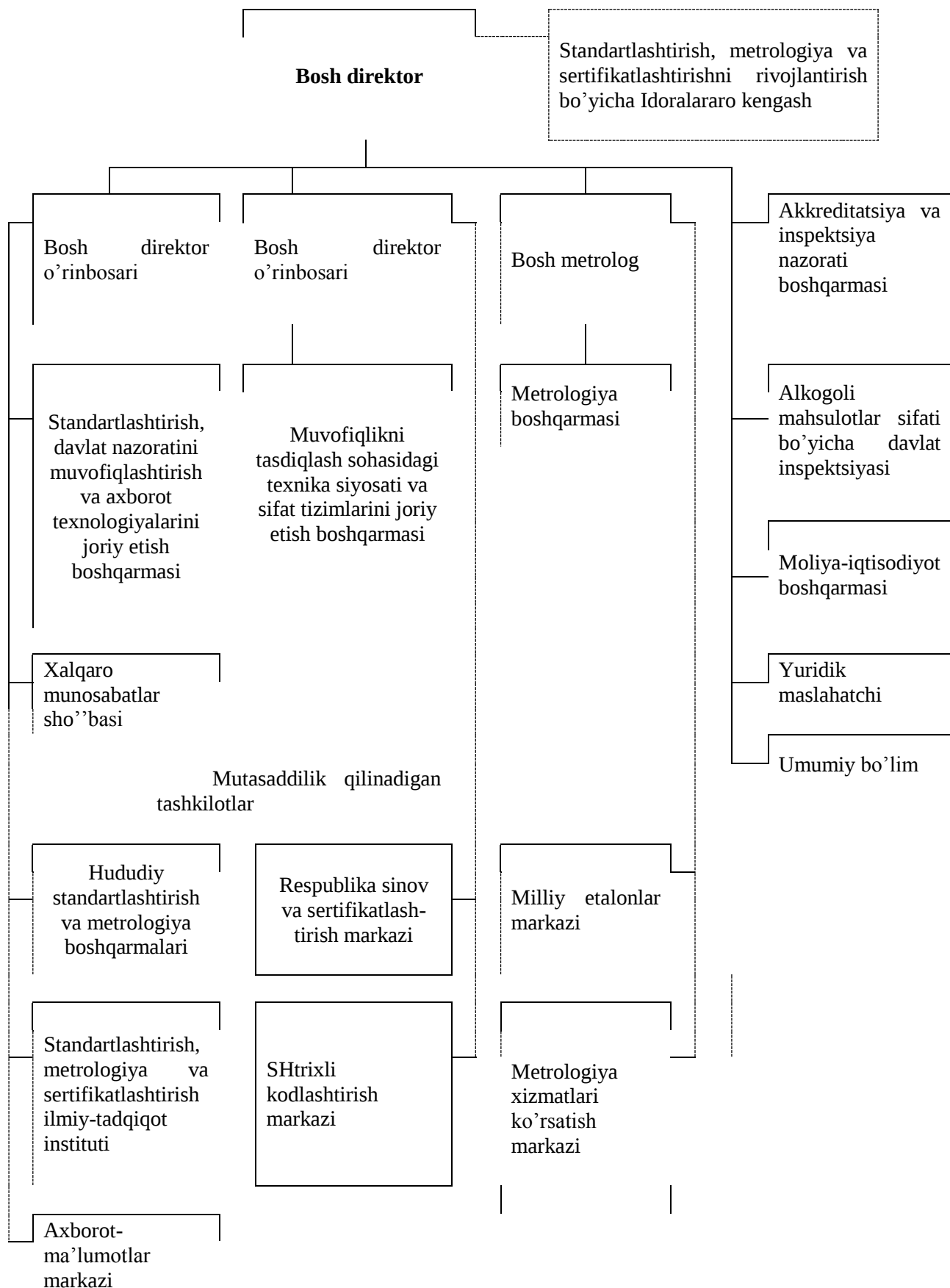
- O'z SMT ning yagona qoida va tadbirlarini, ularga rioya etilishi ustidan nazoratni, sertifikatlashtirish natijalari bo'yicha hujjatlarni ro'yxatga olishni, respublika va horijiy iste'molchilarni ma'lumot bilan ta'minlashni belgilaydi;
- muvofiqlik belgisini va uni qo'llash qoidalarini belgilaydi;

**Moliyalashtirish xo'jalik faoliyatidan olinadigan o'z mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.*

SHtrixli kodlashtirish markazi*

5-rasm. a) O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligining tashkiliy tuzilmasi.

5-rasm. b) O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi ("O'zstandart" agentligi) markaziy apparatining tuzilmasi

- O'z SMT ni mukammallashtirish bo'yicha dastur loyihalarini tuzadi va ularni Hukumat muhokamasiga taqdim etadi;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bilan kelishilgan holda xalqaro sertifikatlashtirish tizimlariga qo'shilish haqida qaror qabul qiladi, shuningdek, sertifikatlashtirish natijalarini o'zaro tan olish haqida bitimlar tuzadi;

- O'zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan sertifikatlashtirish masalalari bo'yicha o'zaro munosabatlarda vakili bo'ladi;

- majburiy sertifikatlashtirilishi lozim bo'lgan mahsulotlar va xizmatlar ro'yxatini tuzadi va olib boradi;

- respublikada sertifikatlashtirish ishlarini tashkil qiladi va muvofiqlashtiradi hamda ularni o'tkazilishining to'g'riligi ustidan inspeksion nazoratni amalga oshiradi;

- bir turdagi mahsulotlarni, sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni, sertifikatlashtirish bo'yicha idoralarni va sinash laboratoriyalarini (markazlarini) akkreditlaydi;

- ekspert-auditorlarni attestatlaydi va ularning faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi;

- O'z SMT Davlat reestrini olib boradi;

- mahsulotlarni sertifikatlashtirish, sertifikatlashtirish bo'yicha idoralarni va sinash laboratoriyalarini (markazlarini) akkreditlash bo'yicha ishlarga haq to'lash shakli va tartibini belgilaydi;

- O'z SMT qoidalarini buzganligi uchun muvofiqlik sertifikatlari va muvofiqlik belgilarining amalini bekor qiladi va to'xtatadi, sertifikatlashtirish bo'yicha idoralarni va sinash laboratoriyalari (markazlari)ni akkreditlangani haqida guvohnomani bekor qiladi;

- sertifikatlashtirish va akkreditlash natijalari bo'yicha appelyatsiyalarni ko'rib chiqadi;

- O'z SMT davlat reestri asosida sertifikatlashtirish bo'yicha ma'lumotlarni chop etadi va manfaatdor tomonlarning undan bemaolol foydalanishlarini ta'minlaydi.

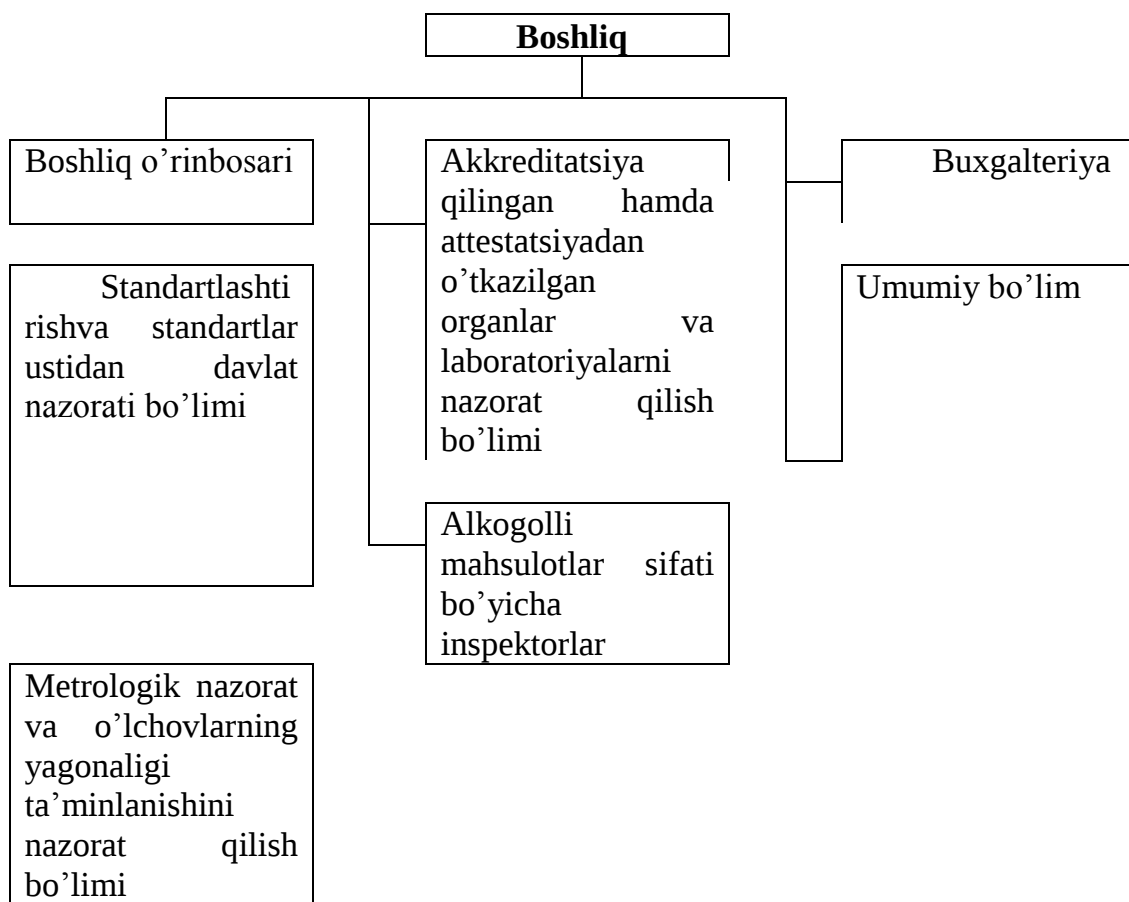
Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun SMI vazifalarini tekshirish, ilmiy-texnikaviy, jamoat tashkilotlarini, iste'molchilar jamiyatlarini jalb etib, yuqoridagi vazifalarni O'zbekiston Respublikasi hududlarida SMI vazifalarini, bu vakolatlarni «O'zstandart» agentligi standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish bo'yicha hududiy markazlarga (SMSHM) berganda ular bajarishi mumkin.

10.3. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish hududiy markazlari – SMSHM

Vazirlar Mahkamasi qarorini bajarish yo'lida «O'zstandart» agentligi o'zining viloyat markazlarini (SMSHM) tuzib, ularning ishlariga har taraflama ko'mak ko'rsatmoqda. 1993 yilning 28 dekabridan boshlab "Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risida" gi qonun kuchga kirib, bu qonun asosida sertifikatlashtirish va sifatni ta'minlash borasidagi barcha ishlar mutlaqo yangicha ruknda yo'lga qo'yila boshlandi.

Respublikadagi sinov laboratoriyalarini akkreditlash ishlari ham jadal qadamlar bilan amalga oshirilmoqda. Hozirgi vaqtda 256 ta laboratoriya milliy sertifikatlashtirish tizimida akkreditlangan bo'lib, bu mahsulot ishlab-chiqarishning hamma sohasi bo'yicha yetarli darajada sinovlarni olib borish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish sohasida Respublika sinov va sertifikatlashtirish markazi hamda hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalari (SMB) faoliyat olib borishadi. Respublika sinov va sertifikatlashtirish markazi 17 ta hududiy markazlarni tashkil qiladi. Hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalarining namunaviy tuzilmasi 6-rasmda keltirilgan.

6-rasm. Hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalari (SMB)ning namunaviy tuzilmasi

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish hududiy markazalari – SMSHM sertifikatlashtirish sohasida quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqaruvchilar (bajaruvchilar) ga va yetkazib beruvchilarga sertifikatlashtirish qoidalari haqida ma'lumot beradi;
- BMS doirasida sertifikatlashtirish tadbirlari bo'yicha markaziy sertifikatlashtirish idoralari (MSI), bosh usuliyat markazlari (BUM) bilan o'zaro munosabatda bo'ladi;
- sertifikatlashtirish qoidalariga rioya qilish ustidan davlat tekshiruvini (nazoratini), hamda ular tomonidan sertifikatlashtirilgan mahsulotlar ustidan inpektsion nazoratni amalga oshiradi;
- hududda sertifikatlashtirilgan mahsulotlar reestrini olib boradi;
- sertifikatlashtirish bo'yicha hududiy idoralar va sinash laboratoriyalari (markazlari) ni akkreditlash bo'yicha «O'zstandart» agentligining topshirig'iga binoan komissiya tuzish, ularda ishtirok etish va ularning faoliyati ustidan inspektsion nazorat qilishni amalga oshirishidi.

Sertifikatlashtirish va tekshirish bo'yicha vazifalarni amalga oshirish uchun SMSHM lar umumiy asoslarda O'zDSt 5.2, O'zDSt 5.3 va O'zDSt 5.4 standartlariga muvofiq akkreditlanishi kerak. SMSHM akkreditlangandan so'ng sinov turlari va sertifikatlashtirilgan mahsulot turlari bo'yicha akkreditlashning ma'lum sohasida faoliyat ko'rsatish huquqini oladi.

10.4. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalari (SMSITI)

SMSITI standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida asosiy ilmiy-uslubiy baza hisoblanadi. U ilgari sobiq Ittifoq Gosstandarti tarkibidagi bosh ilmiy tadqiqot institutiga tegishli bo'lgan funktsiyalarni bajarish bilan bir qatorda, yuqorida qayd etilgan sohalar bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib boradi. SHu sohalaridagi belgilangan maqsadlarni amalga oshirish uchun u:

- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifati sohalarida hozirgi xalqaro talablarga javob beradigan milliy ilmiy baza yaratadi;

- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifati milliy tizimlarini yaratishda ularning ilmiy va uslubiy asoslarini ishlab chiqadi;

- mahsulotning raqobatdoshlik qobiliyatini ta'minlaydigan, atrof-muhitni ishonchli darajada himoya qilishga, inson sog'lig'ini saqlashga, mehnat xavfsizligini ta'minlashga, mudofaa qobiliyatini oshirishga qaratilgan xalqaro, me'yoriy va tashkiliy-uslubiy hujjatlar bilan uyg'unlashadigan, asos bo'luvchi hujjatlar ishlab chiqadi va joriy etadi;

- standartlashtirish va metrologiya sohalaridagi mavjud yoki uchraydigan muammolarni tadqiqot qilish, davlat tilida me'yoriy hujjatlar, ma'lumotnomalar, lug'atlar yaratadi;

- yuqori malakali ilmiy kadrlar tayyorlaydi;

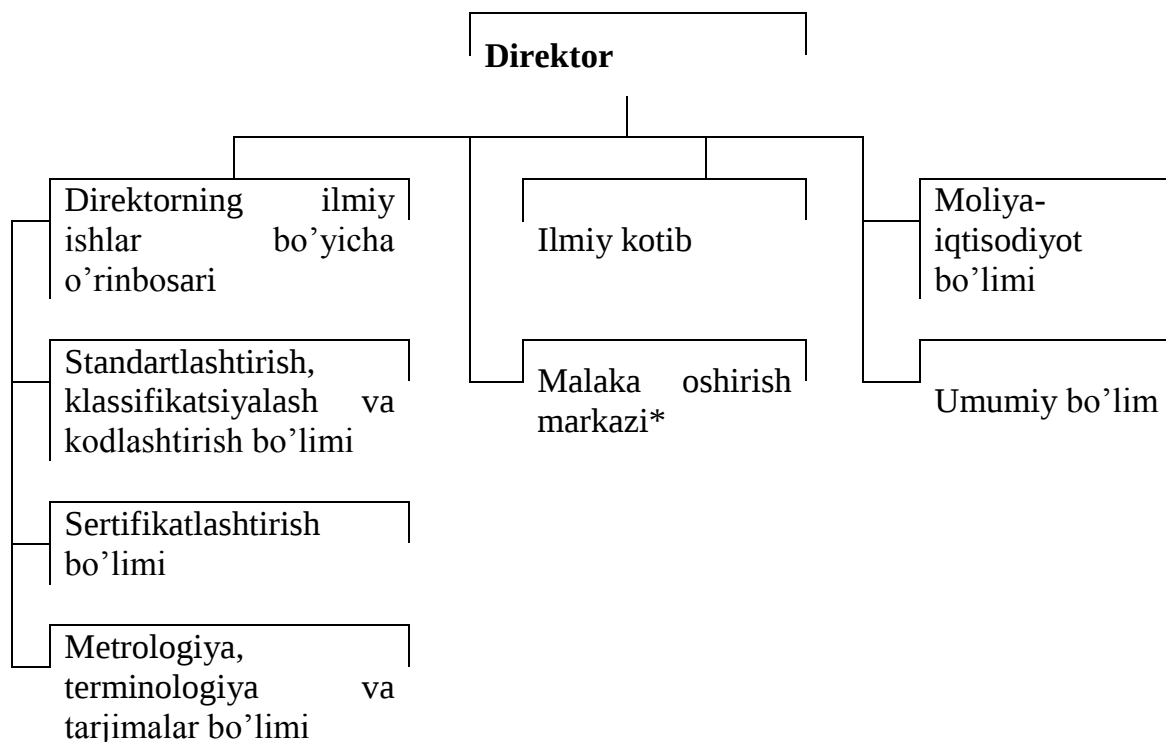
- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifatining ilmiy masalalari bo'yicha xalqaro milliy va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni amalga oshiradi;

- standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida ishlayotgan mutaxassislarining malakasini oshirishni ta'minlaydi;

- sertifikatlashtirish sohasida ishlaydigan ekspert-auditorlarni tayyorlaydi va boshqalar.

Institut tashkil qilinganiga ko'p vaqt o'tmaganligiga qaramay shu kunga qadar Respublika hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir qator hujjatlar yaratdi va yaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish milliy tizimining ilmiy-usuliyat markazi bo'lib, «O'zstandart» agentligi qoshidagi standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti (SMSITI) hisoblanadi. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy-tadqiqot institutining tuzilmasi 7-rasmda keltirilgan.

*Moliyalashtirish xo'jalik faoliyatidan olinadigan o'z mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.

7-rasm. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy-tadqiqot institutining tuzilmasi.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti – SMSITI quyidagi vazifalarni bajaradi:

- mahsulotlarni sertifikatlashtirish va akkreditlash bo'yicha asos bo'luvchi me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va yuritish;
 - akkreditlash bo'yicha komissiya, mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar, sinov va sotsiologik laboratoriyalar (markazlar) faoliyatlarida inspeksion nazoratida ishtirok etish;
 - sertifikatlashtirish bo'yicha mutaxassislar va ekspert-auditorlarni attestatlash bo'yicha komissiyalarda ishtirok etish;
 - sertifikatlashtirish bo'yicha mutaxassislarni va ekspert-auditorlarni sertifikatlashtirish idoralarida, sinash va sotsiologik laboratoriyalar (markazlar) da ishlash uchun o'qitish va tayyorlash;
 - tashkilotlarga bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish tizimlarini va sifatini ta'minlash tizimlarini ishlab chiqishda uslubiy yordam ko'rsatish;
 - usuliyatli tavsifdagi ma'lumotlarni ishlab chiqish va nashr qilish;
 - yuqorida ko'rsatilgan masalalar bo'yicha maslahatlar berish kabi vazifalarni bajaradi.
- Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida ilmiy tadqiqot ishlari ham o'z yo'nalishiga egadir.

10.5. Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish idoralari

Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlagan idoralar quyidagi vazifalarni amalga oshirishadilar:

- muayyan turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibini ishlab chiqadi;
- BMS tizimida sertifikatlashtirilishi kerak bo'lgan muayyan turdagi mahsulotlarni aniqlashda ishtirok etish;
- muayyan turdagi mahsulotni sertifikatlashtirishi o'tkaziladigan MH fondini aniqlash va yuritish;
- sertifikatlashtirishni tashkil qilish va o'tkazish;
- muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish, berish va tan olish;
- sertifikatlashtirilgan mahsulotlarning reestrini yuritish;
- berilgan mahsulotni sertifikatlashtirish natijalari haqida ma'lumot berish;
- O'zDSt 51-032 standartida o'rnatilgan tartib asosida sertifikatlashtirish ishlarining mehnat sarfi va qiymatining hisob-kitob me'yorlarini aniqlash;
- sertifikatlashtirilgan mahsulot ustidan inspeksion nazorat o'tkazish.

Mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, O'z SMT qoidalarini bajarayotgan va O'zDSt 5.2 standarti talablariga javob beruvchi tashkilotlar sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar sifatida akkreditlanishi ham mumkin.

10.6. Akkreditlangan sinash laboratoriyalari

Akkreditlangan sinash laboratoriyalari (markazlari) O'z SMTda quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirishadi:

- mahsulotni sertifikatlashtirish bo'yicha sinovlarni o'tkazish va sinov dalolatnomalari berish;
- sertifikatlashtirilgan mahsulot namunalarini, agar bu sertifikatlashtirish tartibida nazarda tutilgan bo'lsa, inspeksion (tekshirish) sinovlarini o'tkazish;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirishda (sinovlarni o'tkazishning to'g'riligi borasida) ishtirok etish.

Sinash laboratoriyalari (markazlari) sifatida «O'zstandart» agentligi va uni hududiy idoralarining laboratoriyalari, ilmiy-tekshirish va konstruktorlik tashkilotlarining sinov markazlari, boshqa laboratoriyalar va mulkchilik ixtiyoriy shaklidagi markazlar akkreditlanishi mumkin.

10.7. Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish idoralari

Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirishadi:

- sifat tizimlarini dastlabki baholashni o'tkazadi va sertifikatlashtirishni o'tkazish uchun kontraktlar tuzadilar;
- ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish usuliyatlarini va sifat tizimlarini tekshirish dasturlarini ishlab chiqadilar;
- sifat tizimi yoki ishlab chiqarishning auditini o'tkazadi;
- sifat tizimi yoki ishlab chiqarish sertifikatlarini rasmiylashtiradi, sertifikatni beradi va tan oladi;
- sertifikatlashtirilgan sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar ustidan inspeksion nazoratni amalga oshiradilar;

- sertifikatlashtirish natijalari haqida ma'lumot beradilar.

Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar sifatida «O'zstandart» agentligining hududiy idoralari, SMSITI, bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar va boshqa ishlab chiqaruvchi va iste'molchilarga tobe bo'lmagan va belgilangan talablarga javob beradigan boshqa tashkilotlar akkreditlanishi mumkin.

10.8. Sertifikatlashtirish natijalarini rasmiylashtirish

Mahsulot yoki buyum ma'lum tekshiruvdan o'tganligini, tekshiruvning xaqqoniyligini yoki sertifikatlashtirish idorasi tomonidan tekshirilganligini isbotlaydigan dalil - tamg'a, etiketka, sertifikat, ilova qilib yuboriladigan ro'yxat, sertifikatlashtirilgan mahsulotlar ro'yxati yoki korxona tayyorlovchilarning ro'yxati hisoblanadi.

Muvofiqlik sertifikatini sertifikatlashtirish idorasi yoki uning nomidan akkreditlangan idora tomonidan berilishi mumkin. ISO ta'rifiga binoan:

Muvofiqlik sertifikati - "Tegishli belgilangan mahsulot, jarayon yoki xizmatlarning ma'lum standartga yoki boshqa me'yoriy hujjatga mos kelishiga ishonitiradigan va sertifikatlashtirish tizimi qoidalari asosida etilgan hujjat" dir.

Muvofiqlik belgisi deganda ushbu mahsulot, jarayon yoki xizmat ma'lum standartga yoki boshqa me'yoriy hujjatga mos kelishini kafolatlovchi sertifikatlashtirish tizimi qoidalari asosida berilgan yoki ishlatiladigan va ma'lum tartibda himoya qilinadigan belgi tushuniladi.

Sertifikatda qayd etiladigan ma'lumotlar quyidagilardan iborat:

- sertifikatlashtirish idorasining nomi va manzili;
- tayyorlovchining nomi va manzili;
- mahsulotni va uning to' dasini belgilanishi, seriya raqami, sertifikatlashtirishga tegishli bo'lgan model yoki mahsulot turi;
- tegishli standartga havola;
- vakil-shaxsning imzosi va vazifasi.

Quyidagi keltirilgan hollarda sertifikat bekor qilinishi mumkin:

- agar mahsulot (buyum, mol) ning tarkibiga yoki uni ishlab chiqarish texnologiyasiga o'zgartirishlar kiritilsa, bu esa o'z navbatida sertifikatlashtirish bo'yicha qilinayotgan tekshiruvda uning tavsiflariga o'zgarishlar olib kelsa, hamda shu mahsulot namunalarning sinovlari qo'shimcha bayonnomadagi standart talablariga mosligi tasdiqlanmasa;

- ishlab chiqarish texnologiyasining buzilishi va korxona-tayyorlovchi mahsulotining sifati pasaysa yoki material bilan ta'minlovchi tomonidan komplektlash detallari, yig'ish qismi tegishli standartlar talablarini buzilishiga olib kelsa.

Sertifikatlashtirish natijalarini, Tizim idorasi tomonidan sertifikatlashtirish ishlari to'g'risidagi ma'lumotlarni har doim chop etilishi lozim. Bu ma'lumotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- sertifikatlashtirilgan mahsulot ro'yxati;
- akkreditlangan sinov tashkilotlarining ro'yxati;
- attestatlangan korxonalaridagi sertifikatlashtirilgan mahsulot ro'yxati;
- sertifikatlashtirish hujjatlarining ro'yxati.

Bu ro'yxatlarni sertifikatlashtirish milliy idorasi bo'yicha qilinadigan ishlarda qatnashuvchi vazirliklarga yuboriladi.

Nazorat uchun savollar

1. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish hududiy markazlari – SMSHM
2. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalari
3. Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish idoralari
4. Akkreditlangan sinash laboratoriyalari
5. Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish idoralari

11-Mavzu. Metrologiya xizmat. O'lchovlarga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishi

11.1. Metrologiya rivojlanishining qisqacha tarixi

11.2. O'lchov ob'ektlari va vositalari

11.3. O'lchash nazariyasining asoslari

11.4. Davlat metrologik ta'minoti asoslari

11.5. Metrologik nazorat. Hukumat metrologik ta'minotining asosiy vazifalari

11.1. Metrologiya rivojlanishining qisqacha tarixi.

Metrologiya fani fan sifatida o'lchash bilan bog'liq bo'lgan ancha muammolarni o'z ichiga oladi. Metrologiya so'zi qadimgi grek tilidan olingan bo'lib "metro" - o'lchov, "logos" - ta'limot degan ma'noni anglatadi.

Metrologiya bu o'lchovlar ularning birliklarini ta'minlash vositalari va talab qilingan aniqlikka erishish usullari haqidagi fandir. GOST 16263-70 ga ko'ra metrologiya – o'lchashlar, ularni birligini ta'minlashning usullari va vositalari va talab qilinadigan aniqlikka erishish usullari haqidagi fan. O'lchovlarga bo'lgan ehtiyoj juda qadim zamonlardan beri paydo bo'lgan. Qimmatbaho toshlar og'irligi o'lchangan karat birligi bizning davrimizgacha yetib kelgan. Ma'nosi janubiy sharqiy tillarda dukkakli don urug'i, nuxat degan ma'noni bildiradi.

Kiev rusida xalq orasida vershok uzunlik birligi ishlatilgan bo'lib uzunligi ko'rsatkich barmoqning oxirgi bug'in o'zunligiga teng bo'lgan.

Pyadъ uzunlik birligi, "pyaternya", "pyatъ" so'zlaridan olingan bo'lib, kerilgan bosh va ko'rsatkich barmoqlar orasidagi masofa. SHu bilan birga tabiiy o'lchovlar ham o'zining kelib chiqish tarixiga ega. Ular hozirgi vaqtda keng tarqalgan vaqt o'lchov birliklaridir. Astronomik kuzatishlar asosida qadimgi vavilonliklar yil, soat, oy birliklarini topishgan.

Er sharining o'z o'qi atrofida aylanish davri ulushining 1/86400 qismiga teng kattalik sekund deb nom olgan.

Eramizdan oldingi II asrda Vavilonda vaqt mina birligida o'lchangan. Mina bu suv soatidan oqib tushgan vaqtga teng bo'lgan, suvning og'irligi 500gr. ga teng bo'lgan.

SHundan so'ng minut so'zi kelib chiqqan. 1824 yil uzunlik birligi sifatida yard qabul qilingan.

Savdo sotiqning rivojlanishi nafaqat o'lchovlarni aniqlashtirishni, balki ularni dengizorti o'lchovlari bilan moslashtirish, nazorat tekshiruv faoliyatini kuchaytirishni ham taqozo etadi.

10 lik asosda o'lchov tizimini qurish g'oyasi XVII asrda Frantsiyada yashab o'tgan astronom Mutanga tegishli. Feodallar o'zlarining o'lchov birliklaridan foydalanish huquqiga ega bo'lgan Frantsiyada soliqlar yig'ish va boj to'lovlarini undirishda yakdillikka erishish masalasi dolzarb bo'lgan. 1790 y. 8 mayda Frantsiya Ta'sis yig'ini o'lchov sistemasini isloh qilish haqida dekret qabul qildi va Parij fanlar akademiyasiga mos takliflar ishlab chiqishni topshirdi. Lagranj rahbarlik qilgan akademiya komissiyasi o'lchov birliklarining o'nlik tizimini

taklif qildi, tarkibiga Laplas kirgan boshqa bir komissiya uzunlik o'lchovi birligi sifatida yer meridianining milliondan bir qismini qabul qilishni taklif qildi. Ana shu yagona birlik metr asosida metrik sistema shakllandi.

Maydon - m^2 , hajm - m^3 , massa - kg (4° S temperaturada toza suvning 1 dm^3 dagi massasi) ushbu metrik tizim asosida qabul qilingan.

1799 yil bu ish xalqaro komissiya nazorati ostida kuzatilib Frantsiya arxiviga topshirilgan.

Afzalliklariga qaramasdan metrik sistema qiyinchilik bilan joriy qilindi.

O'zbekiston Respublikasining metrologiya haqidagi qonuni

Oliy davlat hukumatining asosiy metrologik qoidalari 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan "Metrologiya to'g'risidagi qonun" da ko'rsatilgan. Bu qonun 5 ta bo'lim, 21 ta moddadan iborat.

11.2.Metrologiya tushunchasi va mazmuni

O'zbekiston respublikasining bozor iktisodiyotiga utishi mamlakatimiz firmalari va korxonalari tashkilotlari uchun fakat ichki bozorda emas balki tashki bozorlarda xam faoliyat yuritishi uchun yangi shart-sharoitlarni belgilab beradi. Korxonalarning mustakilligi karorlarni kabul kiladi uz boshimchalikni bildirmadi balki butun dunyoda kabul kilingan koidalarini bilishi va amaliy tarzda kullashni bildiradi. Xarn kanday yunalishda xar kanday darajada xalkaro xamkorlikni malaga oshirishda ushbu koidalarni ya'ni xalkaro koidalarni milliy me'rlar bilan uygunligini ta'minlash lozim.

Metrologiya - grekcha olingan bulib metro, ulchov yoki me'yor degan ma'noni bildiradi. Logos - ulchamlar, ulcham metrlari va ulchov vositalari tugrisidagi fan bulib ularning yagonaligini va anikligini ta'minlaydi.

Zamonaviy metrologiya 3 kismdan iborat.

- 1.konunchilik yoki xukukiy metrologiya
2. fundamental yoki ilmiy metrologiya
3. amaliy metrologiya

Qadimgi Rossiyada uzunlik ulchovi bulib kadamlar soni xisoblangan. Keyinchalik bu ulchov birligi yerlik deb nomlangan.18 asrdan boshlab Rossiyada dyuym kullana boshladi. Bundan keyin angliyada funt kullana boshladi. O'lchovlarning metr sistemasi Frantsiyada1840 yilda kiritilgan.

1988 yilda xalkaro darajada elektr birliklarini va kattaliklarini ulcham yangi konstantalar kabul kiladi.

Fizik kattalik deb jismoniy ob'ektlarning shunday xssalari tushuniladiki bunda ob'ektral uchun umumiy sifat munosabatlari saklanib koladi. Metrologiyaning asosiy vazifalaridan biri ulchovlarning umumiyiligini ta'minlash.

Xatolik deb ulchov natijalarini ya'ni xakikiy kursatkichlarini me'yoriy kursatkichlardan foydalanishi tushuniladi.

Malumki,1993 yilning 28 dekabrda Prezidentimiz tomonidan ketma-ket uchta, ya'ni – "Standartlashtirish makida", "Metrologiya makida" va "Masulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish" qonunlari imzolangan edi. Bu konunlarning mayotga tadbik etilishi respublikamizdagi mavjud metrologiya xizmatini yangi rivojlanish boskichiga tini yangi rivojlanish boskichiga kutarilishiga asos buladi. SHular biri, ya'ni "Metrologiya makida" konun ustida bir oz tuxtalib utamiz.

Bu konun respublikamizda metrologiyaning rivojlanishiga va metrologik ta'miinot ta'minot masalalarini mal etishning mutlako yangi boskichga olib kirdi.

“Metrologiya tashkilotida” konun 5 bulimdan iborat bulib, bu bulimlar 21 moddani uz ichiga olgan. Respublikamizda metrologiya xizmatini yulga kuyish, va bunda jismoniy va yuridik shaxslarning ishtiroki va funktsiyalari, bu boradagi javobgarlik buyicha keng ma'lumotlar berilgan.

11.3. O'lchov ob'ektlari va vositalari

O'lchanadigan o'lchov kattaligi deb ob'ekt yoki jarayonning ma'lum xossasi tushuniladi va bu xossa sifat jihatdan ajratilgan va miqdor jihatdan aniqlangan bo'lishi kerak.

Zamonaviy nuqtai nazardan predmetlarning o'lchamlarini o'lchashda ularning xossalari tabiiy yaratilishi mumkin. Masalan atrofimizdagi fazo ob'ekt, uning xossasi esa cho'zilganligidir. Bu xossa uzunlik kattaligi yordamida o'lchanadi. Faqatgina uzunlik fazo kattaligini belgilab berolmaydi. Fazo kattaligini to'liq belgilash uchun burchak, maydon, hajm birliklarini ham ishlatish kerak.

Real dunyoda har qanday voqea va hodisalar ma'lum vaqt davomida sodir bo'ladi. Muddat bir ob'ekt deb olinsa, uning xossasi vaqt kattaligi bilan o'lchanadi.

Jismlarning tashqi ta'sir bo'lmaganida tinch holatini saqlashi yoki tekis to'g'ri harakat qilishi jismning inertligi deb ataladi. Jismning inertligi uning xossasi bilan belgilanadi. Inertlik o'lchov birligi massa.

Ma'lum holatgacha qizdirilgan jismlar oldingi holatidan sifati bilan farq qiladi. Temperatura degan kattalik yordamida jismning qay darajada qizdirilganligi tushuntiriladi. Yuqoridagilarning barchasi fizik kattaliklarga kiradi. SHu guruhga tekislik va fazoviy burchak, kuch, bosim, tezlik, tezlanish, elektr kuchi, induktivlik, yorug'lik kuchi va boshqa kattaliklarni kiritish mumkin.

11.4.O'lchash nazariyasining asoslari

Xalqaro sistemaning asosiy birliklari quyidagilar hisoblanadi:

m - metr-uzunlik birligi, kd - qandela-yorug'lik kuchi birligi, mol - modda miqdori birligi, s - sekund-vaqt birligi, kg - kilogramm-massa birligi, A - amper-elektr tok kuchi birligi, K – kelvin - termodinamik temperatura birligi.

Har qanday o'lchash ma'lum o'lchamni nisbatlar shkalasi yordamida noma'lum o'lcham bilan taqqoslashdan iborat bo'ladi. Bunday o'lchashlarni inson hayoti davomida ko'p marta amalga oshiradi. Odamlarning bo'yini xayolan uzunlik o'lchovi bilan taqqoslab taxminan aniqlaymiz. Avtomobil taxminan qanday tezlik bilan harakatlanayotganligini oson aniqlash mumkin. Bunday o'lchashlarning natijasi uni amalga oshirayotgan kishining malakasiga bog'liq bo'ladi. SHtangachi kutarayotgan shtanga og'irligini aniq belgilaydi, vrach bemorning haroratini quli bilan kelvinning undan bir ulushigacha aniq belgilaydi. Barcha holatlarda u yoki bu fizik kattalikning o'lchamlari haqidagi axborot sezgi organlari orqali aniqlanib, shu birliklar to'g'risidagi tasavvur bilan taqqoslanadi.

Organoleptik o'lchash paytida o'lchash inson sezgi organlari vositasida amalga oshiriladi (hid bilish, sezish, ko'rish, mazasini bilish, eshitish va x.k.). Bu usul asosan kundalik hayotda qo'llanilib shu bilan bir qatorda fan va texnika sohalarida ham ishlatiladi.

Misol: Tajribali novvoy nonning qaysi navli undan tayyorlanganligini yetarli darajadagi aniqlikda ayta oladi yoki yaxshi injener-texnolog unning rangiga qarab va maydaligini e'tiborga olib yetarli darajada bu un qaysi navga tegishli ekanigini aytib bera oladi.

Maxsus texnik vositalar yordamida amalga oshiriladigan o'lchashga instrumental o'lchash deyiladi.

Instrumental o'lchash qisman avtomatlashtirilgan va to'liq avtomatlashtirilgan bo'lishi mumkin, qisman avtomatlashtirilgan o'lchash paytida natija bevosita insonning aralashishi yordamida amalga oshiriladi. Masalan: qabul qilingan don mahsulotlarining o'lchash natijalarini tarozibon tarozi ko'rsatkichidan olib qaydlov jurnaliga yozadi.

To'liq avtomatik o'lchash paytida esa inson ishtirokining keragi yo'q, natija hujjat shaklida taqdim qilinib ob'ektiv hisoblanadi.

Masalan: Abiturentning bilim doirasini test sinovi yordamida baholash.

Inson sezgi organlari yordamisiz aniqlanayotgan xossalar qaysidir usulda aniqlanishi va nimadadir qayd etilishi kerak. Fizik xossalarni aniqlashga mo'ljallangan texnik qurilmalar indikatorlar deb ataladi. Magnitli kompos strelkasi magnit maydoni kuchlanishi indikator, elektr yoritish lampochkasi elektr kuchlanishi indikator, lakmus qog'ozi eritmalardagi vodorod ionlari faolligi indikator hisoblanadi.

Indikatorlar yordamida o'lchanayotgan fizik kattalikning mavjudligi aniqlanadi. Bunda indikatorlar inson sezgi organlari vazifasi singari vazifani bajaradi.

O'lchash usuli.

Metrologik xizmat amalida ko'pincha bitta o'zgarmas kattalikni turli usullar yordamida o'lchaganda turlicha natijalar olinishi mumkin. Bu usullarning har biri o'zining yutuq va kamchiliklarga ega. SHunday kamchiliklarni yo'qotish uchun bir qancha amallar mavjud. SHulardan bir nechtasini ko'rib chiqamiz.

Almashtirish usuli. Bu usulda o'lchanadigan kattalik uning o'lchamiga teng bo'lgan boshqa bir narsa bilan almashtiriladi. Masalan, yuk massasini teng yelkali tarozilarda tortish paytida uning massasi muvozanatlashtiruvchi tarozi toshlari massasiga teng deb hisoblanadi. Birok, bu holat faqat yelkalar qat'iy ravishda teng bo'lgandagina maxsatga muvofiqdir. Ammo, amalda koromislo yelkalari xech qachon bir-biriga teng bula olmaydi. SHuning uchun, yuk uning massasiga teng bo'lmagan toshlar massasi bilan muvozanatlashtiriladi. Almashtirish usulini kullashda usha yuk har qanday boshqa bir predmet bilan muvozanatlashtiriladi, so'ngra o'lchanayotgan yuk o'rniga tarozi toshlari qo'yiladi va koromislo muvozanatlashtiriladi. Albatta bunda yuk massasini toshlar massasiga teng deb olish mumkin. Yelkalarining notengligini shu usul bilan yengamiz.

Ta'sir kiluvchi omilni karama-qarshi belgi bo'yicha kompensatsiya qilish. Bu usul quyidagicha amalga oshiriladi. O'lchash ikki marta bajariladi, ya'ni ta'sir kiluvchi omil o'z-o'ziga karama-qarshi yunaltirilsin. O'lchash natijasi sifatida ikki tajribaning o'rta arifmetik qiymati qabul qilinadi. Masalan, ayrim o'lchash vositalarning mexanik qismlari lyuftga ega, uning ta'siri o'lchash

mexanizmi dastlab katta tomondan so'ngra kichik qiymat tomonidan o'lchash kattaligiga yaqinlashtirilib kompensatsiya qilinadi.

Bir marta o'lchash

Aksariyat hollarda o'lchash bir marta o'lchashdan iborat bo'ladi. Aytish mumkinki, hayotda savdo-sotiqda, ishlab chiqarishning ko'pgina tarmoqlarida faqat bir marta o'lchash amalga oshiriladi. Oddiy sharoitda ularning anikligi to'la maqsadga muvofiq va ularning yuqori unumdorligi va kamxarajatliligi katta ahamiyat kasb etadi.

Metrologik analiz bir marta o'lchashning ikkita asosiy xususiyatini ta'kidlaydi.

1. Juda ko'p sanoq qiymatlaridan faqat bittasi olinadi va foydalaniladi.

2. Sanoq qiymati ehtimoli tarqalish qonuni va uning o'rta kvadrat chetlanishi to'g'risidagi tasavvur faqat aprior ma'lumot asosida shakllanadi: o'lchashgacha ma'lum bo'lgan ma'lumot aprior ma'lumot deyiladi.

Bir marta o'lchash paytida amal qilish tartibi 4-rasmda ko'rsatilgan.

Ko'p marta o'lchash

Doimiy razmga ega bitta kattalikni bir necha marotaba o'lchash aniqlikka bo'lgan talab yuqori bo'lgan holatlarda amalga oshiriladi. Bunaka o'lchash professional metrologik faoliyat uchun taallukli bo'lib, asosan davlat tomonidan, shuningdek muhim ilmiy eksperimentlar paytida bajariladi. Bu murakkab, mehnattalab va qimmat turuvchi o'lchashlarning lozimligi har doim ishonarli darajada tasdiqlangan bo'lishi kerak.

Ko'p marta o'lchash paytida aprior ma'lumot tahlilidan so'ngva o'lchashga puxta tayyorgarlik ko'rilgandan keyin n ta mustaqil sanoq qiymatlari olinadi.

11.5. Davlat metrologik ta'minoti asoslari

Xukumatning metrologik faoliyatining asosiy ob'ektlari o'lchov birliklari, o'lchash vositalari va o'lchashni o'tkazish uslublaridan iborat.

Metrologiya to'g'risidagi qonun yuqoridagi ob'ektlarga asosiy talablarni va metrologik faoliyatda katnashuvchi tomonlarning o'zaro munosabatlarini belgilab beradi.

Bu faoliyatning tashkiliy asosi O'zbekistonning metrologik xizmatidan iborat. U davlat metrologik xizmati va yuridik shaxslarning metrologik xizmatidan tashkil topgan.

Davlat metrologik xizmat o'z ichiga O'z.Davlatstandart, uning regional bo'limlari va O'z ITI ni oladi.

Metrologik xizmatni vazirliklar, mahkamalar, birlashmalar va alohida korxonalar yaratishlari mumkin. Nodavlat metrologik xizmatining asosi bo'lib korxonalarning metrologik xizmatlari o'rin turadi. Davlat ichida metrologik muammolar metrologik tartish va nazorat o'tkazish yullari bilan hal qilinadi. Ularni ham davlat, ham yuridik shaxslarning metrologik xizmatlari o'tkazadi.

O'zbekiston metrologiya to'g'risidagi qonuni SSSR huquqiy va normativ dalolatnomalaridan davlat metrologik taftish va nazorati tarqalish sferasining chegaralanganligi bilan farq qiladi. Bu sfera natijalari ishonchsiz bo'lgan oblastlar uchun tarkatilishi mumkin. Metrologik norma va qoidalarining davlat metrologik nazorati tarkatilish sferasidann tashqarida rioya kilinishini yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan amalga oshiriladi.

Qonun metrologiya sohasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy yunalishini ko'rsatadi. Konkret qoida va normalar davlat miqyosidagi normativ hujjatlarda qayd qilinadi. Ular O'z. davlat standart bilan tasdiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi birliklarni ta'minlash davlat tizimi tuzadigan o'zaro alokador hujjatlar kompleksi o'lchov birliklarini ta'minlashning normativ asoslari bo'lib hisoblanadi. (O'z. BDT).

Bu sistemaga O'zbekiston boshqaruv hujjatlari uchun standartlar, usullar, ko'rgazmalar, shuningdek davlatlararo metrologik normativlari kiradi.

O'Z.RST 8.010-93,GOST 16 263-70 standartlari metrologiyaning asosiy terminlari to'g'risidagi ma'lumotlarni beradi. Standartlar nomi, BDT, metrologiya, terminlar va aniqlanishi.

11.6. Metrologik nazorat. Hukumat metrologik ta'minotining asosiy vazifalari

Metrologik taftishga quyidagi tadbirlar kiradi:

1. O'lchash vositalarini sinash.

2. O'lchash vositalarining metrologik attestatsiyasi.
3. Obektni bajarish usulini metrologik attestatsiya qilish.
4. O'lchash vositalarini tekshirish.
5. O'lchash vositalarini saralash.
6. Hujjatlarning metrologik ekspertizalari.

1-4 lar faqat davlat metrologik xizmati yoki yuridik shaxslarning maxsus akkreditlangan metrologik xizmatlari bilan bajariladi. 5, 6 lar davlat metrologik xizmati yoki yuridik shaxslarning metrologik xizmatlari yordamida amalga oshiriladi.

Metrologik nazorat

- a) Mablaglarning aylanishida, ishlab chiqarishda amalga oshiriladi.
 - b) O'lchash vositalari va o'lchashni bajarish usuli holati va qo'llanilishi nazorat qilinadi.
 - v) Akkreditlangan metrologik xizmatlar faoliyati nazorat qilinadi.
- a, v) lar faqat davlat metrologik xizmati orqali amalga oshiriladi.
- b) ni ham davlat xizmati, ham yuridik shaxslarning akkreditlangan xizmatlari o'tkazadi.

Hukumat metrologik ta'minotning asosiy vazifalari

Metrologik ta'minotning quyidagi asosiy vazifalari bor:

1. Konkret kattalikni berilgan sharoitda, aniqlik bilan aniqlash uchun talabga javob beradigan o'lchash vositasini tanlash.

2. Berilgan sharoitlarda ishlaydigan konkret o'lchash vositasining xatoligini aniqlash.

Konkret muammoni hal qilish maqsadida tanlangan o'lchash vositalarining texnologik xarakteristikasi o'lchash vositalarining real xarakteristikalariga yaqinlashish kerak.

Normalashga yunaltirilgan o'lchash vositalari nomenklaturasi GOST.009-84 standartida ko'rsatilgan. Standartning nomi - normalashtirilgan metrologiya xarakteristikasi.

11.7. Ishlab chikarish va uning tarmoklarida metrologiya ta'minoti.

O'lchash axborotiga nafakat mikdor buyicha talablar, balki sifat buyicha xam talablar kuyiladi. Bunda uning (ulchashning) anikligi, ishonchliligi, tan narxi va samaradorligi kabi tavsiflar kiradi.

Bu sifat tavsiflarining barchasining asosida metrologik ta'minot yotadi. Metrologik ta'minotni shunday ta'riflash mumkin:

■ ulchashlar birligini ta'minlash va talab etilgan aniklikka erishish uchun zarur bulgan texnikaviy vositalari, tartib va koidalarning, me'yorplarning, ilmiy va tashkiliy asoslaring belgilanishi va tadbik etilishi.

Ushbu tavsifdan kelib chikib aytish mumkinki, metrologik ta'minotning vazifasiga kuydagilar yuklatilagan.

■ ulchash vositalaring ishga yarokliligini tashkil etish, ta'minlash va tadbik etish;

■ ulchashlarni amalga oshirish, uning natijalarini kayta ishlash va tavsiya etish borasidagi me'yoriy xujjatlarni ishlab chikish va tadbik etish;

■ xujjatlarni ekspertizadan utkazish;

■ ulchash vositalarning davlat sinovlari;

■ ulchash vositalarning uslublaring metrologik attestatsiyasi va xakazolar.

Metrologik ta'minotning 4 ta tashkil etuvchisi mavjuddir;

1. Ilmiy asosi - metrologiya ulchashlar xakidagi fandir.

2. Texnikaviy asoslari-kattaliklar birligining davlat etalonlari, kattaliklar birligini elonlardan ishchi vositalariga uzatish, ulchash vositalarini yaratish va ishlab chikishni yulga kuyishi, ulchash vositalarining majburiy davlat sinovlari va ular bajarish uslublarining

metrologik attestatsiyasi, ulchash vositalarini ishlab chikarishda, ta'mirlashda va ishlatishda majburiy davlat kiyoslashidan utkazish, modda va materiallarning tarkibi va xossalari buyicha standart namunalarini yaratish, standart ma'lumotnomalar, majburiy davlat sinovlari.

3.Tashkiliy asosi - davlat va maxkamalardagi metrologik xizmatdan tashkil topgan UzR metrologiya xizmati;

4.Me'yoriy konuniy asoslari tegishli respublika konunlari, davlat standartlari, davlat va tarmoklarining me'yoriy xujatlari.

Metrologik ta'minotning uz oldiga kuygan asosiy maksadlari:

- maxsulot sifatini, ishlab chikarish va uni avtomatlashtirishni samaradorligini oshirish;
- detallar va agregatlarning uzaro almashuvchanligini ta'minlash;
- moddiy boyliklarning va energetik resurslarining xisobini olib borish ishonchliligini ta'minlash;
- atrof-muxitni ximoya qilish;
- salomatlikni saklash va xokazolar.

Metrologik ta'minot darajasi maxsulotning sifatiga bevosita ta'sir kiladi. Bu ta'sir samaradorligini yanada oshirish maskadida metrologik profilaktika ishlariga va ishlab chikarishni tayyorlashdagi metrologik ta'minot masalalariga aloxida axamiyat beriladi. Bu esa o'z vaktida respublikamizda bozor munosabatlarini yanada chukurrok shakllanishiga va ishlab chikarilgan maxsulotlarning eksport imkoniyatini oshirilishiga munosib zamin yaratdi.

11.8. O'lchovlar va og'irliklar bo'yicha xalqaro tashkilot.

Maxsulot sifatini tekshirish va nazorat qilish, metrologik laboratoriyalarni akkreditatsiya qilish milliy o'lchash tizimlariga asolangan xarakatlar bilan bog'liqdir. Maxsulotni standart talablariga muvofiqligini baqqolashda turli xil parametrlar, ya'ni maxsulotning o'z tavsifnomalaridan tortib uni saqlash, tashish va foydalanishdagi tashqi ta'sir parametrlarini ылchash amalga oshiriladi. Majburiy talablarga tovarning muvofiqligini belgilovchi sertifikatlashtirish sinovlarida ылchashlarning metodikasi va amaliyoti natijalarning taqqoslanishiga ta'sir etadi va bu xolat sertifikatni tan olish bilan bog'liqdir. Bunda agar maxsulotni sertifikatlashtirishning va sinov natijalarining taqqoslanuvchanligining zarur sharti ылgan ылchashlarning yagonaligi ta'minlansa, metrologiya xalqaro savdo manfaatlarini ta'minlagan ылadi. Ushbu vazifa metrologiya bo'yicha xalqaro tashkilotlarning asosiy vazifasi xisoblanadi. Metrologiya ылyicha xalqaro tashkilotlarning say-xarakatlari tufayli dunyoning kupchilik mamlakatlarida fizik kattaliklarning xalqaro birlik tizimi (SI) qabul qilingan. Bundan tashqari taqqoslama atamalar amal qilmoqda, ылchov vositalarining metrologik tavsifnomalarini normalashtirish, ылchash vositalarini sertifikatlashtirish, seriyali maxsulotlarni ishlab chiqarishdan oldin ылchash vositalarini sinash ылyicha tavsifnomalar qabul qilingan. Metrologiya ылyicha xalqaro tashkilotlar ISO va MEK tashkilotlari bilan yaqindan xamkorlik qiladi. Yirik xalkaro metrologiya tashkilotlariga ulchovlar va og'irliklar bo'yicha xalqaro tashkilot (MOMV) va konunchilik metrologiyasi buyicha xalkaro komitet (MOZM) xisoblanadi.

11.9.Metrologiya soxasida konunlashtiruvchi xalkaro tashkilot (MOZM).

Xalkaro mikiyosda metrologiya soxasida konunlashtiruvchi xalkaro ashkilot xam mavjuddir. Uni kiskartirilgan xolda MOZM (Mejdunarodnaya organizatsiya zakonadatelnoy metrologii) deb ataladi.Bu tashkilotning asosiy maksadi - davlat metrologik xizmatlarni va boshka milliy muassasalarning faoliyatlarini xalkaro mikiyosda muvofiklashtirishdir.

MOZM faoliyatining asosiy yunalishlari quyidagilardan iborat:

-MOZM ga a'zo bulgan mamlakatlar uchun ulchash vositalarining uslu-oiy me'yoriy metrologik tavsiflarining birliligini belgilash;

-qiyoslash uskunalari, solishtirish usullarini, etalonlari tekshirish va attestatlashini, uskuna va ishchi ulchash asboblari u gunlashtirish;

-o'zaro kulay bo'lgan birxillashtirilgan ulchash birliklarini mamlakatlar ma'kullanishini ta'yinlash;

- metrologik xizmatlarning eng kulay shakillarini ishlab chikarish va ularni joriy etish buyicha davlat kursatkichlarining birliligini ta'yinlash;

- rivojlanyotgan mamlakatlarda yetrologik ta'yin etish va ularni zarur texnik vositalari bilan tayinlashda ilmiy-texnikaviy yordamlashish; metrologiya soxasida turli darajalarda kadrlar va yorlashning yagona konun-qoidalarini belgilash.

MOZMning Oliy raxbar idorasi konun chikaruvchi Xalqaro konferentsiyasi hisoblanib, u xar turt yilda bir necha marta chikarildi.

Konferentsiya tashkilotning maksad va vazifalarini belgilaydi, ishchi idoralarining ma'vzularini tasdiklaydi, byudjet masalalarini muxokama kiladi.MOZMning rasmiy tili - frantsuz tilidir.

MOZM ning ijroiya organi bulib konunchilik metrologiyasi buyicha xalkaro komitet xisoblanadi.

Komitet va konferentsiya ishini konunchilik metrologiyasi buyicha xalkaro byuro muvofiklashtiradi. Byuro axborot materiallari nashr kiladi, xujjatlar fondini olib boradi, uz namoyish zallarida metrologiya soxasidagi yutuklarni namoyish kiladi.

Nazorat uchun savollar

1. Metrologiya so'zi qanday ma'noni anglatadi?
2. O'lchovlarga bo'lgan ehtiyoj qanday paydo bo'lgan?
3. Qadimda qaysi o'lchov birliklaridan foydalanilgan?
4. Vaqtning o'lchov birligi qanday paydo bo'lgan?
5. O'zbekiston Respublikasining Metrologiya to'g'risidagi qonuni qachon qabul qilingan va qaysi modda va bo'limlardan iborat?

12.Mavzu: Iste'molchilar xuquqlarini davlat tomonidan ximoyalanishi

12.1. Iste'molchilar huquqlarini ximoya qilish

12.2.O'zbekiston Respublikasi "Iste'molchilar xuquqlarini ximoyalash" xaqidagi qonunlar me'yoriy xujjatlari.

12.3.Iste'molchilarning jamoat birlashmalari

12.4.Iste'molchilar xuquqlarini ximoya qilish jamiyatlari federatsiyasi.

12.1. Iste'molchilar huquqlarini ximoya qilish

Halqaro meqiyosda iste'molchilar huquqlarini ximoya qilish kuni 1983 yildan boshlab nishonlanadigan bo'ldi. Iste'molchilar huquqini ximoyalash kuni nishonlanishiga asos bo'luvchi Amerika Qo'shma SHtatlari prezidenti Djon Kennedi 1961 yil 15 martdagi AQSH kongresida qilgan ma'ruzasida iste'molchilarning 4 asosiy huquqlarini ta'kidlab o'tadi. Ular: iste'molchilarning tanlash xuquqlari, iste'molchilar xavsizligini ta'minlash, axbotor erkinligi,

o'z fikrlarini bayon etish huquqlari edi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 9 aprel 1985 yildagi kengashida "Iste'molchilar huquqlarini himoyalash tamoillari" xaqida qaror qabul qilinadi va AQSH prezidenti Dj. Kennedi atganlariga quyidagilar qo'shimcha qilinadi: bilim olish, oziq-ovqat mahsulotlaridan qoniqish, uy-joyga ega bo'lish, kiyinish, ichish, sifatli xizmatga va huquqlari paymol bo'lgan taqdirda ularning o'rnini qoplash qo'shimcha xolida tavsiya etildi va bu xaqda BMT qaror qabul qildi.

Rossiya federatsiyasida "Iste'molchilarning huquqlarini ximoya qilish" to'g'risidagi qonun 1992 yilda qabul qilinadi va 1994 yil 15 mart kuni "Iste'molchilar xuquqlarini ximoya qilish" kuni bayram sifatida nishonlanishi belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi "Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida"gi qonun 1996 yil 26 aprelda qabul qilinadi. Ushbu qonunga 2002 yil 5 aprelda 364-II – sonli, 2003 yil 25 aprel 482-II – sonli O'zbekiston Respublikasi qonuni asosida qo'shimchalar kiritiladi.

O'zbekiston Respublikasi "Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida"gi qonun har tomonlama mukammal ishlab chiqilgan va 30 ta moddaning o'z ichiga oladi. Qonunda qo'llaniladigan barcha asosiy tushunchalar aniq, tushunarli va halqaro normalarga to'la javob beradigan holda o'z ifodasini topgan.

"ISTE'MOLCHILARNING XUQUQLARINI HIMOYA QILISH O'G'RISIDA"GI QONUN (26.04.1996 y)

Mazkur Qonunga quyidagilarga muvofiq o'zgartirishlar kiritilgan

O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son qonuni, O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son qonuni

1-modda. Ushbu Qonunda qo'llaniladigan asosiy tushunchalar

Ushbu Qonunda quyidagi tushunchalar qo'llaniladi:

iste'molchi - foyda chiqarib olish bilan bog'liq bo'lmagan holda shaxsiy iste'mol yoki boshqa ma'sadlarda tovar sotib oluvchi, ish, xizmatga buyurtma beruvchi yoxud shu niyatda bo'lgan fuqaro (jismoniy shaxs); (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

ishlab chiqaruvchi - iste'molchiga realizatsiya qilish uchun tovar ishlab chiqaradigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor; (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

ijrochi - maishiy xizmat, uy-joy-kommunal, ta'mirlash-qurilish, transport xizmati va xizmat ko'rsatishning boshqa sohalarida shartnoma bo'yicha iste'molchi uchun ishlar bajaradigan yoki xizmatlar ko'rsatadigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor; (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

sotuvchi - oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha iste'molchiga tovar realizatsiya qiladigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor; (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

shartnoma - tovarni olish-sotishni amalga oshirishda, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatishda sifat, miqdor, muddat, narx va boshqa shartlar to'g'risida iste'molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o'rtasidagi og'zaki yoki yozma kelishuv;

tovar - ishlab chiqaruvchi faoliyatining iste'molchiga shartnoma bo'yicha sotish uchun mo'ljallangan mahsul, shu jumladan import mahsuloti;

normativ hujjatlar - standartlar, ularga tenglashtirilgan boshqa hujjatlar (qurilish normalari va qoidalari, dori-darmonlar xususidagi davlat farmokopeyasi hamda muvafaqiat farmokopeya qoidalari va boshqalar), texnik shartlar, texnik tavsiflar, retseptura va tovar (ish, xizmat) sifatiga va xavfsizligiga nisbatan belgilangan talablarni o'z ichiga oluvchi boshqa hujjatlar;

tovar (ish, xizmat)ning xavfsizligi - tovarni iste'mol qilish, undan foydalanish, uni saqlash, tashish yoki utilizatsiya qilishning, shuningdek ish yoki xizmat natijalaridan foydalanishning

odatdagi sharoitlarida iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga va atrof muhitga zarar yetkazilishi ehtimoli bilan bog'liq xavf-xatarning yo'qligi;

muvofiglik sertifikati - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlovchi hujjat;

tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni - tovar (ish, xizmat)ning normativ hujjatlarning majburiy talablariga, shartnoma shartlariga yoxud tovar (ish, xizmat)ning sifatiga odatda qo'yiladigan talablarga nomuvofiqligi;

tovar (ish, xizmat)ning jiddiy nuqsoni - tovar (ish, xizmat)dan belgilangan maqsadda foydalanib bo'lmaydigan qilib qo'yadigan yoxud bartaraf etish uchun ko'p mehnat va vaqt sarflash talab qiladigan kamchilik;

kafolat muddati - tovardan (xizmatdan) foydalanishning (oylar hisobidagi) normativ muddati yoki tovar (xizmat)ning muayyan vazifani (necha soatda, nechta ish jarayonida, qancha kilometr masofani bosib o'tib va h.k) bajarish vaqti tarzida belgilangan muddati bo'lib, bu muddat ichida ishlab chiqaruvchi (ijrochi), basharti tovarni ishlatish (xizmatdan foydalanish) qoidalariga rioya etilgan bo'lsa, tovarning (xizmatning) sifatiga nisbatan normativ hujjatlarda nazarda tutilgan talablar bajarilishini kafolatlaydi va ta'minlaydi;

xizmat muddati - tovardan foydalanishning belgilangan muddati bo'lib, u tamom bo'lgach, tovarning texnik holatidan qat'i nazar, undan foydalanish to'xtatilishi lozim;

yaroqlilik (saqlash) muddati - muayyan davr bo'lib, bu davrda tovar foydalanishga yaroqli bo'ladi va u tamom bo'lgach, tovar odamlar hayoti hamda sog'lig'i uchun xavf tug'dirishi mumkin;

kassa cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlaydigan, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana va kassa apparatining nomeri ko'rsatilgan hujjat;

tovar cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlovchi, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana hamda sotuvchining nomi va joylashgan manzili haqidagi ma'lumot ko'rsatilgan hujjat.

2-modd. Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari

Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonundan va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Qoraqalpohiston Respublikasida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish Qoraqalpog'iston Respublikasi qonun hujjatlari bilan ham tartibga solinadi.

Qonun hujjatlari ushbu Qonunda belgilangan iste'molchilarning huquqlarini cheklab qo'yishi, ularni himoya qilishning kafolatlarini kamaytirishi mumkin emas.

3-modd. Xalqaro shartnomalar va bitimlar

Agar O'zbekiston Respublikasi ishtirok etgan xalqaro shartnoma yoki bitimda iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma yoki bitim qoidalari qo'llaniladi.

4-modd. Iste'molchilarning asosiy huquqlari

Iste'molchilar quyidagi huquqlarga ega:

tovar (ish, xizmat) haqida, shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) haqida to'g'ri va to'liq ma'lumot olish;

tovar (ish, xizmat)ni erkin tanlash va uning tegishli darajada sifatli bo'lishi;

tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo'lishi; hayoti, sog'lig'i va mol-mulki uchun xavfli nuqsoni bo'lgan tovar (ish, xizmat), shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning g'ayriqonuniy harakati (harakatsizligi) tufayli yetkazilgan moddiy ziyon, ma'naviy zararining to'liq hajmda qoplanishi;

buzilgan huquqlari yoki qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlari himoya qilinishini so'rab sudga, boshqa vakolatli davlat organlariga murojaat etish;

iste'molchilarning jamoat birlashmalarini tuzish.

Iste'molchilarning ijtimoiy himoyaga muhtojlar toifasiga kiritilgan ayrim guruhlar uchun qonun hujjatlari bilan savdo, maishiy xizmat va xizmat ko'rsatishning boshqa turlari bo'yicha imtiyozlar va afzalliklar belgilanishi mumkin.

5-modda. Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi), savdo va xizmat ko'rsatish qoidalarini to'g'risidagi ma'lumot

Ishlab chiqaruvchi o'z korxonasining nomi va joylashgan (yuridik) manzili haqida iste'molchini xabardor qilishi shart. Bunday ma'lumot ishlab chiqarish markasi yoki tovar belgisida ko'rsatilgan bo'lishi yoxud boshqa usulda taqdim etilishi lozim.

Sotuvchi (ijrochi) o'z tashkilotining firma nomi, uning joylashgan (yuridik) manzili va ish tartibini iste'molchiga ma'lum qilishi shart. Bunday ma'lumot lavhada aks ettirilishi lozim.

Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan ma'lumot savdo va xizmat ko'rsatish muvaqqat binolar, yarmarkalar, ko'chma do'konchalar orqali amalga oshirilgan yoki savdo va xizmat ko'rsatish sotuvchi (ijrochi)ning doimiy joylashgan manzilidan tashqarida amalga oshirilgan boshqa hollarda ham iste'molchilar e'tiboriga yetkazilishi kerak.

Sotuvchi (ijrochi) iste'molchiga tovarlar savdosi, maishiy va boshqa turdagi xizmat ko'rsatishning qoidalarini to'g'risida to'liq ma'lumot berishi shart.

6-modda. Tovar (ish, xizmat)lar to'g'risidagi ma'lumot

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) iste'molchiga o'zi realizatsiya qilayotgan tovar (ish, xizmat)lar haqida o'z vaqtida zarur, to'g'ri va tushunarli ma'lumot berishi shart.

Tovar (ish, xizmat) haqidagi ma'lumotda quyidagilar ko'rsatilishi shart:

tovar (ish, xizmat) majburiy talablariga muvofiq kelishi shart bo'lgan normativ hujjatning nomi;

tovar (ish, xizmat)ning asosiy iste'mol xususiyatlari, shu jumladan o'ziga xos xususiyatlari ro'yxati;

bahosi va sotib olish shartlari;

ayrim turdagi tovarlarning ishlab chiqarilgan sanasi;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlari;

tovardan samarali va xavfsiz foydalanish qoidalarini hamda shartlari;

tovarning xizmat (yaroqlilik) muddati va ushbu muddat tugaganidan keyin iste'molchi nima ishlar qilishi zarurligi, shuningdek bunday ishlarni bajarish natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatlar to'g'risidagi ma'lumotlar;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning nomi va mulkchilik shakli, ro'yxatga olish va litsenziya guvohnomasining nomeri;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning hamda ular iste'molchidan da'vo qabul qilishga vakolat bergan, shuningdek ta'mirlash ishlarini bajaradigan va texnikaviy xizmat ko'rsatadigan korxonalarning manzillari;

tovarlarni saqlash, xavfsiz utilizatsiya qilish usullari hamda qoidalarini;

teatr-kontsert tadbirlari o'tkazilayotganda fonogrammadan foydalanilishi to'g'risidagi axborot. (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

Sertifikatlanishi shart bo'lgan tovar haqida iste'molchiga uning sertifikatlanganligi to'g'risida ma'lumot taqdim etilishi lozim.

Tovar (ish, xizmat) haqidagi zarur axborotning yo'qligi bunday tovar (ish, xizmat)ni realizatsiya qilish ma'lumot berilgunga qadar tegishli davlat boshqaruvi organining ko'rsatmasi bo'yicha to'xtatib turilishiga sabab bo'ladi.

7-modda. Tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri ma'lumot berilgan taqdirda iste'molchining huquqlari

Agar tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri yoki yetarli darajada to'liq bo'lmagan ma'lumot berilganligi:

zarur iste'mol xossalariga ega bo'lmagan tovar (ish, xizmat) sotib olinishiga sabab bo'lsa, iste'molchi shartnomani bekor qilishga va o'ziga yetkazilgan zararining qoplanishini talab qilishga haqlidir;

sotib olingan tovar (ish, xizmat)dan ko'zlangan maqsadda foydalana olmaslikka sabab bo'lsa, iste'molchi tegishli ma'lumot oqilona qisqa (ko'pi bilan uch kunlik) muddatda berilishini talab qilishga haqlidir. Agar ma'lumot aytilgan muddatda berilmasa, iste'molchi shartnomani bekor qilib, zararining qoplanishini talab qilishga haqlidir;

iste'molchining hayotiga, sog'lig'iga yoxud mol-mulkiga zarar yetkazilishiga sabab bo'lsa, u ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) oldiga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan talablarni qo'yishga haqlidir.

Iste'molchining tovar (ish, xizmat) haqidagi noto'g'ri yoki yetarli darajada to'liq bo'lmagan ma'lumot tufayli yetkazilgan zararni qoplash to'g'risidagi talablari sotib olingan tovar (ish, xizmat)ning xossalari va jihatlari haqida iste'molchi maxsus bilimga ega emas degan taxminga asoslanib qarab chiqiladi.

Noto'g'ri reklama oqibatida sotib olingan tovar (ish, xizmat) tufayli iste'molchiga yetkazilgan zarar ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim.

8-modda. Iste'molchining savdo va boshqa xizmat ko'rsatish turlari sohasida shartnoma tuzish hamda sotib olinayotgan tovar (ish, xizmat) sifatini tekshirish huquqi

Iste'molchi shartnoma tuzish yo'li bilan tovarni (ish, xizmatni) erkin sotib olish huquqiga ega bo'lib, bu shartnomaga ko'ra sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) iste'molchiga muayyan miqdordagi va maqbul sifatli tovarni mulk qilib topshirish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) majburiyatini, iste'molchi esa, shartlashilgan pulni to'lash majburiyatini o'z zimmlariga oladilar.

Narxnoma bilan qo'yilgan tovarlar hamda tovar (ish, xizmat)lar haqida keluvchilar e'tiboriga havola etiladigan ma'lumot tegishli shartnomani tuzish uchun taklif deb hisoblanadi.

Iste'molchi sotib olingan tovar (ish, xizmat) sifatini, butligini, vazni va narxini tekshirish huquqiga ega, sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) esa, nazorat-o'lchov asboblari, narxga doir hujjatlarni taqdim etishi, tovarni ishlatib ko'rsatishi, undan xavfsiz va to'g'ri foydalanishni o'rgatishi, zarurat bo'lsa, tovarni ekspertizaga yuborishi shart.

9-modda. Oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to'g'risidagi qoidalar

Oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to'g'risidagi qoidalar, shuningdek ayrim turdagi tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish qoidalari O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tasdiqlanadi. (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi modda matni)

10-modda. Tovar (ish, xizmat)lar uchun haq to'lash shakli hamda tartibi

Tovar (ish, xizmat)lar uchun haq to'lash shakli hamda tartibi iste'molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o'rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi. Tovarlarini kreditga sotish O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tasdiqlanadigan tovarlarni kreditga sotish qoidalari bilan belgilanadigan tartibda amalga oshiriladi.

Oldi-sotdi amalga oshirilganda iste'molchiga kassa yoki tovar cheki beriladi. Tovarini kassa yoki tovar chekini bermasdan sotish taqiqlanadi.

11-modda. Ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlari

Uzoq muddat foydalaniladigan barcha turdagi tovarlar va xizmatlarga ishlab chiqaruvchi (ijrochi) kafolat muddati belgilashi lozim. Kafolat muddati tovar iste'molchiga sotilgan yoki xizmat ko'rsatilgan kundan boshlab hisoblanadi. Agar tovar sotilgan kunni aniqlashning imkoni bo'lmasa, bu muddat tovar ishlab chiqarilgan kundan boshlab hisoblanadi.

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi) kafolat muddati mobaynida tovar (xizmat)ning, shu jumladan butlovchi buyumlarning normal ishlashini (qo'llanilishini, ulardan foydalanilishini) ta'minlashi shart.

Butlovchi buyumlarning kafolat muddati, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, asosiy buyumning kafolat muddatidan kam bo'lmasligi lozim.

Kafolat muddati tovar (xizmat)ning pasportida yoki tovarni sotish yoxud xizmat ko'rsatish paytida tovar bilan birgalikda iste'molchiga beriladigan boshqa hujjatda ko'rsatiladi.

Dori-darmon, oziq-ovqat va maishiy kimyo tovarlarida ular ishlab chiqarilgan sana va yaroqlilik muddati hamda saqlash shartlari ko'rsatilgan bo'lishi lozim. Sotuvchilarning yaroqlilik muddati ko'rsatilmagan yoki bu muddati o'tib ketgan tovarlarni qabul qilishi va realizatsiya qilishi man etiladi.

12-modda. Iste'molchining tovar (ish, xizmat) xavfsiz bo'lishiga talab qo'yish huquqi

Iste'molchi o'zi sotib olgan tovar (ish, xizmat) sanitariya-gigiena, shu jumladan radiologiya, epidemiyaga qarshi talablarga va amaldagi boshqa normalar hamda qoidalarga rioya etgan holda ishlab chiqarilgan yoki bajarilgan bo'lishiga va uning hayoti, sog'lig'i, atrof muhit uchun xavfsiz bo'lishiga, shuningdek uning mol-mulkiga zarar yetkazmasligiga kafolat berilishini talab qilish huquqiga ega.

Tovar (ish, xizmat)ning iste'molchilar hayoti, sog'lig'i, mol-mulki va atrof muhit uchun xavfsiz bo'lishiga doir talablar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi) tovar (ish, xizmat)ning xizmat muddati yoki yaroqlilik muddati mobaynida, agar bunday muddat belgilanmagan bo'lsa, tovar iste'molchiga sotilgan (ish bajarilgan) kundan e'tiboran o'n yil mobaynida uning xavfsiz bo'lishini ta'minlashi shart.

Iste'molchilarning hayoti, sog'lig'i, mol-mulki hamda atrof muhit uchun xavf tug'diruvchi tovar ishlab chiqarganlik (ish bajarganlik, xizmat ko'rsatganlik) uchun qonun hujjatlariga muvofiq:

ishlab chiqaruvchi (ijrochi);

normativ hujjatlarni tasdiqlagan organ;

muvofiqlik sertifikatini bergan organ;

sog'liqni saqlash, tabiatni muhofaza qilish, veterinariya xizmati organlari yoki xavfli tovar (ish, xizmat)ni ishlab chiqarish yoxud realizatsiya qilishga ruxsat bergan boshqa organlar javobgar bo'ladi.

Tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo'lishi ta'minlanmaganligi oqibatida iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yetkazilgan zarar ushbu Qonunning 20-moddasiga muvofiq qoplanishi lozim.

Zararning sabablarini bartaraf etish mumkin bo'lmagan taqdirda, ishlab chiqaruvchi (ijrochi) bunday tovarni ishlab chiqarishdan olib tashlashi, ishni bajarishni va xizmat ko'rsatishni to'xtatishi shart, shu bilan birga oziq-ovqat mahsuloti sotuvchi yoki ishlab chiqaruvchi tomonidan albatta utilizatsiya qilinishi kerak. Bu majburiyatlar ishlab chiqaruvchi (ijrochi) tomonidan bajarilmagan taqdirda tovarni ishlab chiqarishdan olib tashlash, ishni bajarishni va xizmat ko'rsatishni to'xtatib qo'yish, muomaladan chiqarish va iste'molchilardan qaytarib olish tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo'lishi va sifati ustidan nazorat qiluvchi davlat boshqaruvi organlarining ko'rsatmasi bilan amalga oshiriladi.

Iste'molchining hayoti, sog'lig'i va mol-mulkiga hamda atrof muhit uchun xavfli bo'lgan

tovarlarning partiyalarini muomaladan chiqarish, ishlarni bajarishni va xizmatlar ko'rsatishni taqiqlab qo'yish tartibi O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilanadi.

Tovarni qaytarib olish, ishni bajarishni va xizmat ko'rsatishni taqiqlab qo'yish munosabati bilan iste'molchiga yetkazilgan zarar ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim.

Agar ishlab chiqaruvchi (sotuvchi) xavfli xossalarga ega bo'lgan tovarni qaytarib olish yuzasidan barcha zarur choralarni ko'rgan bo'lsa, u iste'molchi mazkur tovardan foydalanishni davom ettiraverishi tufayli yetkazilgan zarar uchun javobgarlikdan ozod qilinadi.

13-modda. Iste'molchiga nuqsonli tovar sotilganda uning huquqlari

Nuqsonli tovar sotilgan iste'molchi, agar bu hol shartnoma tuzish paytida aytib o'tilmagan bo'lsa, o'z xohishiga qarab quyidagilardan birini talab qilishga haqli:

tovarni ayni shunday markali (modelli, artikulli) maqbul sifatli tovarga almashtirib berish;

tovarni boshqa markali (modelli, artikulli) shunday tovarga almashtirib, uning xarid narxini tegishincha qayta hisob-kitob qilish;

tovarning nuqsonlarini bepul bartaraf etish yoki iste'molchining yoxud uchinchi shaxsning nuqsonlarni bartaraf etishga qilgan xarajatlarini qoplash;

xarid narxini nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirish;

shartnomani bekor qilib, ko'rilgan zararni qoplash.

Agar nuqsonlar:

tovarning kafolat muddati yoxud yaroqlilik muddati mobaynida;

kafolat muddati va yaroqlilik muddati belgilanmagan tovarlar bo'yicha olti oy mobaynida;

ko'chmas mulk iste'molchiga o'tkazilgan kundan e'tiboran ikki yil mobaynida, agar shartnomada bundan uzoqroq muddat nazarda tutilmagan bo'lsa;

mavsumiy tovarlar uchun O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilangan muddat mobaynida aniqlangan bo'lsa, iste'molchi mazkur huquqlarini ro'yobga chiqarishi mumkin.

Iste'molchi o'ziga sotilgan, to'plamlar, garniturlar, komplektlar va komplekslarning mustaqil tarkibiy qismi bo'lgan va mustaqil narxga ega bo'lgan buyumlarda nuqsonlar borligini aniqlagan taqdirda, butun to'plam, garnitur, komplekt va kompleksga nisbatan ham, ularning nuqsonlari bor mustaqil tarkibiy qismlariga nisbatan ham ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan talablarni qo'yishga haqlidir.

Ushbu moddaning birinchi qismida bayon etilgan talablarni iste'molchi sotuvchiga qo'yadi.

Iste'molchining talablari u kassa yoki tovar chekini, kafolat muddati belgilangan tovarlar bo'yicha esa, tegishlicha rasmiylashtirilgan texnik pasport yoki uning o'rnini bosuvchi boshqa hujjatni taqdim etgan taqdirda ko'rib chiqiladi.

Iste'molchi texnik pasportni yo'qotib qo'ygan taqdirda, uni qayta tiklash qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Tovarda aniqlangan nuqsonlar ishlab chiqaruvchi tomonidan bartaraf etiladi. Ishlab chiqaruvchi bilan sotuvchining o'zaro munosabatlari shartnoma bilan tartibga solinadi.

14-modda. Nuqsonli tovarni almashtirib berish tartibi

Iste'molchi tovarning ishlab chiqarilishiga, tuzilishiga, tarkibiga doir kamchiliklarni yoki boshqa nuqsonlarni aniqlagan taqdirda sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) uni ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovarga yetti kunlik muddatda, tovar sifatini qo'shimcha ravishda tekshirish zarur bo'lganida esa, iste'molchi talab qo'ygan paytdan e'tiboran yigirma kun ichida almashtirib berishi shart.

Ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovar bo'lmagan taqdirda, iste'molchining almashtirib berish xususidagi talabi da'vo qilingan paytdan e'tiboran bir oy ichida qondirilishi

kerak. CHo'l va olis joylarda, tovarlar vaqti-vaqti bilan olib boriladigan joylarda iste'molchining bunday talabi ushbu joylarga navbatdagi tovar yetkazib berish uchun ketadigan muddat ichida, lekin ikki oydan kechiktirmay qondirilishi lozim.

Ana shu muddatlarning o'tkazib yuborilgan har bir kuni uchun sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste'molchiga almashtirilgan tovarni berish bilan bir vaqtda tovar bahosining bir foizi miqdorida neustoyka (penya) to'laydi.

Iste'molchining roziligi bilan sotuvchi nuqsonli tovarni boshqa markali (modelli, artikulli) shunday tovarga almashtirib berib, xarid narxini tegishincha qayta hisob-kitob qilishi shart.

15-modda. Tovar nuqsonlarini bepul bartaraf etish tartibi

Tovarda kafolat muddatida topilgan nuqsonlarni sotuvchi iste'molchi tegishli talab qo'ygan paytdan e'tiboran yigirma kun ichida, ishlab chiqaruvchi esa, o'n kun ichida bepul bartaraf etishi lozim.

Iste'molchi kafolat muddati tugaganidan keyin tovarning nuqsonlarini bepul bartaraf etish to'g'risida ishlab chiqaruvchiga talab qo'yishga haqli. Bunday talab, basharti tovarida ishlab chiqaruvchining aybi bilan yo'l qo'yilgan jiddiy nuqsonlar aniqlangan bo'lsa, belgilangan xizmat muddati mobaynida, agar xizmat muddati belgilanmagan bo'lsa, o'n yil mobaynida qo'yilishi mumkin.

Uzoq muddat davomida foydalaniladigan tovarni ta'mirlashga ketadigan vaqtda foydalanib turish uchun iste'molchining talabiga binoan nuqsonli tovar qaytarib berilganidan keyin uch kun ichida unga ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovar berib turiladi (sotuvchining hisobidan uning o'zi yoki vakili eltib beradi). Buning uchun ishlab chiqaruvchi sotuvchi bilan birgalikda shartnoma asosida tovarlarning almashuv fondini nazarda tutishlari shart. Mazkur talablar tatbiq etilmaydigan uzoq muddat davomida foydalaniladigan tovarlar ro'yxatini O'zbekiston Respublikasi Hukumati belgilaydi.

Tovardagi nuqsonlarni bartaraf etish xususida talab qo'yilgan taqdirda, undan foydalanishning kafolat muddati iste'molchining tovardan foydalana olmagan davrga teng muddatga uzaytiriladi. Mazkur muddat iste'molchi nuqsonlarni bartaraf etish talabi bilan murojaat etgan kundan e'tiboran hisoblana boshlaydi.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste'molchining ta'mirlashga ketadigan vaqtda foydalanish uchun shunday tovarni berib turish haqidagi talabini bajarish kechiktirilgan har bir kun uchun, shuningdek nuqsonlarni bartaraf etishning shartnomadan kelib chiqadigan muddatlaridan ortiq kechiktirilgan har bir kun uchun tovar narxining bir foizi miqdorida iste'molchiga neustoyka (penya) to'laydi.

16-modda. Iste'molchining nuqsonli tovarning xarid narxin nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirishni yoki shartnomani bekor qilishni talab qilish huquqi

Agar sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste'molchining tovarni almashtirib berish yoki undagi nuqsonlarni bartaraf etish haqidagi talablarini bajarmagan bo'lsa, iste'molchi tovarning xarid narxini nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirishni yoki shartnomani bekor qilib, yetkazilgan ziyon va ma'naviy zararni ushbu Qonunning 20 va 22-moddalariga muvofiq qoplashni talab qilishga haqli.

17-modda. Iste'molchiga nuqsonli tovar sotilgan taqdirda u bilan hisob-kitob qilish

Nuqsonli tovar ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovarga almashtirib berilgan vaqtda tovarning narxi o'zgargan bo'lsa, qayta hisob-kitob qilinmaydi.

Nuqsonli tovar boshqa markali (modelli, artikulli) tovarga almashtirib berilayotganda, agar almashtirilishi kerak bo'lgan tovar narxi uning o'rniga berilayotgan tovar narxidan past bo'lsa, iste'molchi narxlardagi farqni qo'shimcha ravishda to'lashi lozim, almashtirilishi kerak bo'lgan tovar narxi uning o'rniga berilayotgan tovar narxidan yuqori bo'lsa, iste'molchiga narxlardagi farq qaytariladi. Bunday hisob-kitob chog'ida almashtirilishi kerak bo'lgan tovar

narxi oshgan taqdirda, uning talab qo'yilgan paytdagi narxi, narxi pasaygan taqdirda esa, xarid qilingan paytdagi narxi qo'llaniladi.

SHartnoma bekor qilinayotganda tovar narxi oshgan bo'lsa, iste'molchi bilan hisob-kitob tovarning tegishli talab qo'yilgan paytdagi qiymatiga qarab, narxi pasaygan taqdirda esa, xarid qilingan paytdagi qiymatiga qarab amalga oshiriladi.

Hajmi katta yoki vazni besh kilogrammdan ziyod tovarni ta'mirlash, narxini tushirish, almashtirish uchun eltish va iste'molchiga qaytarib keltirib berish sotuvchining (ishlab chiqaruvchining) kuchi bilan va uning hisobidan amalga oshiriladi. Ushbu majburiyat bajarilmagan taqdirda tovarni eltish va qaytarib olib kelish iste'molchi tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Bunda iste'molchining tovarni eltish va qaytarib olib ketish bilan bog'liq xarajatlarini sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) qoplashi shart.

18-modda. Iste'molchining maqbul sifatli tovarni almashtirib olish huquqi

Iste'molchi maqbul sifatli nooziq-ovqat tovarini xarid qilgan kundan e'tiboran o'n kun ichida ushbu tovar sotib olingan joydagi sotuvchidan uni ayni shunday tovarga almashtirib olishga, bunday tovar sotuvda bo'lmasa, pulini qaytarib olishga haqli.

Almashtirib olish tartibi va almashtirib berilmaydigan tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Hukumati tasdiqlaydigan qoidalar bilan belgilanadi.

19-modda. Ishni bajarish, xizmat ko'rsatish to'g'risidagi shartnoma shartlari buzilgan taqdirda iste'molchining huquqlari

Ijrochi ayrim turdagi ishlarni bajarish (xizmatlar ko'rsatish) qoidalarida yoki shartnomada belgilangan muddatda, hajmda va sifatda ishni bajarishi (xizmat ko'rsatishi) shart.

Ishni bajarish (xizmat ko'rsatish) muddati ish bajarilishi (xizmat ko'rsatilishi) lozim bo'lgan sanaga (davrga), shuningdek ijrochi ishni bajarishga (xizmat ko'rsatishga) kirishishi lozim bo'lgan sanaga (davrga) qarab belgilanishi mumkin. Agar ish bajarish, xizmat ko'rsatish shartnomaning amal qilish muddati davomida qismlarga bo'lib-bo'lib ado etiladigan bo'lsa (vaqtli matbuotni yetkazib berish, texnik xizmat ko'rsatish va boshqalar), ishlar bajarish (xizmatlar ko'rsatish)ning bosqichma-bosqich muddatlari (davrlari) nazarda tutilishi kerak.

Agar ijrochi shartnomani ijro etishga o'z vaqtida kirishmasa yoki shartnomaning belgilangan muddatda bajarilmasligi ayon bo'lib qolsa, iste'molchi ishni bajarish, xizmat ko'rsatish to'g'risidagi shartnomadan voz kechishga va yetkazilgan zararning qoplanishini talab qilishga haqli.

Iste'molchi ushbu moddaning to'rtinchi qismida ko'rsatilgan huquqlarni:

ishni (xizmatni) qabul qilib olish vaqtida yoki uning bajarilishi jarayonida nuqsonlar aniqlangan taqdirda;

kafolat muddati davomida, kafolat muddati bo'lmagan taqdirda esa, ish (xizmat) qabul qilib olingan kundan e'tiboran olti oy davomida;

imorat yoki boshqa ko'chmas mulkda nuqsonlar aniqlangan kundan e'tiboran ikki yil davomida ro'yobga chiqarishi mumkin.

Ish bajarish (xizmat ko'rsatish) jarayonida aniqlangan nuqsonlarni bartaraf etish muddatlari shartnomada belgilab qo'yiladi. Bajarilgan ish (ko'rsatilgan xizmat)dagi nuqsonlar, agar shartnomada bir muncha qisqaroq muddat belgilanmagan bo'lsa, iste'molchi talab qilgan kundan e'tiboran yigirma kun ichida ijrochi tomonidan bartaraf etilishi kerak.

Iste'molchi undirib olgan neustoyka (penya) summasi ish bajarish (xizmat ko'rsatish)ning alohida turi bahosidan yoki buyurtmaning umumiy bahosidan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Bajarilgan ishdagi nuqsonlarni bartaraf etish kechiktirilganligi uchun ijrochi to'lagan neustoyka (penya) qoplanishi lozim bo'lgan zarar hisobiga kirmaydi.

Ijrochining majburiyatni umuman yoki lozim darajada bajarmaganlik uchun neustoyka (penya) to'lashi va zararni qoplashi uni majburiyatni asl holida bajarishdan ozod etmaydi.

Iste'molchidan qabul qilib olingan ashyo (material) yo'qolgan, ishdan chiqqan, unga putur yetgan taqdirda yoki iste'molchining materialidan foydalanib bajarilgan ishda jiddiy nuqsonlar bo'lsa yoki u buzib bajarilgan taqdirda ijrochi iste'molchiga aynan o'xshash sifatli ashyoni qaytarishi (o'zining aynan o'xshash sifatli materialidan ish bajarishi yoki xizmat ko'rsatishi), buning imkoniyati bo'lmagan taqdirda esa, ashyoning (materialning) talab qo'yilgan paytdagi qiymatini ikki baravar qilib to'lashi shart.

Sifatsiz bajarilgan ish (ko'rsatilgan xizmat) tufayli iste'molchiga yetkazilgan zarar uchun ijrochi ushbu Qonunning 20, 22, 27, 29-moddalariga muvofiq javobgar bo'ladi.

Ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish to'g'risida tuzilgan shartnomalar bo'yicha iste'molchilar bilan ijrochi o'rtasidagi munosabatlarning o'z mohiyatiga ko'ra ushbu moddaga mos kelmaydigan hususiyatlari, shuningdek shartnomalarning umuman yoki lozim darajada ijro etilmaganligi tufayli kelib chiqadigan oqibatlar bunday shartnomalarning alohida turlari to'g'risida qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladigan qoidalar bilan aniqlanadi.

20-modda. Tovar (ish, xizmat)ning nuqsonlari tufayli yetkazilgan zarar uchun mulkiy javobgarlik

Tovar (ish, xizmat)ning tuzilishiga, ishlab chiqarilishiga, tarkibiga bog'liq bo'lgan va boshqa nuqsonlari, shuningdek iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkining xavfsizligini ta'min eta olmaydigan materiallar, uskunalar, asbob-anjomlar, moslamalar yoki boshqa vositalar qo'llanilishi oqibatida iste'molchining hayotiga, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yetkazilgan zarar sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) tomonidan qoplanishi lozim.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) bilan shartnoma munosabatlariga kirishgan-kirishmaganidan qat'i nazar, har qanday iste'molchi tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni tufayli yetkazilgan zarar qoplanishini talab qilish huquqiga ega.

Iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yetkazilgan zarar, agar u normativ hujjatlarda nazarda tutilgan tovarning xizmat (yaroqlilik) muddati mobaynida, bunday muddat belgilanmagan taqdirda esa, tovar ishlab chiqarilgan (ish, xizmat qabul qilingan) paytdan e'tiboran o'n yil mobaynida yuzaga kelgan bo'lsa, qoplanishi lozim.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) zarar bartaraf qilib bo'lmaydigan kuch yoki foydalanish, saqlash yoxud tashishning belgilangan qoidalari iste'molchi tomonidan buzilishi tufayli yetkazilganligini isbotlasa, u javobgarlikdan ozod qilinadi.

21-modda. SHartnomaning iste'molchi huquqlarini cheklab qo'yadigan shartlari haqiqiy emasligi

SHartnomaning iste'molchi huquqlarini cheklab qo'yadigan va qonun hujjatlariga zid bo'lgan talablari haqiqiy emas deb hisoblanadi. Agar ularni qo'llanish natijasida iste'molchiga zarar yetkazilgan bo'lsa, bu zarar ishlab chiqaruvchi (sotuvchi, ijrochi) tomonidan qoplanishi lozim.

Sotuvchi (ijrochi) iste'molchini haq evaziga qo'shimcha tovarlar sotib olishga yoki qo'shimcha xizmatlardan foydalanishga qistashga haqli emas.

22-modda. Ma'naviy zarar uchun haq to'lash

Iste'molchining huquqlari buzilishi tufayli unga yetkazilgan ma'naviy zarar uchun uni yetkazgan shaxs, basharti u aybdor bo'lsa, haq to'lashi lozim. Ma'naviy zarar uchun to'lanadigan haq miqdorini sud belgilaydi.

Ma'naviy zarar uchun haq to'lash mulkiy ziyon va iste'molchi ko'rgan zararining o'rni qoplanishidan qat'i nazar, amalga oshiriladi.

23-modda. Iste'molchilar huquqlarining davlat tomonidan himoya qilinishini ta'minlash

Davlat iste'molchilarning tovar(ish, xizmat) sotib olish va undan foydalanish chog'idagi huquqlari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlari himoya qilinishini kafolatlaydi.

Iste'molchilarning huquqlari davlat tomonidan himoya qilinishini davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, shuningdek sudlar ta'minlaydilar.

Quyidagilar iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish uchun maxsus vakolat berilgan davlat organlaridir: O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi; O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi (bundan buyon matnda "O'zstandart" agentligi deb yuritiladi); O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi; O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi; O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi; iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini o'z vakolatlari doirasida nazorat qiluvchi boshqa davlat boshqaruvi organlari. (O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi qism), (Oldingi taxririga qarang)

24-modda. Mahalliy hokimiyat organlari tomonidan iste'molchilar huquqlarining himoya qilinishi

Iste'molchilar huquqlari himoya qilinishi uchun mahalliy hokimiyat organlari:

iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish sohasidagi qonun hujjatlari bajarilishini tashkil etadilar;

iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish vakolati berilgan davlat organlari va iste'molchilarning jamoat birlashmalari bilan hamkorlik qiladilar;

iste'molchilarning shikoyatlari, arizalari va takliflarini ko'rib chiqadilar;

iste'molchilarning (iste'molchilar nomuayyan doirasining) huquqlarini himoya qilib sudlarga murojaat etadilar;

o'z huquqlari doirasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

25-modda. O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi hamda uning hududiy organlari vakolatlari (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi modda nomi)

O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi hamda uning hududiy organlari iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish maqsadida: (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradilar;

iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarini qo'llanish masalalari yuzasidan rasmiy tushuntirishlar beradilar;

iste'molchilarning huquqlarini buzayotgan kamchiliklarni bartaraf etish to'g'risida ishlab chiqaruvchilarga (ijrochilarga, sotuvchilarga) ko'rsatmalar yo'llaydilar;

iste'molchilarning (iste'molchilar nomuayyan doirasining) huquqlarini himoya qilib, sudga murojaat etishga haqlidir;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

26-modda. Tovarlar (ishlar, xizmatlar) xavfsiz bo'lishini va ularning sifatini nazorat qiluvchi davlat boshqaruvi organlarining vakolatlari

Tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishini va ularning sifatini ta'minlash maqsadida "O'zstandart" agentligi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi hamda tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishi va sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi boshqa davlat boshqaruv organlari o'z vakolatlari doirasida: (O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishiga va ularning sifatiga doir majburiy talablarni belgilaydilar hamda bu talablarga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradilar;

tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishiga va ularning sifatiga doir talablar buzilishini

bartaraf etish, past sifatli tovarlarni ishlab chiqarishdan olib tashlash, chiqarish va realizatsiya qilishni to'xtatish (ishlar bajarilishini, xizmatlar ko'rsatilishini to'xtatish), ularni iste'molchilardan qaytarib olish to'g'risida ishlab chiqaruvchilarga (ijrochilarga, sotuvchilarga) ko'rsatmalar

yo'llaydilar, shuningdek bu haqda iste'molchilarni xabardor qiladilar;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)lar tovarlar (ishlar, xizmatlar) xavfsiz bo'lishi va ularning sifatiga doir talablarni buzganlari taqdirda ularning ustidan sudlarda da'vo qo'zg'atadilar.

Tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishi va ularning sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organlari faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Hukumati muvofiqlashtirib boradi.

27-modda. Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgar bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi hamda uning hududiy organlari, agar ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) iste'molchilar huquqlarining buzilishini bartaraf etish to'g'risidagi ko'rsatmalarni bajarishdan bo'yin tovlasa yoki o'z vaqtida bajarmasa, unga jarima solishga haqli. (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi qism)

"O'zstandart" agentligi va ushbu Qonun 26-moddasining birinchi qismida ko'rsatilgan davlat boshqaruvining boshqa organlari: (O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) majburiy sertifikatlash qoidalari ishlab chiqaruvchi (ijrochi) tomonidan buzilsa;

o'zlarining ko'rsatmalarini ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) bajarishdan bo'yin tovlasa, o'z vaqtida yoki lozim darajada bajarmasa;

normativ hujjat talablariga javob bermaydigan tovar (ish, xizmat) tufayli iste'molchilarga zarar yetkazilsa, jarimalar solishga haqlidir.

O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuniga muvofiq beshinchi, oltinchi va yettinchi qismlari tegishincha oltinchi, yettinchi va sakkizinchi qismlar deb hisoblansin

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) davlat boshqaruvi organining ko'rsatmasini to'liq yoki qisman haqiqiy emas deb topish yoxud jarima solish haqidagi qarorni bekor qilish yoki o'zgartirish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqlidir.

Tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishi haqidagi talablarga javob bermaydigan tovar (ish, xizmat)lar tufayli iste'molchilarga zarar yetkazilsa, tovarlar (ishlar, xizmatlar) xavfsiz bo'lishi va ularning sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari qonun hujjatlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

28-modda. Moliyaviy xizmatlar sohasida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish

Moliyaviy xizmatlar ko'rsatadigan ijrochi o'zining tugatilishi yoki bankrot bo'lishi ehtimolini nazarda tutgan holda iste'molchilarning talablarini qondirish maqsadida o'z javobgarligini sug'urta qildirishi shart.

Moliyaviy xizmatlar ijrochisi iste'molchiga yetkazilgan zarar uchun o'zining javobgarligi to'g'risida sug'urta shartnomasi borligi haqida iste'molchiga axborot berishi shart.

29-modda. Iste'molchilarning huquqlarini sud orqali himoya qilish

Iste'molchining huquqlari buzilgan taqdirda, u sudga murojaat qilishga haqlidir. Da'volar, agar qonunlarda boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, javobgar, iste'molchi joylashgan yerdagi yoki zarar yetkazilgan joydagi sudga taqdim etiladi.

Iste'molchilar o'z huquqlarining buzilishi bilan bog'liq da'volar bo'yicha, shuningdek tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishi va ularning sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi davlat organlari, iste'molchilarning jamoat birlashmalari iste'molchining (iste'molchilar nomuayyan doirasining) manfaatlarini ko'zlab qo'zg'atiladigan da'volar bo'yicha davlat boji to'lashdan ozod qilinadilar.

30-modda. Iste'molchilarning jamoat birlashmalari

Iste'molchilar o'z huquqlari va manfaatlarini himoya qilish maqsadida ixtiyoriy ravishda iste'molchilar birlashmalarini tuzishlari mumkin.

Iste'molchilarning birlashmalari o'z faoliyatini qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiruvchi jamoat birlashmalaridir.

Xozirgi kunda, sir emas butun dunyoda iste'molchilar huquqlari turli darajada poymol etilishi davom etmoqda. Iste'molchilar huquqlarini poymol bo'lishiga qarshi barcha rivojlangan davlatlarda "Iste'molchilarning huquqlarini ximoya qilish" federatsiyalari tuzilgan.

Bu borada eng masuliyatlik ishni standartlashtirish tashkilotlari amalga oshirayapdi.

Albatta, sizga talabga javob bermaydigan maxsulot sotilgan bo'lsayu, sotuvchi yoki yetkazib beruvchi sizning talabingizga (etirozingizga) ijobiy javob bermasa, unday xollarda huquq targ'ibot, jamoat tashkilotlari yoki advokatura idoralariga murojaat qilishingiz mumkin, ular esa faqat qonungaamal qilgan xolda ish ko'radilar. Siz esa "Iste'molchilarning huquqlarini ximoya qilish to'g'risida"gi qonunni yaxshi bilishingiz kerak bo'ladi. Qonunni yaxshi bilish muammoni yechimini topishda katta kuch xisoblanadi.

Nazorat uchun savollar

1. O'zbekiston Respublikasi "Iste'molchilar huquqlarini ximoyalash" xaqidagi qonunlar me'yoriy xujjatlari xaqida tushuntirib bering?
2. Iste'molchilar huquqlari ishlab chiqaruvchi korxona to'g'risidagi axborotlar, maxsulot xavfsizligi to'g'risidagi axborot nimalardan iborat?
3. Ishlab chiqaruvchi va sotuvchining majburiyatlari nimalardan iborat?
4. Iste'molchilar huquqini ximoyalashda sud, huquq-targ'ibot organlarining vazifalarini bilasizmi?

Asosiy adabiyotlar

1. Poksinska B. The state of ISO 9000 certification: a study of Swedish organizations // The TQM Magazine Vol.14. №5. 2002. pp. 456.
2. Kanji J.K. An innovative approach to make ISO 9000 standards more effective // Total Quality Management. Vol.9. №1. 1998. pp. 556.
3. Огвоздин В.Ю. Управление качеством. Основы теории и практики: Учеб пособ. – М.: «Дело и Сервис», 2009. – 304 с.
4. Ржевская С.В. Управление качеством. Практикум. Учеб пособ.-М.: Логос, 2009.- 288 с.
5. Магомедов С.Х, Веспалова Г.Э. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и Ко», 2010. – 336 с.
6. Hojiahmedov G., Yaxyaeva I. Sifat menejmenti.Darslik.TDIU. : 2012.-200 b.
7. Васовский Л.Э, Протасьев В.В. Управление качеством. Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 212 с.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Ш.Ш. Могамедов, Г.Э. Веспалова Управление качеством продукции. ООО “ИТК Дашков ИК” 2009. 330 с.
2. Уе.А.Горбачко. Управление качеством: Учебное пособие. СПб.:Питер, 2008.-384 с.
3. Кане М.М. и др. “Системы, методы и инструменты менеджмента качества”. ПИТЭР 2008.
4. Магомедов М.Д, Рыбин А.В. “Управление качеством” Москва 2006 38-89 стр.
5. Маракова И.К. Управление человеческими ресурсами: пять уроков Эффективного НР-менеджмента. – 2-е изд. М.: “Дело” АНХ, 2008. – 232 с.
6. Мазур И.И. Управление качеством: учеб.пос. – М.: “Омега-Л” 2008. – 399
7. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: Экономика, маркетинг, менеджмент-М, ИК Маркетинг, 2002. –225.
8. Hojiahmedov G', Ubaydullaev SH., Zufarov G'. “Oziq-ovqat tovarshunosligi”. Toshkent yozuvchilar uyushmasi. 2007 y.

Internet saytlari

1. www.economics.ru
2. www.Lex.uz
3. www.ser.uz
4. www.uza.uz
4. www.ifmr.uz